

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR)

Landskapet, døden og etterlivet

Ting å fortelle om gravene langs Beisfjord

Torgeir Nordkild

Masteroppgave i arkeologi ARK-3900 Juni 2020

Landskapet, døden og etterlivet

Ting å fortelle om gravene langs Beisfjord

Forsidefoto: Bronsefat fra Lyngnes. Foto: Brynjar Sandvoll, Kulturhistorisk Museum Oslo, 2018

Foregående side: Millerjordnes 1900-1915. Foto: Ukjent/Narvik kommunale fotosamling/Museum Nord – Narvik.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
2	Gravene i forskning: Fra amatørarkeologi til hybrid kulturell identitet.....	5
2.1	Etiske problemstillinger.....	6
2.2	Ofotens geografi og demografi.....	9
3	Fra amatørarkeologi til hybrid kulturell identitet.....	15
3.1	Hvordan bygge videre på tolkningene om gravene?	20
3.2	Materialet: Gravstedene.....	23
3.3	Nicolaissens utgravinger på Lyngnes	24
3.4	Nicolaissens utgravinger på Millerjordnes	26
3.5	Forståelsen av Nicolaissens beskrivelser.....	28
3.6	Gravstedet på Millerjordveien	31
3.7	Gravstedet på Lappnes.....	32
3.7.1	Registrering og befarings	34
3.7.2	Analyse av skjelettmaterialet	36
3.7.3	Osteologisk analyse.....	37
3.7.4	Datering og isotopanalyse	38
3.8	Drøfting av datering og isotopanalyser	40
3.8.1	Lappnesgraven: En samisk urbegravelse i kristen tid?	42
3.8.2	Hvilken tilhørighet hadde individet i graven på Lappnes?	46
3.9	Konklusjon om urgraven på Lappnes	49
4	Middelalderske fat i nordnorske graver	51
4.1	Fat og fragmenter av fat i nord.....	54
4.1.1	Fatene fra Lyngnes og Millerjordnes	55
4.1.2	Fatet fra Haukøy	65

4.1.3	Fatet fra Sørfolda.....	67
4.1.4	Fat VII Laukuluspa (NBM5827).....	69
4.1.5	Anheng av tilklipte fragmenter fat	71
4.2	Hva forteller fatene oss?	72
4.3	Fatenes ferd mot nord	73
4.3.1	Fatenes opphav	74
4.3.2	Fatenes reise	75
4.3.3	Birkarlene og samene	76
5	Gravene - mellom landskapet, døden og etterlivet.....	81
5.1	Diskusjon om fatenes liv	81
5.2	Diskusjon om gravene	83
5.3	Diskusjon om landskapet.....	86
6	Konklusjon	89
7	Litteraturliste	90

Figurliste

Figur 1:	Oversiktskart over lokaliteter med funn av fat eller fragmenter av fat.	9
Figur 2:	Lokaliteter langs Beisfjord som er sentral i teksten.	10
Figur 3:	Beisfjord. Gravstedene ligger på venstre side av fjorden.....	11
Figur 4:	Lyngnes og Millerjordneset 1898.....	12
Figur 5:	Urgraven på Lappnes.....	32
Figur 6:	Lensmannen i Ankenes graver frem skjelettet.	32
Figur 7:	Sieidi funnet i hulrom bak Altersteinen.....	35
Figur 8:	Kalibrert datering for prøve fra urgrav på Lappnes, Narvik kommune.	38
Figur 9:	Utsnitt av «Oversiktskart over Narvik og omegn.....	45
Figur 10:	Kronologi for fatene (Müller 2006:125).....	52
Figur 11:	Fat I. Lyngnes (C21857a).....	55
Figur 12:	Fat I. Lyngnes C21857a. Sirkelformer og motiv adskilt.....	55

Figur 13: Fat I. Lyngnes (C21857b) Foto: Brynjar Sandvoll / KMU	57
Figur 14: Fat III. Lyngnes (Ts2047). Grav L1911:1 Foto: TMU / Mari Karlstad.....	59
Figur 15: Ringspenne (Ts2048) Grav L1911:1.....	61
Figur 16: Ringspenne (Ts2048) Grav L1911:1.....	61
Figur 17: Fat IV: Millerjordnes (Ts2125). Foto: TMU / Mari Karlstad	63
Figur 18: Tegnet motiv fra fat IV: Millerjordnes (Ts2125). Grav 1912:1.....	64
Figur 19: T.v. Fat V. Haukøy (C3326). Foto: Brynjar Sandvoll / KMU.	65
Figur 20: T.v. Fat VI: Steinbakken (ts3640a).....	67
Figur 21: Fatet fra Laukuluspa. (NBM5827).....	69
Figur 22: Fatet fra Laukuluspa. Ill: Norrbottens museum.....	70
Figur 23: Blikkanheng fra offerfunnet ved Bäsksjö.....	71

Tabelliste

Tabell 1: Gravfeltet på Lyngnes.....	25
Tabell 2: Gravfeltet på Millerjordnes.....	28
Tabell 3: Verdier for $\delta^{13}\text{C}$ og $\delta^{15}\text{N}$ fra humant osteologisk materiale.....	38
Tabell 4: Metallsammensetning fat I. Lyngnes (C21857a).....	55
Tabell 5: Metallsammensetning fat II. Lyngnes (C21857b)	57
Tabell 6: Metallsammensetning fat III. Lyngnes (Ts2047). Grav L1911:1.	59
Tabell 7: Metallsammensetning ringspenne (Ts2048). Grav L1911:1	62
Tabell 8: Metallsammensetning Fat IV. Millerjordnes (Ts2125). Grav M1912:1.....	63
Tabell 9: Metallsammensetning Fat V. Haukøy (C3326).	66
Tabell 10: Metallsammensetning fat VI: Steinbakken (Ts3640a).	67
Tabell 11: Fat VII. Laukuluspa. (NBM5827)	69

Vedlegg

Vedlegg nr.1: Etske problemstillinger ved prøvetaking av humant osteologisk materiale

Vedlegg nr.2: Skjelettutvalgets vurdering av søknad

Vedlegg nr.3: Resultat av dateringsprøve og isotopanalyse. Beta Analytic.

Vedlegg nr.4: Elementanalyse av «Hansafat» far Nord-Norge. TMU/ KMU

Forord

Idéen til masteroppgaven kom til under en forelesning med Jørn Henriksen under bachelorstudiet, da Jørn fortalte om flere jordgraver med uvanlige gravgaver som skulle ha vært lokalisert utenfor huset der mine oldeforeldre bodde. Når ingen slektninger heller kunne kaste lys over hva som hadde eksistert, ble det raskt klart at jeg måtte ta saken i egne hender. Det har utvilsomt vært interessant å studere den samiske fortid så tett opp mot Narvik by, en fortid som bør frem i lyset lokalt, og samtidig bidra til at forskning og kunnskap skal komme det samiske samfunnet til gode.

Først og fremst må det nevnes at 5 års arkeologistudier ved UiT har overgått mine forhåpninger. Å være student er en smal sak når så kunnskapsrike, innsiktsfulle og positive arkeologer alltid har ei åpen dør for nysgjerrige studenter. Denne opplevelsen håper jeg mange får oppleve etter meg.

Det må også nevnes at veileder Bjørnar Olsen har imponert med sin tålmodighet og tillit til arbeidet mitt, det samme må jeg si om mine nærmeste som har holdt ut med mitt evinnelige prat om alt jeg finner interessant.

Takk til alle som har stilt opp når jeg har behøvd det.

Til Helene, Tilde Sunná og Ingrid

Sammendrag

Arkeologiske studier av et tyvetalls grunne jordgraver på to lokaliteter på sørsiden av Beisfjord i indre Ofoten, typologisk datert til tidlig middelalder, har lenge vært preget av usikkerhet rundt etnisk tilskrivelse. Et sentralt trekk ved gravskikken var noen eiendommelige fat som var hvelvet over de døde ansikt. Gravene har ikke vært sett på som hverken tilstrekkelig norrøne eller kristne til å vurderes som etterlatenskaper etter en norsk befolkning i Ofoten. På samme vis har antydninger om samiske komponenter blitt sett på som utilstrekkelige for entydig samisk tilskrivelse. Løsningen har vært å vurdere gravene som kulturelle hybrider. To nærliggende samiske urgraver, der en kan dateres til etter den harde misjonstiden på 1720-tallet, har imidlertid åpnet for å se både historiske kilder og landskapet med et nytt blikk, der gravskikk, ontologi, landskapsforståelse samt vitnesbyrd om nære og fjerne kontakter, gjør den samiske dimensjonen langt tydeligere og mer plausibel.

Ved å forstå livsløpet til fatene kan vi nå ikke bare forklare hvor de kom fra, når de kom, og hvordan samenes relasjon til handelsmenn i Bottenviken utartet seg, men også si noe om hvilke tanker som kan ligge bak en rituell nedleggelse av fat i gravene. Dette gir oss et bedre grunnlag for datering av jordgravene til 1200- til 1400-tallet. En hittil ubeskrevet grav i Sørfolda, som viser tilsvarende gravskikk, gir også grunnlag for å stille spørsmål om det heller kan tales om en utbredt samisk gravskikk, fremfor et lokalt hybrid kulturuttrykk.

Gravene langs Beisfjord kan sees som uttrykk for en særegen og tidsdyp ontologisk forståelse av landskapet, hvor samenes kulturelle trekk har blitt påvirket av varierende grader av kristningsforsøk, statsmaktenes kamp om landområder og andre store endringer, men likevel forblitt det vi først og fremst må betrakte som samisk kultur.

Čoahkkáigeassu

Arkeologalaš iskkadeamit guoktelot'náre coages muoldohávddis guokte sajis Ušmma oarjegáttis Sis-Ufuohtas, typologalaččat dátarejuvvon ára gaskaahká, leat guhká leahkán eahpevissisvuodas etnalaš duogáža hárrái. Guovddášlaš sárggus hávdevierus ledje ártegis fáhtat mat ledje biddjon jápmán olbmo ámadaju badjel. Hávddit eai leat vuhtton nuogis dološdárun eai ge risttalažžan ahte sáhtta oaidnit daid Ufuohta dáččaid bázahussan. Simme vuohká eai leat sámi komponanttat vuhtton dan mađe nannosat ahte sáhtta njuolga gohčodit sámi hávdin. Čoavddus lea leahkán oaidnit hávddiid kultuvrralaš hybridan. Guokte dološ sámi hávddi lahkosis, maid sáhtta dateret garra mišunerenáigái 1720-logus, leat buktán vejolašvuoda oaidnit sihke historjjálaš gálduid ja eanadaga ođđa geahčastagain, gonne hávdevierut, ontologiija, eanaipmárdus ja dološ ja dálá mitalusat dahket sámi čanastaga čielgaseabbo ja eanet jáhkehahti.

Go dál ipmirdit buorebut fáhtiid duogáža sáhttit čilget sihke gonne leat vuolgán ja goasse, gokte sámiid gaskavuohta Bottenvikena gávpeolbmuiguin lea leahkán ja dasa lassin árvalit makkár jurddašeapmái hávderituála fáhtiiguin lea čadnon. Dát addá ge midjiide buoret vuodu dateret hávddiid gaskal 1200- ja 1400-logu. Hávdi Oarjelij Foalddas midja dassázii ii leat čilgejuvvon vuoseha simme hávdevieru, ja dan vuodul sáhtta gažadit jus mii dál oaidnit guvllolaš hávdevieru, ii ge hybrida báikkálaš kulturmearkka.

Ušmmi hávddiid sáhtta oaidnit mearkan sierra ja čiekŋalis ontologalaš eanaipmárdusas, gonnes iešguđetlágan mišunerenáigodagat, stáhtaid gilvu eatnanoamasteapmái ja eará stuorra rievdadusat leat váikkuhan sámiid kulturmearkkaid, muhto ahte mii lihkká vuosttažettiin fertet oaidnit dan sámi kultuvran.

1 Innledning

Denne mastergradsoppgaven i arkeologi undersøker fire lokaliteter langs sørsiden av Beisfjord, der den samiske befolkningen i indre Ofoten har gravlagt sine døde. To av lokalitetene, på Lyngnes og Millerjordnes, ble utgravd av tidligere museumsbestyrer ved Tromsø museum, Olaus Nikolaissen, i 1911 og 1912. Gravfeltene besto av til sammen 19 grunne jordgraver som har vært typologisk datert til vikingtid eller tidlig middelalder. Det unike ved disse jordgravene, er at det i enkelte graver var hvelvet kobber- eller bronsefat over ansiktet til de døde. De øvrige to lokalitetene, på Millerjordveien og Lappnes, besto av enkeltgraver i ur og i berg. De er tidligere ikke undersøkt av arkeologer, men antatt å være anlagt i løpet av middelalder. Å betegne slike graver som samiske urgraver vil tvilsomt bestrides av arkeologer. Til det har urgravskikken fått en for sterk status som markør for hvordan fortidens samiske gravskikk skulle være. For jordgravene stiller saken seg annerledes. Til tross for at man de senere årene i større grad har tolket de i en samisk kontekst, har de lenge fungert som eksempler på anomalier innenfor arkeologisk forskning på gravskikk i de nordnorske kyst- og fjordmiljøene (Andersen 1992, 2002, Schanche 2000, Bruun 2007, Stylegar 2014, Svestad 2017). Det er særlig med bakgrunn i et kulturdualistisk syn at gravene ikke har funnet sin plass. Til tross for enkelte forsøk på etnisk kategorisering i retning det samiske, har ikke gravene blitt oppfattet som hverken tilstrekkelig samisk eller norrøn/norsk til å kategoriseres slik det var oppfattet at de respektive gravskikker skulle være. At ikke jordgravene har fått en etnisk kategorisering kan synes merkelig ettersom de tross alt ligger i samme landskap som det vi aksepterer som samiske urgraver (Schanche 2000). Det er også vist til at det ikke eksisterte norsk bosetning i de indre delene av Ofotfjorden før 1500-tallet (Kolsrud 1947, 1961, Andersen 1992, 2002).

Særlig siden 80-tallet har forskning på samisk fortid vært preget av flere ulike teoretiske strømninger. Men det er hovedsakelig ved å anvende postkolonial teori, at gravene er gitt en forklaring som har utfordret de dualistiske perspektivene. Viktige begreper har vært hybriditet og kreolisering (Young 1995, Bhabha 1990, 1994, Eriksen 1994). Et trekk ved tolkningene er vektlegging av at lang tids nære samhandlinger mellom det norske og samiske, har skapt rom for kulturutveksling og identitetsforhandlinger som har ledet til lokale hybride kulturuttrykk i nordnorsk jernalder og tidlig middelalder (Bruun 2007, Spangen 2005, Olsen 2000ab). Men det er også i møtet mellom den gryende kristendommen i nord og en mulig felles

samisk og norrøn/norsk motstand at sannsynlige samiske jordgraver har blitt forstått (Andersen 2002, Svestad 2017). Felles for mange av tolkningene som baseres på postkolonial teori, ligger i utgangspunktet likevel i en forståelse av en opphavelig dualisme mellom to grupper i de kystnære områdene i nord, men med formål om å se kulturell identitet som anti-essensialistisk. Som begrepets etymologi tilsier, et er uten tvil slik av kulturell hybriditet krever minst to egenartede kulturers eksistens (Bhabha 1990, 1994, Young 1995). Vi ser det i stor grad i dagens globale samfunn. Vårt hverdagsliv og trender preges i stor grad gjennom å implementere elementer fra andre deler av verden. Det er også slik at det samiske hverdagslivet, i likhet med det norske, er preget av stor diversitet. En samisk frisør i Oslo er likevel ikke mindre same enn en samisk reindriftsutøver på Rørosvidda eller en samisk kystfisker i Bugøyfjord. Det er liten grunn til å tro at det ikke fantes forskjeller av samiskhet også blant fortidens samer. Sett på denne måten finner jeg det legitimt å sette en etnisk tilhørighet til jordgravene uten å kreve essensialistiske forklaringer på fortidige kulturuttrykk. Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig for å fjerne usikkerheten ved en slik etnisk tilskrivelse.

Dagens samiske arkeologi, som på mange måter er tuftet på postkolonial teori og kritikk, vokste frem i kjølvannet av en global urfolksbevegelse, der økt fokus på selvbestemmelse og tilbakeføring av egen kulturarv har stått, og fortsatt står sentralt (Olsen 2016, Svestad 2019). For samenes del resulterte urfolkskampen mot utbyggingen av Alta- og Kautokeinovassdraget blant annet til Sametingets opprettelse i 1989. Den første ansvarsfunksjonen som ble overført var ansvaret for samiske kulturminner (Schanche 1999, 2001). I den koloniale diskursen om å ta tilbake den samiske fortid, er det ikke alltid enkelt å sette fingeren på hva den samiske fortid består av. Dette er en problemstilling som i stor grad gjør seg gjeldende for materialet som her behandles. Gravene ligger nært inntil byen Narvik, der også den lokale historiefortellingen kan betraktes som i lang tid å ha vært skrevet for å være i nasjonalstatens og maktens tjeneste. På slutten av 1800-tallet medførte utvinning av jernmalm fra gruvene i Kiruna i det nordlige Sverige et behov for en isfri havn for eksport av mineralene. Narvik vokste dermed raskt frem som en, på den tiden, moderne industri- og havneby. Den store tilstrømmingen av arbeidskraft og den store mottakelighet for europeiske impulser, skapte en felles kulturell bakgrunn som startet med anleggstida på Ofotbanen (Ytreberg 1953, Pettersen 1992, Aas 2001). I lys av datidens sosialevolusjonistiske strømninger, var det nærmest helt utenkelig å gi plass til det samiske i den lokale identitetsbyggingen. Man kan også legge til den lange fornorskingsprosessen av den lokale samiske befolkningen, som har utslettet kunnskap om de eldre samiske kulturminnene, en

prosess som nok må sies å ha startet for alvor med den harde misjonsvirksomheten på 1700-tallet (Qvigstad 1903).

Man kan si at jordgravene på Lyngnes og Milljordnes på mange måter har havnet i etnisk og kulturell limbo. De har blitt funnet som tilstrekkelig samiske til å tjene som eksempel på hvordan lokale identitetsforhandlinger har funnet sted, men ikke samisk nok til å representere sin egen samiskhet. Det er kanskje unødvendig, på dette tidspunktet, å poengtere at det jeg i denne teksten presenterer må forstås innenfor postkolonial kritikk, som et bidrag til å dekonstruere både de nasjonale og lokale narrative og samtidig utfordre de postkoloniale tolkningers varsomhet mot å gi jordgravene en etnisk tilhørighet. Mer nødvendig er det å poengtere hva jeg mener kan gjøres med materialet. Et sentralt spørsmål er derfor om vi, ved å hente mer informasjon ut av det, kan utdype den samiske fortiden som mer mangfoldig, som bestående av et større mangfold av relasjoner mellom samene og andre folkegrupper? Har materialet flere identiteter i seg, identiteter som har hatt innflytelse på kulturelle endringer og som kan fremstå slik vi oppfatter jordgravene, på overraskende og til dels motsigende vis?

For å utforske disse problemstillingene tror jeg imidlertid at to andre teoretiske perspektiver kan tilføre ytterligere forståelser av gravene langs Beisfjorden. Dette for å gi en bredere og mer nyansert fortolkning, enn å se på gravene utelukkende som et lokalt samisk kulturuttrykk med hybride trekk. Det ene perspektivet er hentet fra de siste tiårs nye fokus på ting, som vektlegger blant annet perspektiv på knyttet til livsløp eller biografi, og aktørskap (Kopytoff 1986, Gell 1988, Hoskins 2006, Olsen 2010, Svestad 2011). Takket være at man på tidlig 1900-tall var svært opptatt av *oldsaker* er mye av gjenstandsmaterialet fra Lyngnes og Milljordnes ivaretatt ved Kulturhistorisk Museum i Oslo og ved Tromsø Museum. I disse gjenstandenes levde liv kan det finnes historier om lange reiser, om hvordan de har skiftet hender og endret identitet, før de til slutt har havnet i ei grunn jordgrav ved fjordlandet i nordvest. For litt over hundre år siden kom de igjen opp av jorden. Ikke bare lever de i høyeste grad ennå, men de påvirker også. Et godt eksempel på dette er hvordan de ovenfor nevnte fatene og gravene ble presentert i en populærvitenskapelig tekst under den treffende tittelen *Fatmysteriet* (Stylegar 2014). Selv i fatenes etterliv fortsetter de å forundre oss, de innehar noe vi ønsker å klarlegge. For denne besvarelsen er det her problemstillingene melder seg, for det har tidligere vært antydning av gjenstandene i gravene har en østlig affinitet (Andersen 2002:156, Bruun 2007:72). Kan fatene i seg selv fortelle om sitt levde liv? Kan ferden mot Ofoten fortelle oss noe om deres identiteter og hvilke innflytelser de har slått følge

med på reisene, eller sågar fått følge av? Og med hvem? Gjennom å heve blikket fra hybride kulturuttrykk mellom det samiske og det norske, kan vi forstå jordgravene bedre som et uttrykk for samenes relasjoner til andre folkegrupper i øst?

Det andre teoretiske perspektivet som kan utfylle en tolkning om gravene som en del av samenes kulturelle repertoar, handler om landskapet gravene befinner seg i.

Fenomenologiske tilnæringer til landskap og sakrale steder har et stort potensiale (Tilley 1994, Thomas 2006, Olsen 2010), men er blitt lite anvendt innenfor samisk arkeologi. I noen grad har fenomenologisk inspirerte perspektiv vært anvendt for å forstå sieidier, landskapet og gravskikk (Salmi et.al. 2011, Myrvoll 2012, Äikäs 2015, Svestad 2018). Fenomenologi forsøker nettopp å beskrive den menneskelige opplevelsen av den materielle verden gjennom menneskers handlinger i våre omgivelser. Viktigheten av materialiteten og dens natur er i sentrum for den arkeologiske streben. En dypere forståelse for hvordan mennesker oppfatter og forstår den materielle verden er derfor viktig, men i dette inngår også hvordan landskap og den materielle verden påvirker den menneskelige forståelsen (Tilley 1994).

Fra et fenomenologisk ståsted er erfaringen og opplevelsen av landskapet, sentralt for å danne kunnskap om både fortidens og dagens landskap. Fenomenologen forsøker å beskrive disse erfaringene til det fulle. Målet er å gi en så fullstendig beskrivelse som mulig, slik at andre skal kunne forstå landskapenes nyanserte diversitet og kompleksitet (Tilley 2010:25). I Christopher Tilleys arbeider med fenomenologi er menneskekroppen det fremste verktøyet i vår erfaring, og følgelig i forskningen. Det er gjennom kroppen at fenomenologen opplever og tilegner seg landskapet. Gjennom å fordype seg i landskapet gis subjektet innsikt, noe som i grunn er å påstå at landskapet har *agency* i relasjon til personer. For Tilley er det sentralt at fenomenologen vandrer i og gjennom landskapet, for å røre og bli rørt av det, slik at alle sansene får ta del. En slik blanding av sansekvalitetene kaller Tilley *synaesthetic*. Først gjennom å la alle sanseopplevelsene jobbe samtidig vil man fullt ut forstå landskapet (Tilley 2010:26f). Innenfor et slikt perspektiv er *affordance*-begrepet interessant (Gibson 1986, Hoskins 2006, Myrvoll 2012). Hvordan kan landskapet ha påvirket valg av gravsteder? Er det slik at jordgraver og urgraver i felleskap inngår i en samisk forståelse av landskapets tilknytning til døden? Og er det innbyrdes forskjeller mellom gravenes plassering i landskapet, og i tid?

2 Gravene i forskning: Fra amatørarkeologi til hybrid kulturell identitet

Jeg har innledningsvis nevnt litt om hva som omfattes av det jeg har valgt å definere under fellesbetegnelsen *gravene langs Beisfjorden*. Før jeg viser til hvilke tolkninger og narrativ de har vært presentert gjennom, skal jeg utdype mer om hvor vi befinner oss geografisk (se kap. 2.2, Figur 1 og 2) og vise til hvilke undersøkelser og tolkninger som ligger til grunn for den kunnskapen vi har som utgangspunkt for forståelsen av gravene i landskapet. Men aller først er det viktig å definere begreper anvendt i teksten, samt kort redegjøre for noen etiske betraktninger som gjør seg gjeldende når man diskuterer samisk etnisitet, for det er jo tross alt samiske mennesker og deres ontologiske forhold til døden som omtales. Og studiet av samiske levende og døde har i aller høyeste grad en dunkel og brokete historie.

Å behandle samisk fortid medfører at man møter ulike begreper knyttet til samene som folkegruppe. I skriftlige kilder gjelder det å sjonglere mellom mange ulike eksonymer som ikke alltid har vært like positivt ladet. Lokalt i Ofoten har *finn*-betegnelsen lenge vært brukt som den opprinnelige samiske bofaste befolkningen (Kolsrud 1947, Ytreberg 1953). Knut Kolsrud viser til Major Schnitlers begrepsbruk i grenseeksaminasjonsprotokollene, og finner støtte for at samene langs kysten nord til Midt-Troms har levd av februk og åkerbruk i kombinasjon med fjordfiske og fangst i fjellområdene. Kolsrud mener dette underbygger anvendelsen av begrepet *bufinn*, i motsetning til den mer marint orienterte *sjøfinn*-bosetningen i Nord-Troms og Finnmark (Kolsrud 1961:69-72), noe som viser at ulike næringstilpasninger fremkommer i betegnelsene. For Ofotens samiske befolkning skjelnet Schnitler mellom tre ulike grupper, *sjøfinner*, *østfinner/-lapper* og *norske fjell- eller bygdelapper* (Kolsrud 1947:62). Kolsrud viser til at dette er et forsøk på å avgrense de ulike komponentene i befolkningen, der *øst*-referanser og *lapp*-betegnelsen helst handler om nomadiserende samer som på ulikt vis var ansett som tilhørende Sverige, men at det også eksisterte en samisk befolkning uavhengig av sjøfinner og nomadene. Dette er den tidlige *markesamiske* befolkningen som bosatte seg ovenfor bygdene i fjorden og drev delvis med småskala gårdsdrift, dels reindrift og dels fiske og fangst hovedsakelig på norsk side av grensen (Kvist 1989:1-15, Storm 1990, Minde 1997:47, Andersen 1992, 2002, Olsen 2005:30). *Lappe*-betegnelsen har altså ikke bare et nasjonalitetskriterium, men var vel så mye myntet på den nære relasjonen til reindrift som næringsform (Kolsrud 1947:63).

I denne teksten er det forsøkt å begrense bruken av stigmatiserende begreper kun til

anvendelse ved konkrete referanser som kan endre meningsinnholdet i teksten. Et eksempel er bruk av begrepet *lappetinget*, framfor *sametinget*, da det i teksten viser til noe annet enn dagens politiske organ, sametinget, representerer. Ved å begrense bruk av forstyrrende eller uriktige begreper har jeg åpnet for å anvende fellesbetegnelsen *samer* om den samiske befolkningen som dette studiet undersøker. *Samer* er en skandinavisk form for den samiske egenbenevnelsen *Sápmi*, ment om det samiske bosetningsområdet eller *sápmeláš*, som anvendes om en person av samisk etnisitet. Likevel har jeg vært nødt til å avgrense mellom hva som skiller samene ved kysten fra innlandets *samer*. Jeg har heller ikke brukt *sjøsamer* som betegnelse, da det er usikkert om det er treffende for Ofotens kystnære *samer* i fortid. Tilsvarende gjelder for den varierte bosetningen i innlandet, for det var heller ikke alle som var knyttet til reindrift. I det følgende bruker jeg derfor hovedsakelig de geografiske betegnelsene *kystsamer* og *innlandsamer*, men vil også delvis skille mellom innlandsamiske næringstilpasninger ved å bruke den etterhvert etablerte benevnelsen *markesamer* der det er naturlig i teksten. For enkelhetens skyld har jeg hovedsakelig ikke benyttet de samiske stedsnavnene på lokalitetene. Riktignok kan det brukes som argument mot denne tekstens formål, at gjentatt bruk av norske, svenske eller finske stedsnavn foran samiske er en fortsettelse på koloniseringen av *Sápmi*. Jeg har gjort dette valget fordi de fleste lokalitetene er kjent fra arkeologisk forskning eller blant folk flest under disse navnene.

2.1 Etske problemstillinger

Dette arbeidet behandler arkeologiske perspektiver på døden i en samisk ontologisk forståelse. Dette betyr at både undersøkelsene og det skrevne ord kan komme i konflikt med etiske føringer, så vel som andre samers personlige og fellesskapelige oppfatning av fortidens *samer* og samisk religiøsitet. Det skal bemerkes at mine tolkninger ikke er ment som fasit på samisk fortid og hva som definerer samisk etnisitet, men heller som forslag på tilnæringer i arkeologisk forskning på samisk fortid. Det øyeblikket dette arbeidet leveres står det som det nyeste tilskuddet til en forskning som har en lang og til tider fæl historie. Og flere studier og forskningsprosjekter vil måtte ta stilling til det samme i fremtiden. Særlig er det siste halvdel av 1800- tallet og første del av 1900-tallet en periode med sterk nasjonalistisk og rasebiologisk forskning og som har bidratt til at forskning på samisk fortid er et ømfintlig tema. En grundig gjennomgang av hvordan mine undersøkelser av humant osteologisk materiale fra gravstedet på Lappnes forholder seg til forskningshistorikken, er et tema for en lengre debatt om etiske problemstillinger. Av plassmessige hensyn kan det ikke kan drøftes

her. Mine betraktninger rundt etiske problemstillinger ved undersøkelse av beinmaterialet, samt uttalelse fra *Skjelettutvalget* - Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, er derfor å finne i henholdsvis vedlegg nr.1 og nr.2. Samtidig vil jeg også vise til første kapittel i Audhild Schanches *Graver i ur og berg* (Schanche 2000:20-93), der hun gjør en grundig analyse av forskningshistorikk på samiske graver, så vel som etiske problemstillinger i forhold til både historikk og fremtidige studier.

De siste årene har det pågått et større repatrieringsprosjekt, *Bååstede*, som betyr *tilbake* på sørsamisk. Prosjektet tar sikte på å tilbakeføre rundt halvparten av gjenstandene som befinner seg i de samiske samlingene ved Norsk Folkemuseum til de seks museene som er under Sametingets forvaltning. For undersøkelsesområdet i denne masteroppgaven er *Várdobáiki Sámi Musea* mottaker av sin andel gjenstander. Gjenstandene som blir tilbakeført består i stor grad av *duodji*, samisk håndverk. Blant materialet finnes koffer, luer, skobånd, komser og andre mer eller mindre hverdagslige gjenstander som lett oppfattes som samiske. I tillegg har en katalogtekst som sier at de er samiske. Men det finnes også gjenstander som de samiske museene har avvist fordi de ikke direkte er beskrevet som samisk i de norske museenes katalogtekster. En sentral problemstilling ved Bååstede, er ikke ulik det som drøftes rundt jordgravene på Lyngnes og Millerjordnes i denne masteroppgaven. Hva er i seg selv tilstrekkelig samisk til i stå som symbol på samiskhet? Skal samene bare ha eierskap til den idiomatiske delen av sin kulturelle fortid, eller er det rom for at samisk fortid skal få inneholde diversitet?

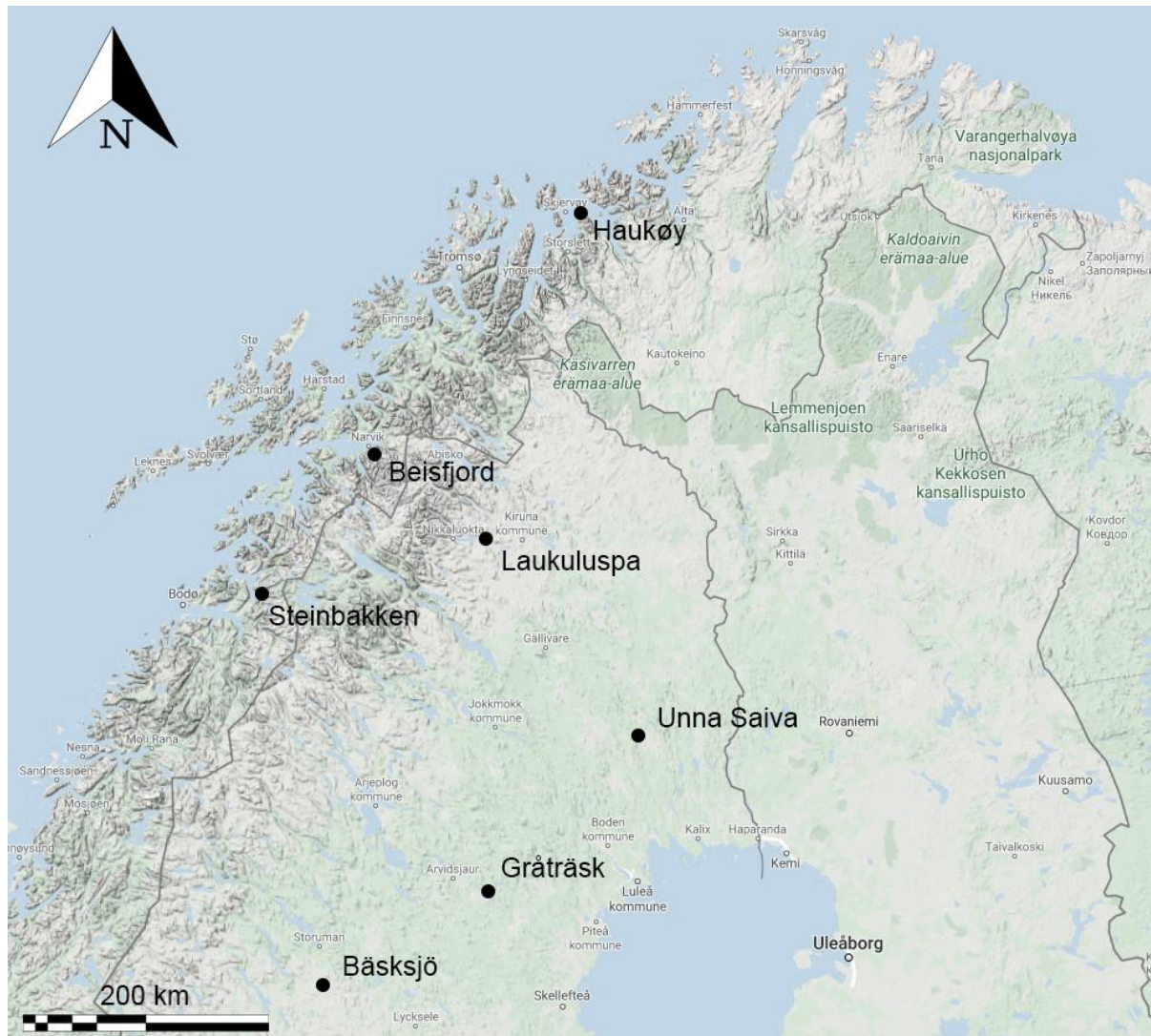
Mitt synspunkt er at gjenstandsmaterialet som ble hentet fra gravene på Lyngnes og Millerjordnes, som i dag ligger ved Kulturhistorisk museum i Oslo og ved Tromsø museum, bør få tilsvarende behandling. De er en del av den samiske kulturarven i Ofoten, og bør tilbakeføres og tilgjengeliggjøres slik at lokal samisk kultur får råderett til denne delen av egen kulturarv. Museenes hovedformål er å ivareta fortiden for de kommende generasjoner. Og det er tross alt lokale museer som skal overta gjenstandene. De skal ikke gjenbegraves, men gjenstandene skal formidle.

Et annet problem og en til dels annen debatt, er det osteologiske materialet som er fjernet fra gravstedene. Trolig er materialet fra Lyngnes, Millerjordnes og Millerjordveien bortkommet eller befinner seg i *De Schreinerske Samlinger* ved Seksjon for anatomi ved Institutt for medisinske basalfag ved det medisinske fakultet på Universitetet i Oslo, tidligere *Anatomisk Institutt*. De Schreinerske Samlinger er en biobank av humant historisk skjelettmateriale mottatt eller innsamlet av Seksjon for anatomi, der en god del langt på vei er

anskaffet på uetisk vis (Schanche 2000).

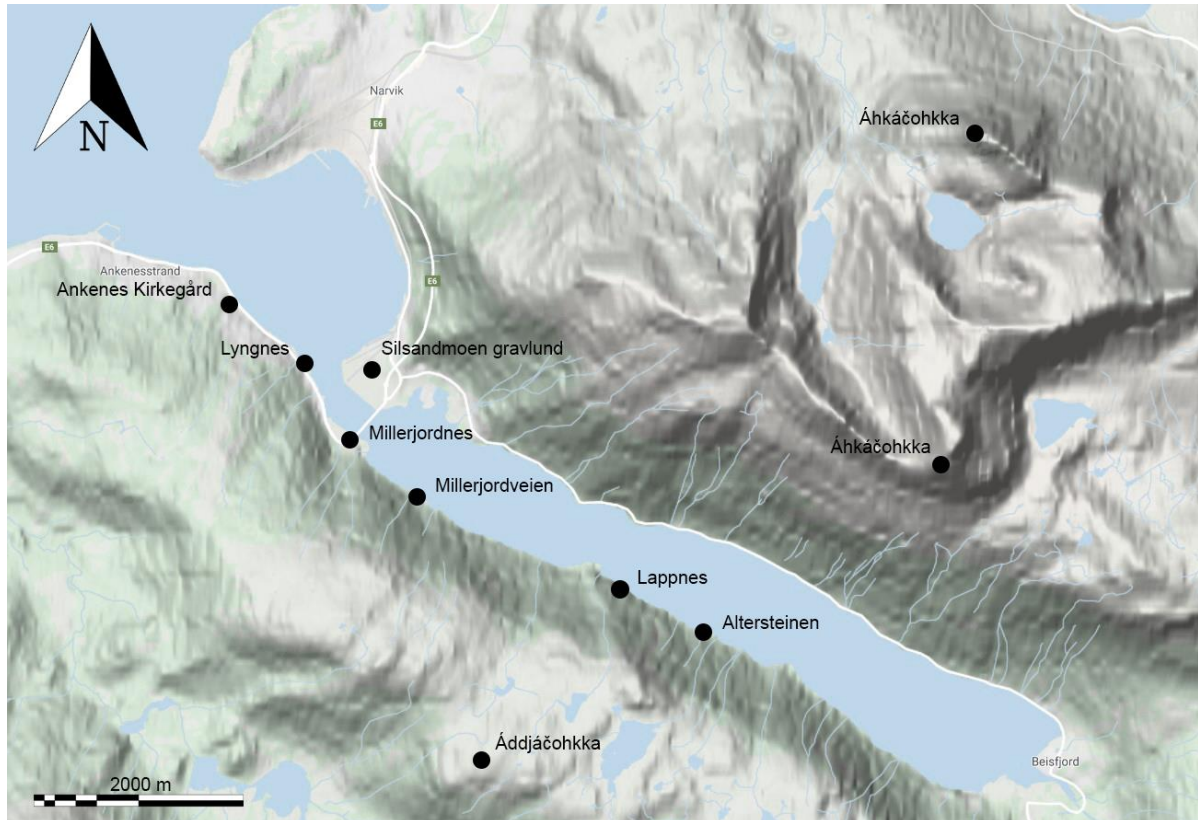
Repatriering av kulturarv gjennom tilbakeføringer av gjenstander har på ingen måte vært oppfattet som kontroversielt, slik repatriering via gjenbegravelser har vært. Jeg tar ikke stilling til hvorvidt det humanitære osteologiske materialet fra gravene langs Beisfjord bør tilbakeføres gjennom gjenbegravelse, eller ikke. Også denne debatten er for dyptgripende til dette formatet. Her viser jeg i stedet til Asgeir Svestad (2019) som diskuterer både positive og negative sider ved repatriering og gjenbegravelse av samiske levninger ved flere lokaliteter på norsk, svensk og finsk side av Sápmi. Svestads bekymring er at “Sámi reburial marks itself almost as a quickfix, while the dead, their human and, in particular, non-human remains, are treated in a rather disinterested fashion.” (Svestad 2019:45). Med det mener han at vi bør stille spørsmålsteget om en symbolsk tilbakeføring med hensyn til nåværende samvittighet er mer moralsk og om politiske strategier til de levende er mer etisk enn å oppbevare levninger, både menneskelige og ikke-menneskelige, ute av kontekst i et museum. Samtidig påpeker han at er viktig å anerkjenne samenes rett til å håndtere egen kulturarv, at temaet har en dyp kompleksitet og at det er sterke følelsesmessige prosesser i sving som medfører at gjenbegravelse bidrar til å lege gamle sår. Min bekymring, i likhet med Svestad er at gjenbegravelsene utført på modifisert vis, alterert for å passe med vår tids bekvemmeligheter og politiske og religiøse standpunkt, ikke presenterer seg selv som en etisk god løsning for vår omsorg for levningene, selv om det akademiske behovet langt fra er det eneste å ta i betraktning. Hva materialet som denne oppgaven behandler angår, klarer jeg ikke fri meg fra tanken om hvordan datidens mennesker ville opplevd og følt på en gjenbegravelse. Hvor ligger etikken og omsorgen for de døde, når vi vet så lite om hvilken verdensanskuelse de opprinnelig var gravlagt i henhold til? Satt på spissen, hvis de døde ikke kan kjenne seg igjen i måten de gjenbegraves, vil ikke det bety at man fordriver en urett med en annen?

2.2 Ofotens geografi og demografi

Figur 1: Oversiktskart over lokaliteter med funn av fat eller fragmenter av fat. Kartdata bearbejdet av Torgeir Nordkild og hentet fra Google Maps © 2020 Google.

Gravene er anlagt på fire lokaliteter langs sørsiden av Beisfjorden, en fjordarm i de indre delene av Ofotfjorden i Nordre Nordland. Ytterst på Beisfjordens sørlige side ligger tettstedet Ankenes med utsikt direkte mot byen Narvik og forstedet Fagernes, som begge ligger på nordsiden av Beisfjordens ytre del. Fjorden skjærer seg inn mellom bratte fjell som varierer mellom ca. 600 – 1400 moh. Fra tettstedene Ankenes og Fagernes til fjordbunnen der bygda Beisfjord ligger, er det bare spredt bebyggelse på nordsiden av fjorden. Sørsiden består av en mer eller mindre sammenhengende bratt fjellside uten særlig mulighet for bosetning. Videre

Figur 2: Lokalteter langs Beisfjord som er sentral i teksten. Kartdata bearbejdet av Torgeir Nordkild og hentet fra Google Maps © 2020 Google.

østover kan man bevege seg innover fjellene og over vannskillet mot Torneträsk i Sverige samt sørover mot fjelldalene i Skjomfjellene. I vest vider Ofotfjordbassenget seg ut, med innfjordene Ballangen/*Bálák*, Skjomen/*Skievva*, Beisfjord/*Ušmá*, Rombak/*Ruoppat* og Herjangen/*Hearjjak* som fingre på en hånd. I vest smalner Ofotfjorden ut mot Vestfjorden ved sundet mellom Kjeldebotn og Tårstad. Det er ved sundet man finner de østligst beliggende sporene etter en norrøn jernalderbosetning, med sikre spor etter gravhauger rundt Tårstad på nordsiden og Bøstrand på sørsiden. Øst for Bøstrand, inn til Virak/*Vierrak* finnes spor etter bosetning som er tolket som sannsynlig norrøn vikingtidsbosetning (Andersen 2002:146f). Øst for Virak og i innfjordene er det lite eller ingen dokumentasjon som omfatter spor etter bosetning, utenom en datering fra bunnen av middelaldergårdshaugen på Fagernes/*Čoalmie*. I bunnen av gårdshaugen ble det funnet et hestebissel (Ts.6701ar) av vikingtidstype i et ildsted. Ildstedet er imidlertid datert til romertid eller eldre folkevandringstid, men bisselet stammer trolig fra gårdshaugens bruksfase i sen vikingtid eller tidlig middelalder. I gårdshaugen ble det også funnet en hestekoformet ringspenne av bronse (Ts.6701aq), redskaper av jern, jernslag og bearbejdet horn og bein (Bunse 2010:59f). Andersen velger å kategorisere

gårdshaugen som samisk, basert på hans samiske kategorisering av gravfeltet på Millerjordnes på andre siden av det smale sundet, i tillegg til at han mener at ringspenna av bronse indikerer samisk bosetning i perioden 1100- til 1300-tallet (Andersen 2002:162). Sammenfattet viser Andersens arbeid med samisk bosetning i Ofoten at samene må ha vært temmelig enerådende i de indre delene av Ofoten frem til en norsk innflytting finner sted i løpet av 1500-tallet. I løpet av vikingtid kan det likevel ha funnet sted en innflytting, men trolig ikke lenger inn enn til Liland/*Liidaláddie* på nordsiden og Virak/*Vierrak* på sørsiden. Dette bosetningsmønsteret synes å ha vært relativt stabilt frem til 1500-tallet.

Figur 3: Beisfjord. Gravstedene ligger på venstre side av fjorden. Foto: Robin Lund ©. Bilde brukt med tillatelse fra fotografen.

Gravfeltene på Lyngnes og Millerjordnes ligger altså i det som i dag utgjør tettstedet Ankenes, en forstad til, og i nåtid, en bydel i Narvik. I løpet av det siste århundret er Lyngneset utbygd med boliger, barnehage, grustak, skraphandel og veitrasé for E6, samt fabrikk, bensinstasjon og lokaler for flere bilforhandlere på Millerjordneset. I dag er det derfor svært lite sannsynlig å påtreffe kulturminner som kan settes i sammenheng med disse gravfeltene. Beskrivelsene fra Olaus Nicolaisens utgravinger i 1911 og 1912, funn av en håndfull båtnagler (Ts2084), en ringspenne (Ts2048) og fire messing-, kobber- og bronsefat

(C21857a&b, Ts2047, Ts2125) utgjør stort sett det man har tilgjengelig av materiale. I behandlingen av jordgravene vil dette funnmaterialet stå sentralt. Innbyrdes viser gravfeltene morfologiske likheter og funnene av hvelvete fat over ansiktene på de gravlagte, tyder på at det var en samsvarende gravskikk på begge lokalitetene.

Figur 4: Lyngnes og Millerjordneset 1898. Fotografen har stått på en høyde ovenfor Millerjordneset. Til venstre i bakgrunnen skimtes Vegglandet og Narvikhalvøya. Midt i bildet på andre siden av sundet vises Mosling-gården på Fagernes. Foto: Museum Nord/Narvik kommunale fotosamling. Ill: Torgeir Nordkild

På lokaliteten Lappnes, som er gravstedet nærmest bygda i bunnen av Beisfjord, er det funnet levninger av et menneske under en steinheller. Til Lappnes går det ingen vei og det finnes heller ikke i dag noen bosetninger eller kjente fortidige bosetninger på strekningen mellom Millerjordneset og bygda Beisfjord. Denne graven er typologisk tolket til å være en samisk urgrav og den døde er funnet sammen med et helt kranium av en værsau eller geitebukk (Schanche 2000:401, TMU Top.Ark.1993/17, Ts10780). Selv om det er antydning at urgraven har vært kjent blant lokalbefolkningen langt tilbake i tid, er det først i 1993 at den ble undersøkt og utgravd. Dog ikke gjennom arkeologiske undersøkelser, men av Lensmannen i Ankenes, som antar at det er snakk om et åsted for en kriminell handling. Fra Tromsø Museums topografiske arkiv fremkommer opplysninger om ytterligere ett funn av et menneskeskjelett. Dette ble funnet i 1956, like innenfor Millerjordneset. Også her var politiet på åstedet og hentet skjelettmaterialet. Beskrivelsene av lokaliteten antyder, som vi senere skal se, at også dette gravstedet bør tolkes som en samisk urbegravelse. Lokalitetene Lappnes og Millerjordveien ligger begge under de svært bratte *Kjeangsflågan*, på nordsiden av Ankenesfjellets høyeste punkt, på samisk benevnt som *Áddjáčohkká*. Til norsk kan navnet oversettes som Bestefarfjellet eller Mannen. Dette er imidlertid ikke det eneste fjellet som har en stedsnavnreferanse til personligheter. Halvøya mellom Beisfjord og Rombaksfjord er også kjent under navnet *Áhkkánjargá*, som også er vedtatt samisk parallellnavn på stedet Narvik. *Áhkká* oversettes til norsk som bestemor eller kjerring. Trolig er navnet myntet på to

markante fjell på halvøya, Rombakstøtta og Beisfjordtøtta, der begge fjellene har det samiske navnet *Áhkkáčohkká*.

Med de geografiske og demografiske forutsetningene der både arkeologi, skriftlige kilder og stedsnavn vitner om at undersøkelsesområdet, nær sagt utelukkende, har hatt en samisk befolkning helt opp til senmiddelalder, synes det kanskje åpenbart at gravene langs Beisfjord forlengst burde vært ansett som etterlatenskaper av samisk kultur. Så enkelt er det derimot ikke.

3 Fra amatørarkeologi til hybrid kulturell identitet

Forskning på gravene langs Beisfjorden startet med Olaus M. Nicolaisens utgravninger i 1911 og 1912 (Nicolaisen 1912, 1913). Nicolaisen ble i 1882 tilknyttet Tromsø museum som avdelingsbestyrer. I likhet med sine forgjengere Th. Winther og H. Horst, var hans virksomhet i stor grad rettet mot den nord-norske jernalderens gravhauger. Foruten enkelte kommuner i de indre fjordområdene i Nordland og Troms, samt enkelte Finnmarkskommuner, unnlot han å besøke områder der han antok at sannsynligheten for å finne gravhauger var svært liten. I 1892 anså Nicolaisen registreringsarbeidet som ferdig og satte i gang med en lang rekke utgravninger. I den etterfølgende perioden frem til 1923 gravde han ut omtrent 800 gravhauger (Holm-Olsen 1989:23ff). De tre nevnte bestyrerne hadde ingen arkeologiutdanning og må betraktes som autodidakter, noe som ledet Povl Simonsen til å betegne museets første 50 år som en periode under amatørledelse (Simonsen 1972:82). Se kap.3 for mer utdypende beskrivelse av Nikolaisens utgravninger på Lyngnes og Milljordnes.

Etter Nicolaisens utgravninger i en periode som karakteriseres av amatørarkeologiske undersøkelser og oldsaksfokus, var det først i 1953 at de arkeologiske funnene fra Lyngnes og Millerjordnes ble tolket inn i en kulturhistorisk samfunnskontekst. Nils A. Ytreberg skrev om Nicolaisens utgravninger i *Narviks historie bd.1* (Ytreberg 1953). Han viste til at gravskikken hadde et hedensk preg ved at det i den ene graven ble funnet deler av en klinkbygd båt, men samtidig antydte han at ornamentikken på bronsefatet måtte forestille Kristus og de fire apostlene. Samtidig vektla han at det i 1906 ble funnet et hvelvet bronsefat som dekket rester av en hodeskalle med rødgult hår. Ut fra Ytrebergs utsagn var det neppe tvil om at det dreide seg om norske graver. I denne sammenheng er det verdt å nevne at han, bare et par sider foran, beskrev hvordan den norrøne befolkningen i ytre deler av Ofoten hadde drevet handel med finnene(samene) i de indre delene av Ofoten. Derfor betraktet han også området som en *finnefjord*. Til tross for dette, knyttet han gravskikken til en gruppe som han mente må ha utgjort en koloni av bofaste nordmenn i Ankenes-/Narvikområdet. Han var også åpen for at gravfeltene kunne stammet fra handelsmenn og sjøfolk som bare under visse tider av året lå inne i fjorden (Ytreberg 1953:37-40).

Mot slutten av 1960-tallet dukket jordgravene bokstavelig talt nok en gang frem fra glemselen. Sigurd Grieg (1967) beskrev at to fat fra Ankenes som ble funnet i 1906 og var ankommet Universitetets oldsaksamling i Oslo, fremdeles lå nedpakket i en pappeske 10 år senere. Den manglende interessen skyldtes ifølge Grieg et stort fokus på funnet av

Osebergskipet og derfor også til dels mangelen på arbeidshjelp (Grieg 1967:47). For Grieg var det heller ikke gravene på Lyngnes og Millerjordnes som i seg selv sto sentralt. Han var derimot svært opptatt av fatene som ble funnet i gravene. I sin grundige tolkning viste han til at disse eksisterte i flere serier som innbyrdes var i slekt med hverandre i form og stil. Han mente de trolig var produsert på ulike steder i Europa og har vært gjenstand for utstrakt handel. Det mest dekorerte fatet fra Lyngnes satte han i samme kategori som et funn av et lignende fat fra Haukøy i Nord-Troms. Han mente begge var avledet av en serie fat som også i dag går under navnet *Dyder og Laster*, men valgte å typologisk klassifisere fatene under betegnelsen *Haukøytypen*. (Grieg 1967:52). Diskusjon rundt fatene skal jeg komme tilbake til i kapittel 4.

I Povl Simonsens tolkning av funn som indikerte den *samiske jernalder* langs Nordlandskysten (Simonsen 1982), foreslo han det han valgte å kalle for *Milljordnesfasen*. Aller først er det verdt å merke seg at Simonsen vekta gravfunnene på Millerjordnes i så stor grad, det andre er hva hans *Milljordnesfase* inneholdt. Simonsen stilte spørsmål om Nordlandskystens befolkning i steinalder og tidlig metalltid ble fordrevet eller helt assimilert i den norrøne kulturtradisjonen. Svaret som han foreslo, var i grove trekk at samene i fjordbunnene og fjellområdene var fordrevne rester av den gamle befolkningen, noe han kalte bortsprenge folkesplitter. Denne antydningen medfører at man fremstiller en kontinuitet i bosetning fra steinalder til den sjøsamiske befolkningen i hans Milljordnesfase. En slik antydning er, som Simonsen selv poengterer, svært vanskelig å finne støtte for (Simonsen 1982:585f).

Fra 1980-tallets arkeologimiljø ved Universitetet i Tromsø sto Bjørnar Olsen og Audhild Schanche (Olsen og Schanche 1983) frem som skarpe kritikere av den tidligere arkeologiske forskningen på nordnorsk forhistorie, ikke bare som nasjonalisme, men også som etnosentrisme idet den underkommuniserte en etnisk plural situasjon i Norge. De mente at skjevfordelingen i forskningen skyldtes at arkeologisk data fra jernalderen i *Finnmark* stammet fra et folk som fortsatte å leve av jakt og fangst og bibeholdt en egalitær samfunnsstruktur. De hevdet at dataene ikke oppfylte kravene som den evolusjonistiske forskeren satte til hvordan jernalderdata skulle være. Olsen og Schanche kalte dette for europeisk kulturhovmod, mente at mangel på etnisk respektabilitet lett kunne føre til stigmatisering og at det var et slående trekk at studiet av samisk fortid ble et etnografisk anliggende (Olsen og Schanche 1983:137). I kjølvannet av dette, vokste det frem en arkeologi som i større grad tolket det arkeologiske materialet utenfor det norrøne bosetningsområdet i

lys av samisk tilstedeværelse. Det er inn under denne tradisjonen vi må vurdere Oddmund Andersens (1992, 2002) arbeider, der han i sin studie av samisk bosetning i Sør-Troms og Nordre Nordland inkluderte en drøfting av gravfeltene på Lyngneset og Milljordneset. Han vektla at den mulige båtgrava med funn av klinksøm, samt at de eiendommelige fatene trolig antydte forhold som knyttet gravene til en norrøn gravtradisjon. Ved at gravfeltene var anlagt på en mæle av sand og grus så han også et tydelig avvik fra Schanches tolkning av den samiske urgravskikken. Derimot fant han likheter med samisk gravskikk dokumentert ved Vivallen i Härjedalen i Sverige (Zachrisson et al. 1997:53-80) og i beskrivelser fra Ernst Manker (Manker 1961) som kategoriserte en type samiske graver som jordgraver (Manker 1961:180). Gjennom å vektlegge det østlige opphavet til ringspennen som ble funnet på Lyngneset (Figur 16, 17), gravenes morfologiske trekk, samt anvendelsen av fatene i gravskikken, kom likevel Andersen til konklusjonen at gravene tilhørte en samisk gravskikk. Til tross for dette stilte han seg åpen for at gravfeltene kunne ha vært benyttet av en norsk befolkning som ønsket å videreføre en hedensk gravskikk. Gravene kunne derfor også sees i sammenheng med endringene som fant sted blant den norrøne/norske bosetningen ute ved kysten i slutten av vikingtid og tidlig middelalder (Andersen 2002:151-157).

Med Audhild Schanches brede fremstilling av den samiske urgravskikken (Schanche 2000), fikk man i stor grad en samlet og detaljert oversikt over det kjente samiske gravmaterialet fra jernalder og middelalder. Schanche argumenterte for at urgravene viste morfologiske forskjeller, men sentrale trekk var at de døde er blitt lagt i naturlige eller menneskeskapt tørre rom med vegger av stein. En påfallende observasjon var at de døde ofte var svøpt i never eller var lagt på eller under et lag av never. Ofte var det også lagt ned bein fra pattedyr, fugl og fisk. I følge Schanche hadde urgravskikken oppstått i Varanger og deretter bredt seg ut over det samiske bosetningsområdet. Utbredelsen av gravskikken så ut til å ligge til kyststrøkene i Finnmark til nordre Nordland, men fra Salten og sørover i stor grad i de indre fjordområdene samt i innlandet i det nordlige Sverige. I det sørsamiske området var gravene bare å spore i innlandet. Hun underbygget sin teori om spredning av urgravskikken med at de eldste urgravene er dokumentert i Varanger, der også konsentrasjonen har vært størst og at i det sørlige samiske bosetningsområdet er hovedvekten yngre enn 1500-tallet (Schanche 2000:188-192). Schanche behandlet riktig nok ikke urgraven på Lappnes, men den inngår likevel i det samlede materialet som var ment som en fullstendig oversikt over alle kjente graver som faller inn under hennes klassifisering av samiske urgraver (Schanche 2000:401). Som referanse for Lappnes viste hun til Topografisk arkiv ved TMU. Angående

graven på Millerjordveien, er det trolig at den har havnet inn under det hun beskrev som mulig oversette funn eller utelatt på grunn av manglende opplysninger (Schanche 2000:98).

Schanche unnlot likevel ikke å kommentere samiske jordgravfunn. Hun viste til enkeltfunn av skjelett innpakket i never både på Sandholmen i Porsanger og Røklund i Fauske (usikkert om hun mener Røklund i Saltdal. *Min anmerkning*), samt en begravelse i en liten sandhaug uten gravkammer like ved en liten elv på Å i Tranøy. For gravene langs Beisfjorden hvilte hun på Oddmund Andersens (1992) tolkning om gravene som samiske (Schanche 2000:123), men trakk også inn en tradisjon fra skoltesamisk gravskikk der det het at dersom den døende var seiglivet og slutten tok for lang tid, kunne man fremskynde døden ved å hvelve en kobberkjel over den døde ansikt. Hun er riktignok ikke så presis her. Storå beskriver riktignok at kjelen, som utelukkende måtte bestå av kobber, skulle plasseres opp-ned *ved siden* av den døende (Storå 1971:207f). Dette mente hun styrket Andersens påstand om gravene som samiske. Hun brukte også denne tradisjonen som indikasjon på inversjon, altså dødsriket som en slags opp-ned-verden. Likevel mente hun at det ikke var uvanlig at den samiske forståelsen av *Jábmeáimu* – dødsriket var flertydig, inkonsistent og preget av alternative forståelser. Hun mente at vi som forskere søker å skape orden og tydelighet ved hjelp av eliminasjon og stratifikasjon. At vi kategoriserer og ser på avvikende materiale som noe som ikke passer inn i bildet av samisk gravskikk, mente hun rett og slett et resultat av at det er nettopp det vi skal holde på med, for å gjøre det begripelig for nåtidsmennesker. Videre poengterte hun at fortidens mennesker, de som praktiserte denne religionen, neppe ville kjent seg igjen. Hun stilte også spørsmål om vi kanskje må akseptere en grad av motsigelser, inkonsistens og inkonsekvens i forståelsen av andres liv, som i forståelse av eget liv. Det tilsvarende for dødsforestillinger som i det levde liv (Schanche 2000:259).

Oddmund Andersen drøftet som nevnt at de tvetydige trekkene kunne plassere gravene både i samisk og norrøn tradisjon, noe som fikk Inga Malene Bruun (2007) til å tolke gravfeltene under betegnelsen *blandede graver*. Med det mente hun graver som ikke uten videre lot seg etnisk plassere. Hun vektla ikke bare gjenstandsmaterialet, men også beliggenhet, morfologi og likbehandling. På et overordnet plan argumenterte hun for at et skarpt skille mellom samisk og norrøn kultur ikke reflekterte et totalt samfunnsbilde for Nord-Norge i jernalder og tidlig middelalder. Men at etniske forhold har vært mer nyanserte og mangesidige og at det over en tusenårsperiode har funnet sted kulturell hybridisering. Kulturmøter har artet seg forskjellig og resultert i lokalt tilpassede hybride kulturtrekk. Teoretisk forankret hun dette i Homi Bhabha (1994) og Thomas Hylland Eriksens (1994)

teorier og eksemplifisert gjennom Patrick van Dommelns tolkning om det koloniserte Sardinia (van Dommeln 2002:130-142), hvor han viste til at hybride uttrykk var både lokalt- og situasjonsbetinget. Dette kom ikke bare ulikt til syne, men ble forskjellig oppfattet av de ulike partene. Bruun mente at postkolonial teori og ideer om kulturell hybridisering var et godt utgangspunkt for å forstå blandingen som framtrer i nordnorske graver i jernalder og tidlig middelalder. Bruun gikk også dypere inn i tolkningen av gravfeltene på Lyngneset og Millerjordneset enn Andersen, noe som også ga et bredere bilde av gravskikken. I likhet med Andersen mente hun at gjenstandsmaterialet kunne peke mot østlige kontakter og at gravenes morfologiske og beliggenhetsmessige trekk ikke talte imot en tolkning av gravene som samiske, til tross for de sterke parallellene til norrøn gravskikk. Skikken med å hvelve fat over hodet til de døde så hun på som et lokalt uttrykk og mente at gravenes sammensatte uttrykk derfor måtte betraktes som en *kulturell bricolage* (Bruun 2007:72).

I en populærvitenskapelig artikkel i avisa Klassekampen og på egen nettside, publiserte arkeologen Frans-Arne Stylegar (2014) en tekst om gravene og fatene på Lyngnes og Millerjordnes, henholdsvis under titlene *Fatmysteriet* og *Gravskikker mellom verdenene*. Stylegar påpekte at vi har med grunne samiske jordgraver fra middelalderen å gjøre. Dette underbygde han med gjenstandsfunnenes østlige proveniens og geografiske forutsetninger. Han mente at vi må betrakte de hvelvete fatene ut fra flere ulike forklaringer, blant annet i sammenheng med forestillinger om dødsriket som en opp-ned-verden eller som en handling for å beskytte seg mot gjengangeri. Også Stylegar refererer til Nils Storås (1971) studier av skoltamesamenes gravskikker. Når et menneske med tung sjel lå for døden, men ikke helt ville slippe taket, skulle man hvelve en kobberkjel ved siden av den døende. Stylegar fremhever at det var viktig at kjelen måtte være av kobber for å fremskynde døden. Han mente derfor at det ikke er så underlig at kobberkjelene deretter har fulgt den døde i graven (Stylegar 2014).

I sin behandling av den velkjente myrgraven på Skjøldehamn på Andøya, benyttet Asgeir Svestad (2017) gravene på Lyngnes og Millerjordnes i sitt komparative materiale. Han trakk gravene inn i diskusjonen rundt Skjøldehamnsgravens likheter, og ulikheter, med grunne samiske jordgraver. Svestad forutsatte at gravene var fra samme periode, fra vikingtid til tidlig middelalder. Han knyttet ingen videre tolkninger til gravene langs Beisfjorden, men brukte disse blant eksemplene på hvor vanskelig det kan være å identifisere kulturelle hybrider. For å styrke tolkningen av gravene som hybride, trakk han inn et perspektiv sitert fra litteraturforskeren Homi Bhabha, som uttalte at «... hybridity to me is the 'third space' which enables other positions to emerge» (Bhabha 1990:211). Dette tredje rommet som en ny

kulturform, oppsto ifølge Bhabha i møtet mellom to kulturer, forutsatt deres realitet og forskjellighet. Svestad mente at langs kysten av Nord-Norge har dette vært representert gjennom møtet mellom det norrøne og det samiske, og for den aktuelle perioden også til dels det kristne. Svestad mente at kristningsprosessen og norrøn-samisk motstand mot den, måtte forstås som viktige forutsetninger for tilkomsten av Skjoldehamnsgraven som kulturelt fenomen og hybrid form i et noe oppløst etnisk og maktstrukturelt landskap (Svestad 2017).

Det siste bidraget til forståelsen om gravene langs Beisfjorden, kom fra Thomas Lunds (2018) analyse av båtgraver fra jernalderen i Nord-Norge, der restene av klinksøm funnet på Lyngnes ble tolket som en mulig båtbegravelse. Studiet viste at klinksøm har vært vanligere i det sørlige området av Nord-Norge, men at bruk av jernnagler avtok og ble avløst av sydde båtbord desto lenger nordover man beveget seg. Han konkluderte at båtgraver i større grad var å finne i nærhet til tidlige sentrumsdannelser. Variasjon mellom ulike båtbyggertradisjoner ble betraktet i lys av differensierte sosiale og økonomiske faktorer mellom sentrum og periferi. Bruk av klinksøm mente han kunne korreleres med høystatusgraver med tilknytning til maktsentrene (Lund 2018:95f). Den antatte båtgraven fra Lyngneset inngikk som nevnt i Lunds studie. Gjennom XRF-analyse og visuell sammenligning med ull fra moderne spælsau i mikroskop, viste Lund at det med stor sannsynlighet var anvendt saueull som tetningsmateriale til naglene som var funnet på Lyngneset. Dette mente han støttet Nikolaissens antakelser om at den døde var gravlagt sammen med deler av en båt. Lund viste også til at graver med halve båter eller deler av båter er observert andre steder i nord, blant annet på Hillesøy og Kvaløy i Troms (Lund 2018:64f). Selv om Audhild Schanche har vist til at samiske graver kan opptre med sammennaglete bordstykker (Schanche 2000:106f) og at både Schanche og Andersen klassifiserte gravene som samiske jordgraver, tok ikke Lund, i likhet med Nikolaissen, stilling til gravenes etniske tilhørighet. I stedet hevdet han at båten i seg selv har vært en fellesnevner for både samisk og norrøn utnyttelse av marine ressurser og stilte seg kritisk til tidligere tolkninger som har anvendt klinksøm eller sydde båtbord som identifikasjon på etnisk differensierte båtteknologier (Lund 2018:96).

3.1 Hvordan bygge videre på tolkningene om gravene?

Sammenfattende viser denne oversikten at gravene på Lyngnes og Millerjordnes, til tross for sin delvis utforskete og fragmenterte status, på ingen måte har fått hvile i fred for arkeologiske tolkninger. Fra Nikolaissens amatørarkeologiske utgravninger fant sted, via Griegs tolkninger av gravinventaret, har man etterhvert ønsket å etnisk kategorisere gravene.

Først som et norrønt materiale slik Ytreberg presenterer det. Her bør det nevnes at det finnes indisier på at Ytreberg ikke skrev den etniske tolkningen av egen vilje, men at han i stor grad var styrt av redaksjonskomiteen som førte fortløpende tilsyn og kontroll med produktet. Verket ga derfor bensin til et bål av myte- og identitetskonstruksjoner (Aas 2006). Narvik, som en ny og moderne norsk industriby i gjenoppbyggingsfasen etter andre verdenskrig, kunne rett og slett ikke tuft sin historie på at den var grunnlagt på annet enn gammel norrøn grunn. Som Aas skriver, så hadde bokverket som formål å gi den oppvoksende generasjon den riktige kulturelle bakgrunn (Aas 2006:82).

Gjennom fremveksten av en arkeologi som viste et betydelig innslag av materielle uttrykk som representasjon for samisk tilstedeværelse i jernalder og tidlig middelalder, ble også gravfeltene på Lyngnes og Millerjordnes tolket til å kunne være samiske. På grunn av Andersens noe usikre etniske tilskrivelse, later det til at man ikke har slått seg til ro med at gravene er gitt en samisk tilhørighet. De har på sett og vis ikke framstått som tilstrekkelig samiske. I et kulturdualistisk perspektiv havnet gravene mellom to stoler, noe som ledet Bruun til å inkludere dem i sitt materiale om hvordan nordnorsk jernaldergravskikk var preget av både det samiske og ulike variasjoner av det norrøne. Hun forankret dette i post-kolonial teori om kulturell hybriditet. Det samme perspektivet ble også fremhevet av Svestad i hans behandling av Skjoldehamnsgraven. Hvorvidt dette var en god løsning for tolkninger av gravene langs Beisfjord må sees som usikkert. Men som Schanche poengterte har vi utvilsomt vært, og er, glad i å kategorisere materialet vi behandler. Dermed søker vi også kategoriske løsninger på utfordringer som peker i flere retninger. Å akseptere gravlokalitetene eller gravskikken som hybride uttrykk krever derfor en utstrakt forståelse av alle retningene som materialet peker.

For å illustrere hvor jeg vil med min tolkning, tjener et viktig poeng fra Frans Arne Stylegars populærvitenskapelige blogginnlegg og artikkel i avisa Klassekampen som eksempel (Stylegar 2014). I likhet med Schanche, viste han til etnologen Nils Storå og hevdet at det var en skoltesamisk gravskikk å hvelve en kobberkjel ved siden av den døende. Her var Stylegar noe mer presis i sitt argument, for Storå sier ikke at kjelen måtte hvelves over ansiktet til den døde, slik Schanche hevder (Schanche 2000:259). Med dette mente både Schanche og Stylegar å vise til det som kan betegnes som felles trekk med andre samiske gruppers ritualer ved handlingsforløp og nedleggelse av de døde. Nå skal de sies at det er stor avstand mellom Ofoten og det skoltesamiske området i øst. Å benytte dette som forklaring bidrar delvis til den samme kategoriseringen som Schanche viser til. Det interessante er

hvorvidt man kan tale om det er en parallell gravskikk som benyttes i Ofoten. Forfatteren Johan Turi, som etterhvert flyttet til Talma sameby, var ofte ved Ofoten med rein på sommerbeite. Turi (1911,1987) beskriver forholdet til døden i sin bok *Muitalus sámiiid birra*. I kapittelet *Berättelse om hur man sköter om de döda*, Fortelles det riktignok at “..Och om hon blir halvdöd och inte kan dö riktig, så skall man välva en kittel över huvudet på henne, så dör hun nog inom kort.” (Turi 1911/1987:62). Et fat er ikke en kjele og bronse eller sinkblandet legering er ikke kobber. Samisk gravskikk har tvilsomt vært så uniform at man ser identiske kulturuttrykk i et stort geografisk område. På en annen side kan slike likheter i kulturelle uttrykksformer tale for at vi kan vurdere det som en utbredt, men variert skikk. Og dersom det er en variert skikk som i all hovedsak viser seg i samenes behandling av de døde, så er det heller ikke grunn til å vurdere det som et hybrid kulturuttrykk som oppstår i *the third space* mellom det norrønt/norske og det samiske, men snarere en karakteristisk bestanddel av samenes heterogene kulturelle repertoar.

For både Schanche og Stylegar var det likevel ikke viktig hvorvidt grunne jordgraver blir brukt i norrøn, kristen norsk eller samisk tradisjon, men hvorvidt gravskikken ser ut til å passe med samiske tradisjoner. Både Andersen, Bruun og Svestad påpekte som nevnt at det er mye som taler for samisk gravskikk. Når Lund også sådde tvil om at vi kan tale om båtbegravelser som entydig norrøn og Schanche viser til sammennaglete bord i samiske graver, sitter vi igjen med et bilde av at det er heller lite som gir rom for at gravene bør tillegges en norrøn befolkning langt inne i en fjord som utelukkende var bebodd av en samisk befolkning i vikingtid og middelalder. Når jeg videre skal vise til denne gravskikken som et uttrykk for samisk gravskikk, er det fordi jeg mener at gravene ikke bare skal tolkes gjennom å vektlegge morfologiske trekk og lokalitetenes geografiske plassering nært et flerkulturelt landskap. De må også forstås innenfor det vi kan tolke om gjenstandsmaterialet, lokal og regional landskapsforståelse og slik Schanche og Stylegar foreslår, nettopp forstås innenfor forholdet til døden i en samisk verdensoppfattelse. Ved å se på denne som en samisk gravskikk må man også sammenligne med andre samiske gravritualer. Dette medfører derimot ikke at debatten rundt kulturell hybriditet må forkastes som redskap i tolkning av gravmaterialet. Til det har Ofotens samers samhandling med andre grupper vært for stor. Dette vektla også Andersen i sin drøfting. Han mente at det som finner sted i Ofoten må forstås gjennom endringene som finner sted ved kysten. Det er mye mulig Andersen har rett i at det som hender i ved kysten og i de ytre fjordstrøk får konsekvenser for samene i Ofoten. Men det er en viktig mangel ved denne tolkningen. Til tross for at samene i Ofoten har levd

både side om side og sammen med en norrøn befolkning i fjordområdene og følgelig også gjennomgått konsekvensene av den samme prosessen med inkorporering av Hålogaland i et større norsk statsapparat, så har de slettes ikke levd bak stengte grenser mot øst.

Jeg mener at vi ikke kan overse viktigheten av en arkeologisk gjenstandsgruppe som lenge har stått som en indikasjon på samisk tilstedeværelse; smykke- og metallgjenstander med østlig opphav. Enkelte av disse har vært så utbredt blant den samiske befolkningen at de sågar har fått status som samiske idiomer (Storli 1991:91-95). Tilstrømmingen av gjenstander fra øst opphører heller ikke mot slutten av vikingtiden, tvert imot (Zachrisson 1983). Disse gjenstandene må fortsatt tale for en tydelig samisk tilhørighet til de østlige handels- og kontaktnettverkene. Det er derfor paradoksalt at forskning på gravene langs Beisfjord har tolket at den samiske kulturen i kyst- og fjordområdene skal ha vist hybride trekk som resultat av nær kontakt med den norrøne/norske kystkulturen, men bare forholdt seg til folkegrupper i øst som formelle handelspartnere uten øvrige konsekvenser. Kan man ikke si at de østlige elementene er en del av samisk kulturs heterogenitet? Som en løsning på denne problematikken har jeg sett nærmere på fatene som ble hvelvet over ansiktet til de døde i gravene på Lyngnes og Millerjordnes. Både Andersen og Bruun poengterte riktignok at det var mye som tydet på at fatene hadde en kobling østover (Andersen 2002:156, Bruun 2007:72). Jeg skal derfor i det følgende peke på hvorfor fatene må betraktes som en del av tilstrømmingen av østlige gjenstander i middelalder. Jeg skal også argumentere for at gravene ikke nødvendigvis er et produkt av et lokalt hybrid kulturuttrykk, men må tolkes innenfor en mer utbredt samisk gravskikk, hvor fatenes betydning i gravritualet også vises regionalt ved inngangen til middelalder. Det aller viktigste å ta i betraktning, er at det i det langs Beisfjord er funnet samiske urgraver. Ved første øyekast kan det bidra til å komplisere forståelsen av jordgravene som samiske, men som jeg skal vise, så bør lokal topografi sees på som sentral i samenes valg av gravsteder. Landskapet har heller ikke vært betraktet utelukkende i det øyeblikket man anla jordgravfeltene. Det eksisterer en tidsdybde i bruk. Døden tok ikke slutt selv om jordgravskikken gikk ut av bruk. Dette dødens landskap har en temporalitet som har levd videre, helt opp til nær vår tid.

3.2 Materialet: Gravstedene

I det følgende skal jeg se mer spesifikt på gravstedene som er anlagt på eller ved fire nes på sørsiden av Beisfjord i dagens Narvik kommune (Figur 2). For jordgravene på Lyngnes og Millerjordnes tjener Olaus Nicolaisens beskrivelser av utgravningene som grunnlag for

forståelsen av materialet. Lokalitetene er riktignok behandlet tidligere slik det fremkommer av forskningshistorikken, men av alle som har behandlet dette materialet er Nikolaissen den eneste som selv har tatt det nærmere i øyesyn. For å supplementere hans beskrivelser, vil jeg også trekke inn egne observasjoner. Det jeg har vektlagt er enten observasjon av hans formuleringer og opplysninger eller hvordan landskapet ved gravstedene fremstår. Etter som begge lokalitetene er utgravd og fjernet, mener jeg at vi må hvile forståelsen på hans beskrivelser. Det betyr ikke at jeg anser beskrivelsene som tilstrekkelig utfyllende til å kaste nytt lys over materialet. Når han ikke presenterer oss en grundig tolkning, så åpner det for at vi kan gjøre tolkninger av beskrivelsene. Hvorvidt Nikolaisen selv var presis i sine opplysninger vil derfor drøftes underveis. Det som er sikkert, er at han ikke etterlot seg et grundig arbeid for oss å bygge videre på.

Når jeg i dette kapitlet beveger meg over til presentasjon av urgravene på Millerjordveien og Lappnes, så velger jeg også å presentere drøftinger og tolkninger av materialet. For urgraven på Millerjordveien, skyldes dette grepet den hittil manglende kjennskapen til materialet. Tilsvarende gjelder også for urgraven på Lappnes. I tillegg til presentasjonen av materialet vil jeg presentere mine undersøkelser av lokaliteten, bestående av befaring og registrering av gravstedet, nærliggende kulturminner, samt datering og isotopanalyser av beinmaterialet fra urgraven. Dateringen gir grunnlag for å sette gravleggelsen av den døde inn i en historisk kontekst som viser at landskapet har vært brukt til å stede de døde til hvile i lang tid. Jeg har valgt å inkludere mitt tolkningsforslag her for at den videre diskusjonen ikke skal fremstå for fragmentert. Dette åpner for en mer ryddig diskusjon om landskapet som helhet. Jeg er selv oppvokst på tettstedet Ankenes og har observert disse lokalitetene utallige ganger, riktignok uten å vite hva disse stedene har skjult både i jorda, i den lokale historiefortellinga og i arkeologisk forskning. Jeg må i denne sammenheng gjøre oppmerksom på at enkelte observasjoner av topografi og årvisse forandringer i landskapet ikke nødvendigvis fremkommer med referanser til dokumentasjon, men er egne opplevelser av landskapet.

3.3 Nicolaissens utgravinger på Lyngnes

Daværende museumsbestyrer ved Tromsø Museum Olaus Nicolaissen utfører i 1911 en utgraving av tre graver på Lyngnes, en moreneygg som strekker seg fra oppe i fjellet og ender nede som bratt mæle mot fjorden. Geografisk svarer den til Fagernes på Narvik-siden av Beisfjorden (Figur 2). Lokaliteten beskrives av Nicolaissen (1912:78f) som en lang voll som

avsluttes mot havet av en bratt mæle av grus, stein og sand. Mælen skal ha vært opp mot 40 meter høy og nærmere 120 meter i tverrsnitt, men er i 1911 kraftig redusert ved at man henter ut masse til veifylling og annet arbeid med utbyggingen av Narvik by og utskipingshavnen for jernmalm fra Nord-Sverige. I 1906 fant man to kobberfat under henting av masse, det ene med ornamentikk og hvelvet over et menneskekranium. Funnet lå nesten en meter under overflaten.

Lyngnes grav År: nr.	Morfologiske trekk etter Nicolaissens beskrivelser (1912, 1913). Mål angitt i lengde, bredde, dybde.	Funn
L1911:1	Grav. Nedsunken. Kantsatt med stein så vel på sider som ved fot- og hodeenden og dekkhelle over ubrent lik. Over likets ansikt er det hvelvet et kobberfat. Kun deler av kraniet som er oksydert av metallet er i behold. 2,5 m, 0,6 m, 0,8 m.	Kranium Kobberfat uten ornamentikk Ts.2047 Ringspenne av bronse. Ts.2048
L1911:2	Grav. Nedsunken. Tett øst for grav 1 og ute på skrenten. Ingen sidesteiner eller dekkhelle. En hel del klinksøm tyder på at den døde er gravlagt i en liten båt eller deler av den. 2 m, bredde ikke oppgitt, 0,6 m.	Klinksøm. Ts.2084
L1911:3	Grav. Nedsunken. Stein på sidene. Noenlunde helt bevart kranium av et menneske. Hodet ligger posisjonert mot øst. En dekkhelle og tettpakket jord har gitt gode bevaringsforhold. 2 m, 1 m, 0,63 m.	Kranium.
L1912:4-5	2 Fordypninger	Intet funnet

Tabell 1: Gravfeltet på Lyngnes. Systematisert etter opplysninger fra O. Nicolaissen utgravinger i 1911 og 1912 (Nicolaissen 1912,1913).

Det skal ikke ha eksistert gravhauger på stedet, men derimot skal det ha vært flere synlige fordypninger i jorden. Takket være Narvik bylege Dr. Astrups årvåkenhet ble fatene ivaretatt og sendt til Universitetets Oldsaksamling i Oslo (Ytreberg 1957:39). Et lærbelte med metallbeslag på omtrent 2 tommers bredde dukket opp på samme sted i 1905, men dette ble kastet vekk (katalogtekst KHM C21857b). På en brink, like ovenfor der vollen gikk over til en mæle, gjensto i 1911 tre slike fordypninger. Disse lignet ifølge Nicolaissen nedsunkne

graver og viste seg også å være sådanne (Nicolaisen 1912:78-79). Tabell 1 viser den sparsomme informasjonen fra Nicolaisens beskrivelser av utgravingene på stedet.

3.4 Nicolaisens utgravinger på Millerjordnes

Nicolaisen var tilbake på Ankenes i 1912. Han foretok utgraving av et par fordypninger på Lyngnes, men gjorde ingen funn i det han antok var graver. Dette året rettet han i stedet fokus mot Millerjordnes (Askeladden ID 16964-1), et nes som ligger i underkant av en kilometer sørøst for Lyngneset og innover Beisfjord (Figur 2). Her fant han flere fordypninger lik gravene på Lyngneset. Heller ikke her var det tegn til at det var bygget hauger eller røyser. Det han mente var graver, viste seg også her kun som avlange fordypninger i terrenget. I følge Nicolaisen ble disse fordypningene undersøkt så omhyggelig som mulig uten at, som han selv påstår, at noe vesentlig nytt kom for dagen. Denne opplysningen er motstridende til det han beskriver videre. For i en av fordypningene fant han riktignok et bronsefat som var brukket i mange biter. I tillegg fant han kullrester strødd ut over bunnen av flere av fordypningene (Tabell 2). Det kan tolkes som at Nicolaisen i utgangspunktet forventet å gjøre flere spennende funn på Millerjordnes da han, etter eget utsagn, undersøkte gravene omhyggelig. Trolig baserte han dette på erfaringene fra gravene på Lyngnes og hadde forhåpninger ut fra undersøkelsene året før. Videre later det til at han var usikker på om alle nedsenkninger eller fordypninger i terrenget har vært brukt til begravelser, men han uttrykker sikkerhet om at flere av disse må ha vært det. Da han ikke fant likrester i gravene, mente han at de døde må ha vært begravet så grunt og uten beskyttelse av haug eller dekkheller at ingen beinrester har kunnet holde seg. Til sist bemerket han det eneste som kan sees som et tolkningsforslag. Han hevdet nemlig at begravelsene kunne dateres til overgangen mellom hedendom og kristendom (Nicolaisen 1913:23-25).

Grav Millerjordnes År: nr.	Morfologiske trekk etter Nicolaisens beskrivelser (1913) Mål angitt i lengde, bredde, dybde.	Funn i gravene
M1912:1	Fordypning i terrenget, fylt med grus. Ingen steinsetting. 3 m, 2m (utgravd flate?), 0,6 m.	Intet funnet.

M1912:2	Dyp nedsenkning i terrenget. gravens retning: sør-nord. 4 m. nord for 1. 3 m, 2m (utgravd flate?), 0,4 m.	Bronsefat Ts.2125. Brukket i mange stykker. Nicolaissen mener det har dekket over den dødets hode, men ingen beinrester var tilbake.
M1912:3	Grav. Liten nedsenkning i terrenget. Tett nord for 1. 3 m, 2 m (utgravd flate?), 0,5 m.	Intet funnet.
M1912:4	Grav. Liten fordypning. Tett nord for 3. 3 m, 2 m (utgravd flate?), 0,5 m.	Intet funnet.
M1912:5	Grav. Sydligst på vollen. Grus og litt stein. 2 m, 0,5 m, 0,5 m.	Intet funnet.
M1912:6	Grav. Fordypning omtrent midt på vollen. 2,5 m, 2 m, 0,5 m.	Intet funnet.
M1912:7	Grav. Stor fordypning i midten, 6 skritt vest for 6. Grunnen består av grus med stein på gravens sider. En stein på 1,2 m. har dannet ene vegg og en stor helle har dannet bunnen. 3 m, 2 m, dybde ikke oppgitt.	Kull i gravenes ene ende.
M1912:8	Øst for 7. Svak nedsenkning i jordflaten. 3 m, 2 m (utgravd flate?), 0,6 m.	Intet funnet.
M1912:9	Grav. Dyp. Tett vest for 2. Har visst vært oppgravd tidligere. Til dels utrevete sider av stein. Noe stein innenfor og utenfor graven. 2,5 m, 1,5 m, 1 m.	Intet funnet.
M1912:10	Grav. Dyp. 6 skritt vest for 9. 2,5 m, 2 m, 0,5 m.	Kull strødd ut over bunnen av graven.
M1912:11	Dyp grøft. 2,5 m, 2 m, 0,8 m.	Lag av jord og kull i bunnen
M1912:12	Grav. Nedsenkning i terrenget tett nord for 5. 2 m, 1,5 m, 0,5 m.	Intet funnet.

M1912:13	Liten fordypning. 2 m, 1,5 m, 0,5 m.	Intet funnet.
M1912:14	Grav. Fordypning nordligst på vollen. 2 m, 1,5 m, 0,8 m.	Intet funnet.

Tabell 2: Gravfeltet på Millerjordnes. Systematisert etter opplysninger fra O. Nicolaissen utgravinger i 1912(Nicolaissen 1913)

3.5 Forståelsen av Nicolaissens beskrivelser

Når man vet at Nicolaissen hadde en enorm aktivitet hva registreringer og utgravinger angår (Holm-Olsen 1989:24), er det nok ikke så merkelig at beskrivelsene ofte er vage og mangelfulle. Riktignok gir han inntrykk av at utgravningene på Millerjordnes utføres grundigere enn året før på Lyngnes, men også her skaper uklare beskrivelser problemer med å danne seg et fullstendig bilde av gravfeltet. Det er derfor viktig å få bedre klarhet i lokalitetenes plassering i landskapet, på lokalitetene, samt de enkelte gravenes morfologi.

Starter man med Lyngneset, er det særlig opplysningen om at gravene ble funnet i et grustak under henting av masse, som gir rom for tolkning. Sporene etter dette grustaket er i dag synlige der E6 passerer en høy mur på oversiden av veien. Her er Nicolaissens antydninger om at vollen er 120 meter bred noenlunde presis. Vollen er tvilsomt mer enn 15-20 meters høyde over havet, slettes ikke opp mot 40 meter slik som Nicolaissen antyder. Dette ville plassert gravfeltet flere hundre meter oppover vollen ovenfor strandlinjen. Han antyder også at gravfeltet ligger på en brink der vollen går over til en bratt mæle. Fra et tegnet kart over Narvik og omegn fra 1897 (Figur 9), ser vollen ut til å gå over i en bratt mæle på nordvestsiden av neset. Mælen fortsetter rundt neset mot øst, men er ikke like bratt her. Omtrent der E6-traséen passerer muren i dag, ser det ut til å være et flatere parti eller en brink. Det er trolig her gravene har vært lokalisert. Vest for vollen er det tegnet inn en bekk. Denne er i dag drenert bort og elveleiet fungerer som undergang under E6. Like øst for lokaliteten renner det også en bekk, som på kartet fra 1897 er nevnt som Storelven, et navn som må sies å være noe misvisende med tanke på bekkens størrelse. Uten å, i denne omgang, vektlegge en fenomenologisk tilnærming til lokaliteten, er det verdt å konstatere at synsfeltet fra gravstedet avgrenses mot de ytre deler av Vegglandet i nordvest, mot Narvikhalvøya, Fagernes og innover Beisfjorden. Lokaliteten ligger skjermet fra de ytre og sørlige delene av Ofotfjordbassenget, hvor man antar at en norrøn/norsk befolkning har bosatt seg i løpet av

vikingtid og tidlig middelalder (Andersen 2002:147).

Lokaliseringen av gravfeltet på Millerjordnes er heller ikke klart angitt. Men det opplyses at spissen av neset ligger sydligst på gården. Et fotografi av Beisfjorden i 1900 (Figur 4), med Millerjordnes i forgrunnen, viser at vollen flater ut mot spissen av neset. Neset er bevokst med bjørkeskog og lyng, mens området nærmere gården ser ut til å være ryddet. Nicolaissens opplysninger sammenfaller med utsagn om gravfeltets plassering fra informanter, som beskrevet i Askeladden (ID:16964-1). Gravfeltet har trolig vært lokalisert der det i dag er en åpen plass nordøst for en Shell-stasjon. Begge gravfeltene ser altså ut til å ligge på delen av nesene som vender mot nord-nordøst. Dette plasserer gravfeltet på Millerjordnes til en lokalitet som også før utbyggingen hadde synsfelt mot Lyngnes, Narvikhalvøya, Fagernes og innover Beisfjorden, mer eller mindre tilsvarende synsfeltet på Lyngnes. Jeg vil her fremheve at også denne lokaliteten ligger ved en bekk (Figur 2). Denne bekken kommer ned fra Ankenesfjellet og har før utbygging av området delt seg i to ovenfor neset, hvor bekkene har rent i hver sin retning rundt gravlokalteten, mot vest og mot øst for Millerjordneset.

Det kan stilles spørsmålsteget ved Nicolaissens inkonsistens i betegnelser på gravene, da det ikke kommer frem om det er en vesentlig forskjell mellom nedsenkninger, fordypninger og grøfter. For Lyngneset gir Nicolaissen noenlunde konkrete mål på gravenes lengde, bredde og dybde. Han beskriver alle som nedsunkne graver som varierer mellom 2 og 2,5 meter i lengde, 0,6 og 1 meter i bredde og med en dybde mellom 0,6 og 0,8 meter. Dette stemmer godt overens med funnene noen år tidligere, som opplyses å ligge nesten 1 meter under jordflaten. Når han beskriver størrelsen på gravene på Millerjordnes, er det noe usikkert om han viser til flatemålet for avdekkingen han selv utfører, om det er nedsenkningene, fordypningene og grøftene som har de gitte mål eller om det er selve gravene han viser til. Det synes som det første er mest sannsynlig, da han her mener å gå mer omhyggelig til verks i sine undersøkelser. Det er derfor lite trolig at gravene har vært hverken større eller mindre her enn på Lyngneset. De fleste ligger også marginalt grunnere på Millerjordnes, på omtrent 0,5 meters dybde. Til dette er det usikkert om han mener dybde under jordflaten rundt eller nede i fordypningene. Han antyder videre at det er usikkert om alle har vært graver. I grav M1912:2 finner han fragmenter av et bronsefat, som han korrekt antar er en parallell til fatene funnet på Lyngnes. Videre mener han at dette fatet må ha dekket den døde ansikt, noe som ikke kan dokumenteres uten spor av liket. Grav M1912:9 mener han må ha vært åpnet på et tidligere tidspunkt. Ut over dette er det bare fordypningene i terrenget som antyder at det kan være

snakk om graver. Når han også finner kullrester i tre av de mulige gravene; grav M1912: 7, 10 og 11, kan det være fristende å mistenke at det er spor etter annen aktivitet enn gravlegging på stedet. Med begrenset mulighet til å gjøre tolkninger basert på de sparsomme opplysningene, er det vanskelig å spekulere i hva kullrestene kan stamme fra dersom dette ikke har inngått i ritualer knyttet til gravleggelse. Vi skal likevel senere se at opplysningene om kullrester er svært nyttig i tolkningen av anleggene som nettopp det Nikolaissen mente de var, altså graver.

Kun for to av gravene foreligger det beskrivelse av gravenes orientering. L1911:3 inneholdt et kranium som antydte at den døde var nedlagt med hodet mot øst. For M1912:2 beskrives derimot graven som anlagt i nord-sør-retning. Hvorfor orienteringen ikke beskrives for de øvrige gravene fremkommer ikke. Men ut fra beskrivelsene kan det tolkes at gravene ligger relativt nært hverandre på lokalitetene. De har trolig ikke vært anlagt ut over et større område, og det later til at gravstedene har vært avgrenset til de ytre delene av nesene, med nærhet til havet. Gjennom sammenligning av informasjon fra de to gravfeltene, ser vi at det er påfallende at feltene ligger på to nes, med vel 900 meters avstand, på sørsiden av Beisfjorden. Gravenes form og størrelse, samt funn av fat som har dekket den gravlagtes ansikt, ser ut til å vise til likeartete trekk ved gravskikken på begge lokalitetene. Forskjellene finner vi i gravenes morfologiske trekk. På Lyngneset er det bare én sikker grav som ikke er kantsatt med stein og med dekkhelle. Den inneholder derimot en del klinksøm. Til forskjell er det på Millerjordnes bare to graver som ser ut til å ha vært kantsatt med stein, men uten dekkhelle og 12 som utelukkende fremstår som nedsunkne graver i sand og grus. Likevel mener jeg at tolkningene av gravenes lengde, bredde og dybde, samt funn av fat på begge lokalitetene taler for at det er en vesentlig likhet i hvordan gravene er konstruert. Selv om det bare er én grav på hver lokalitet som angis med retning, kan man spørre seg om det bare er tilfeldigheter som gjør at de er anlagt forskjellig.

Min tolkning av Nicolaisens beskrivelser er at vi i aller høyeste grad taler om graver. Både osteologisk materiale og gjenstandsfunn taler for at man har benyttet begge lokalitetene til å stede de døde til hvile. Hvorvidt alle forsenkninger, nedsenkninger eller grøfter har vært graver er imidlertid ikke mulig å si sikkert. Mitt inntrykk er likevel at det ikke er nødvendig å betvile at de fleste strukturene har vært benyttet til gravlegginger. At det er vage forskjeller innbyrdes mellom lokalitetene mener jeg ikke utgjør noen konsekvens for å tolke det som nært beslektete gravkompleks der lokal topografi har bydd på muligheter for gravleggelser.

3.6 Gravstedet på Millerjordveien

Under journalnummer 224/56 i topografisk arkiv ved Tromsø Museum finnes en brevkorrespondanse mellom Povl Simonsen ved Tromsø Museum og Lensmann Eivind P. Strand ved Ankenes lensmannskontor. Bakgrunnen for brevvekslingen er at Simonsen gjennom Narviks lokalavis Fremover, den 19. Oktober 1956, blir gjort kjent med et skjelettfunn like innenfor Millerjordnes. Funnstedet ligger ifølge avisa ca. 500 meter øst for porten til det som i dag er Nordkrafts anlegg inne i fjellet. Skjelettet beskrives som liggende i et ras og nedgravet i pukkstein og grus. For å fastslå den døde identitet ble skjelettet sendt til Rettsmedisinsk institutt i Oslo. I sitt svar til Tromsø Museum refererer lensmannen en meddelelse fra Anatomisk institutt, som gjennom undersøkelser av underkjeven og ribbeinsrester har kommet frem til at beinmaterialet med sikkerhet ikke skriver seg fra den nyere tid og at den døde er en mann på rundt 35-40 år. Dette avkrefter lensmannens mistanker om at det er en savnet person som er tatt av et ras i det bratte fjellet. En interessant bemerkelse er Anatomisk institutts vurdering om at underkjeven gir holdepunkter for at den døde kan ha vært en same (TMU top.ark. j.nr. 224/56). I dag vil man selvsagt være langt mer tilbakeholden med å knytte fysisk-antropologiske særtrekk til etnisitet. Derfor kan heller ikke Anatomisk Institutts vurdering av den gravlagte på Millerjordveien anvendes for entydig definere graven som samisk. (For en grundig gjennomgang av forskningshistorien om anatomisk forskning på samisk osteologisk materiale, se Schanche 2000: kap.1).

På bakgrunn av beskrivelsene fra funnstedet er det likevel liten grunn til å tvile på at man taler om en samisk begravelse. Ser man derimot på hvordan Millerjordveien er anlagt langs fjorden og gjennom steinura nedenfor bratte skrenter, antyder topografiske forhold at urgravskikken må vurderes. Vektlegger man beskrivelsens bruk av ordet ras, som i betydningen av steinur, er det svært nærliggende å tolke gravstedet til å være en urgrav. Det er heller ikke umulig at urgraven på et tidspunkt faktisk har rast ut eller blitt dekket av et ras, slik lensmannen beskriver. Også for denne lokaliteten er det verdt å bemerke at ved nesets vestsida, omtrent 500 meter øst for kraftverkets port, renner flere bekker ned den bratte fjellsida.

3.7 Gravstedet på Lappnes

Figur 5: Urgraven på Lappnes. Den døde lå i nedre del av bergsprekken, få meter over flomålet. Foto: Torgeir Nordkild

I likhet med skjelettfunnet på Millerjordveien i 1956, finnes også informasjon om ei grav på Lappnes i topografisk arkiv (Top. Ark. TMu jnr.367/93 Ts.1993/17, Schanche 2000:401, Askeladden ID:242468). Lensmannen i Ankenes undersøkte i juli 1993 en grav 100 meter øst for Lappnes i Beisfjord. En mann hadde funnet et lårbein fra et menneske under en steinhaller og levert dette til Næringsmiddelkontrollen i Narvik. Lensmannen dro deretter sammen med finneren til funnstedet og foretok graving rett ovenfor stedet hvor

Figur 6: Lensmannen i Ankenes graver frem skjelettet. Ved siden av hodeskallen ligger beinfragmenter og kuskjell. Foto: Lensmannen i Ankenes / TMU

lårbeinet lå. Her ble det gjort funn av ryggvirvler og hodeskalle av et menneske, samt deler av kraniet av ei geit med rester av begge hornene. Beinmaterialet og bilder ble deretter sendt til Tromsø museum. Povl Simonsen meddelte at museet har gått gjennom beinrestene og konkludert med at det helt klart er snakk om en samisk begravelse. Han mente at graven kan tidfestes til middelalder eller senere, men neppe etter 1700.

Sammen med opplysningene fra lensmannen var det vedlagt en tradisjonsfortelling beskrevet av et navngitt vitne. I følge tradisjonen skal en reingjeter med navn Mattis/*Máhtte* ha falt gjennom fjordisen og druknet (Top.ark. TMU jnr.367/93).

«Vitnet er fra Beisfjorden og er godt kjent der inne. Som barn hørte vitnet fortalt fra de voksne at det holdt til en del same i Beisfjord, både norske og svenske. En gang før århundreskiftet var det en same, kalt Mattis, som gikk gjennom isen på Beisfjorden og druknet. Mattis ble tatt opp av fjorden og båret opp til Lappnes og lagt under masse stein, under en berghall. Denne historien var alminnelig kjent før i tiden.»

Vitne. f.1908

Gravlokaliteten på Lappnes ble som nevnt funnet i 1993 og materialet er bevart ved Tromsø Museum. Etersom beinmaterialet fra Nikolaisens utgravninger og funnene på Millerjordnes og Lyngnes, samt materialet fra graven på Millerjordveien ble sendt Anatomisk Institutt i Oslo og trolig er oppbevart der, åpnet Lappnesgraven mulighetene for videre studier av gravene langs Beisfjord. Jeg har derfor valgt å gjøre en grundigere undersøkelse av denne lokaliteten for å hente ut ny informasjon. Studiet besto av kontrollregistrering som ble utført med visuell overflateobservasjon av gravlokaliteten, samt uttak av prøver fra det humane osteologiske materialet for datering og isotopanalyser. Befaringa ble utført i to runder i samarbeid med arkeolog og seniorrådgiver ved Sametinget Arne Håkon Thomassen. Den første ble utført 21.06.2018, men på grunn av svært kraftig regnvær med påfølgende svikt på elektronisk utstyr, ble ikke undersøkelsen tilstrekkelig kvalitetssikret. Vi returnerte derfor til Lappnes 20.07.2018 for å fullføre undersøkelsen. Lokaliteten er nå registrert i Askeladden under ID:242468. Det osteologiske materialet ble undersøkt ved Tromsø Museums laboratorium 27.11.2018 i samarbeid med Tanja Karlsen og prøvematerialet ble hentet ut av John Hansen.

3.7.1 Registrering og befaring

Fra fjorden kunne vi observere den nordøstvendte fjellsida som ender i et glattskuret og bratt berg ned mot havet. Skrått i sørlig retning er det dannet en langsgående sprekk i fjellet og det er i den nedre delen av sprekken, som danner en berghaller, at man finner gravstedet.

Sammenlignet med fotografier tatt av lensmannen i 1993, kunne vi se at ytterligere steinblokker hadde rast ut i de nedre delene av berghalleren. Dette gjorde at vi måtte klyve over blokkene for å komme inn under berget.

Området hvor lensmannen hadde gravd var fortsatt synlig som en ca. 30 cm dyp grop mellom en stor blokkstein og bergveggen i vest. På steinblokkene lå en mengde mindre stein stablet i en meterlang rekke (Figur 6). Sannsynligvis er disse løftet bort fra overflaten i graven. Det var gravd ut omtrent 3 meter i N-S-retning langs berget, i 1 meters bredde. I følge opplysningene gitt til lensmannen skal finneren ha oppdaget lårbeinet inntil 3 meter nord for der hodeskallen ble funnet. Dette stemmer overens med området som var gravd opp. Det ble lagt vekt på å gjøre observasjoner som kan ha vært oversett av lensmannen, da han hadde helt andre intensjoner med sitt arbeid på stedet, enn et arkeologisk formål. Det ble derfor søkt mellom steinblokkene og inne i sprekker under bergveggen, men uten at noe kom for dagen. Derimot ble det funnet en del kuskjell i det omveltete jordlaget der den døde hadde ligget. I overkant av steinrekka som var stablet på blokksteinen ble det i tillegg observert en håndfull kuskjell. Disse kunne observeres på samme sted som lensmannen også hadde plassert hodeskallen for fotografering (figur 6), og bør betraktes som funn gjort under utgravingen.

Området sør for gravstedet, noe høyere i terrenget, ble ryddet for overflatevegetasjon for å få en bedre oversikt over det resterende arealet under berghelleren. Som beskrevet i Askeladden ID:242468 fremkom det flere flater som grenser mot bergveggen i vest, samt er avgrenset av mindre steinblokker eller hellesteiner i nord, øst og sør. Disse kan utgjøre flere graver. Det ble gjort stikk med jordbor og dybden på det kompakte jordlaget varierer mellom 10-30 centimeters dybde. Øverst i dette feltet, avgrenset av en større jordfast stein i sør og blokkstein i øst, vistes en flate på 2,1 meter i N-S-retning og 1,5 meter i Ø-V-retning. Etter å ha fjernet gamle blader og gress, kom det flere jevnstore steinheller til syne i jorden. Disse ble målt til opp mot 0,4 x 0,2 meter og lå i Ø-V-retning. Nordsiden, mot fjorden, er markert av en større hellestein. I overflaten nær midten av flaten, stakk et lite stykke av et bein opp i jorden. Det lot seg ikke avgjøre hvilket bein det er snakk om eller om det stammer fra dyr eller menneske. Etter observasjon ble beinfragmentet dekket over av en mindre steinhelle. Det lot seg ikke påvise med sikkerhet at området består av mer enn en grav, men det finnes

steinsettinger som kan antyde det. En annen mulighet er at steinene har falt ned fra taket i berghalleren og at steinsettingene derfor er tilfeldig dannet av naturlig forvitring i berget.

Ved andre runde av befaringer ble også det nærliggende området langs fjorden undersøkt og en offerstein med sieidi ble funnet og registrert. Ernst Manker beskriver *Altersteinen* som beliggende ovenfor Beisfjorden (Manker 1957:131), noe han nok har hentet fra Qvigstads informasjon “*Altersteinen oberhalb des Beisfjords war ein alter Opferstein.*” (Qvigstad 1926: 352), men dens beliggenhet har hittil vært ukjent. I utmarkskommisjonen for Nordland og Troms’ utredninger for Narvik (Bjørkvik 2001), fremkommer det informasjon fra 1824, da det ble holdt utskifting over skogen på Beisfjord, hvor staten eide den ene halvdel og gården Ankenes den andre. Her beskrives grensen mellom naboeiendommene til å “...*gaaer op fra Altersteinen til Harsausens Fald.*” Dagens eiendomsgrenser viser at Narvik kommune eksproprierte deler av Ankeneseiendommen for å legge til rette for industri på Millerjordnes, mens den tidligere kongens skog på Beisfjord nå er delt opp i mindre teiger eid av brukene i bygda Beisfjord. Og nettopp ved den eldre eiendomsgrensen ble offersteinen funnet og registrert.

Altersteinen (ID:241659) er en nær rektangulær steinblokk i flomålet like under en kilometer innenfor urgraven på Lappnes. I et hulrom mellom to steinblokker liggende like over flomålet bak Altersteinen lå en halv meter lang naturlig formet figur av stein. Figuren, som lå plassert med ansiktet ned, hadde en slank kropp som viet seg ut opp mot skuldrene, smalnet av rundt halsen og på toppen en hodeform som må sies å besitte både zoomorfe og antropomorfe trekk (Figur 7). Denne må betraktes som en sieidi. Det som taler for en slik tolkning er, i tillegg til dens umiddelbare nærhet til Altersteinen, at den består av steinmateriale som ikke nødvendigvis passet inn med de øvrige steinene i hulrommet. Den så heller ikke ut til å være vannrullet på samme måte som de mindre steinene som dannet det flate underlaget i hulrommet, og det synes derfor nærliggende å se for seg at den er blitt intensjonelt lagt inn i steinura. Funnet er interessant, for som vi skal se viser historiske kilder at det har vært en stor mengde offerplasser i Ofoten, hvorav de fleste fikk hard medfart av kristenmisjonen på 1720-tallet.

Figur 7: Sieidi funnet i hulrom bak Altersteinen

3.7.2 Analyse av skjelettmaterialet

Som tidligere nevnt består størstedelen av det tilgjengelige materialet fra gravene langs Beisfjord av informasjon om gjenstandsfunn og Nikolaissens beskrivelser av utgravningene på Lyngnes og Millerjordnes. Det ble derfor tidlig klart at det var urgraven på Lappnes som utgjorde det største potensialet for å kaste nytt lys over gravene langs Beisfjord. Det osteologiske materialet fra gravstedet er oppbevart ved Tromsø Museum under Ts.10780 og dets tilgjengelighet spilte således en rolle i utvelgelsen. Ønsket var primært å få en datering for å se urgravskikken langs Beisfjorden i sammenheng med jordgravene i et kronologisk perspektiv, men også muligheten til å benytte isotopanalyser for om mulig å si noe om den gravlagtes kosthold. Størst spenning var knyttet til hvorvidt urgraven på Lappnes hadde en eldre datering enn jordgravene, om gravene var samtidige, eller om Simonsens antydninger om middelalder og frem til 1700-tallets start medførte riktighet. Til tross for at Schanche har tolket urgravskikken til å ha spredd seg ut fra Varangerområdet over tid (Schanche 2000) og at vi derfor kan forvente dateringer slik Simonsen antydet, finnes det undersøkelser som langt på vei tilbakeviser Schanches tolkning. Man har dateringer fra urgrav i Skjellesvik mellom Ofoten og Tysfjord som er datert tilbake til 640 AD (Figenschau 2014, Svestad 2018). Ved Kvitstein, Tysfjord, er det funnet skår av Kjelmøy-keramikk i det som tilsynelatende er en urgrav. Denne type keramikk har sitt tyngdepunkt i perioden 700-100 f.Kr., og er også kjent fra tidlige urgraver i Øst-Finnmark (Jørgensen og Olsen 1988: 43,65). En eldre datering fra Lappnes ville derfor ikke kommet som en stor overraskelse. Den ville også tilført nye holdepunkter i forskning på samisk gravskikk og kunne gitt støtte til tolkninger om hvorfor man i tidlig middelalder har gått over til å gravlegge i grunne jordgraver. En samtidig datering ville igjen bydd på utfordringer relatert til tolkninger om jordgravenes etniske tilhørighet. Basert på tanken om at én folkegruppe i Ofoten har særegne gravritualer, kunne dette medføre at man kunne plassert to ulike grupper innenfor det samme geografiske området, der begge benyttet sørsiden av fjorden til gravritualer. Nå er imidlertid begge disse mulighetene å utelukke, for resultatet viste en betraktelig yngre datering. For som vi skal se er det stor sannsynlighet for at tradisjonsfortellinga medfører kronologisk riktighet, at den døde ble gravlagt en gang i løpet av 1800-tallet.

Graven på Lappnes innehar i aller høyeste grad egenskaper som knyttes til den samiske urgravskikken. Basert på både tradisjon og morfologi er det ingen grunn til å betvile den samiske tilknytningen. Likevel er det knyttet usikkerhet til hvorvidt alt materiale som er funnet i samiske urgraver stammer fra tidspunktet ved nedleggelsen av den døde. Dyreoffer

eller gjenstander kan gi holdepunkter for ritualer, men uten beviselige kilder vet vi ikke om slikt kan være sekundært tilført eller er resultater av naturlige hendelsesforløp. På Lappnes er det kjent at det var funnet deler av et kranium fra ei geit (Katalogtekst ts.10780), men denne kan ha vært tilført som et senere offer, brakt til stedet av rovdyr eller lidd en naturlig død under berghelleren i den bratte fjellveggen. Det eneste vi med sikkerhet kan si er at et menneske har avgått med døden og blitt stedt til hvile her. Det osteologiske materialet fra det gravlagte mennesket er derfor det eneste sikre vi har til å få en datering på denne graven og informasjon om individets levde liv. Mine undersøkelser ønsket å utforske nyere naturvitenskapelige metoder for analyser av humant osteologisk materiale for datering og analyse av karbonisotopen $\delta^{13}\text{C}$ og nitrogenisotopen $\delta^{15}\text{N}$ for om mulig si noe om kosthold og dermed også hvorvidt individet har brukt tid ved kyst eller innland.

3.7.3 Osteologisk analyse

Første del av analysen ble utført ved Tromsø Museums laboratorium i samarbeid med ledende forskningstekniker Tanja Karlsen. Uttak av prøver fra det osteologiske materialet ble utført av John Hansen, begge ansatt ved Tromsø Museum. Det eksisterende materialet bestod av et tilnærmet helt kranium (*cranium*) med underkjeve (*mandibula*), ryggvirvlene (*vertebrae*) C1, C2, C4 og C5, høyre overarmsbein (*humerus*) og høyre lårbein (*femur*). Fra høyre femur ble det tatt ut 2,04 gram bein til datering og isotopanalyser. Dette ble sendt til Beta Analytic i Miami, Florida i USA for datering i AMS og isotopanalyser i IRMS.

Tanja Karlsen undersøkte samtidig hvorvidt individet lot seg kjønnsbestemme. Ut fra kraniets egenskaper mente hun at å finne holdepunkter som pekte både i retning av kvinne (*Supraorbital margin, external occipital protuberance og mandibular angle*) og mann (*mastoid process*), mens enkelte kjennetegn lå midt mellom det som kunne tilskrives mannlig eller kvinnelig kjønn (*Supraorbital ridge, frontal sloping*). Et sterkt holdepunkt for at det kan være en kvinne var å finne i lårbeinsknokkelen (*bicondylar femur*). Til tross for at denne var delvis forvitret, mente Karlsen å se at bredden var relativt liten, men hun poengterte samtidig at dette også kunne gi en indikasjon på at lårbeinet stammet fra en spedbygd mann. Uten å ha tilgang på individets hofteparti (*coxa*), mente hun det var utfordrende å gi en entydig kjønnsbestemmelse. Det som imidlertid var helt tydelig, var at individet må ha mistet alle tenner en god stund før døden inntraff. Tannhulene i kjevebeinet var fullstendig sammengrodd og kan tolkes som holdepunkt for at individet var en eldre person. Sett under ett, størst sannsynlighet for at det var en eldre kvinne. Det kan likevel ikke utelukkes at det

kan ha vært en spedbygd eldre mann som er lagt ned i urgraven på Lappnes. Undersøkelsene kan derfor være delvis motstridende til den lokale tradisjonen som omhandler reingjeteren Máhtte som falt gjennom isen og druknet.

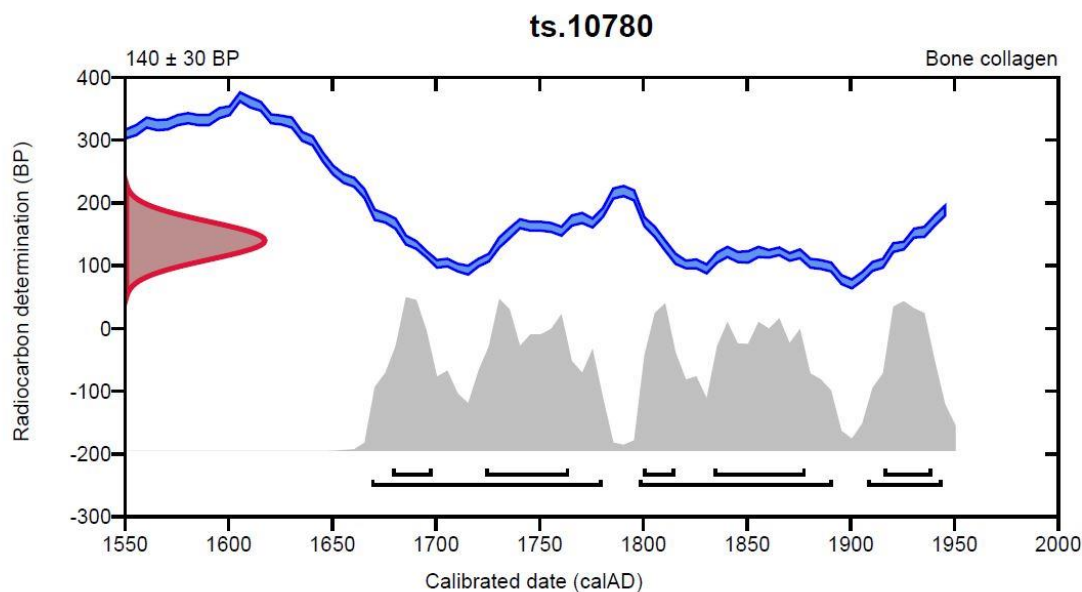
3.7.4 Datering og isotopanalyse

Del to av analysen bestod av datering og isotopanalyser, hvor all forbehandling, kjemiske prosesser og analyser ble utført av Beta Analytic. Datering ble utført med AMS (accelerator mass spectrometer) og $\delta^{13}\text{C}$ og $\delta^{15}\text{N}$ ble målt separat i en IRMS (isotope ratio mass spectrometer). En separat måling i IRMS er viktig, da AMS-målt $\delta^{13}\text{C}$ kan inkludere fraksjonerings-effekt fra naturlige, kjemiske og AMS-induserte kilder. Økt sjans for feilkilder gjør at man ikke bør benytte denne til rekonstruksjon av diett eller reservoarkorrigeringer. (Millard 2014: 557). Rapporten forelå 21.01.2019. og lårbeinet ble AMS-datert til 140 ± 30 BP og ved kalibrering med referanse til databasen INTCAL13 (Reimer et.al. 2013) framstod tre perioder innenfor 95,4% sannsynlighet. Disse er beregnet ut fra High-Probability Density Range Method (HDP) (Bronk Ramsey 2009). For fullstendig rapport, se vedlegg 3.

43,1% sannsynlighet: 1669 – 1780 cal AD (281 – 170 cal BP)

36,8% sannsynlighet: 1798 – 1891 cal AD (152 – 59 cal BP)

15,5% sannsynlighet: 1908 – 1944 cal AD (42 – 6 cal BP).

Figur 8: Kalibrert datering for prøve fra urgrav på Lappnes, Narvik kommune.

Basert på Millards foreslåtte konvensjoner for rapportering av ^{14}C -bestemmelser (Millard 2014: 556f), samt analyse, rapportering og kvalitetssikring (QA) utført av Beta Analytic (Vedlegg 3), er det svært liten grunn til å tvile på analyseresultatene.

I tillegg til AMS-datering av ^{14}C , ble det utført IRMS-måling av isotopene $\delta^{13}\text{C}$ og $\delta^{15}\text{N}$. Disse viste henholdsvis verdiene $-18,2\text{‰}$ og $+9,4\text{‰}$. Karbonisotopen $\delta^{13}\text{C}$ er velkjent i studiet av marine og terrestriske ressurser eller spesifikke planter i menneskets kosthold. $\delta^{13}\text{C}$ hentes fra kollagen i beinmaterialet og er i dag, sammen med $\delta^{15}\text{N}$ -analyse, en rutinemessig del av studier på menneskelig skjelettmateriale. Gunilla Eriksson (Eriksson 2013) og Douglas Price (Price 2014) viste til at det er et større antall elementer med to eller flere isotoper som er benyttet innenfor arkeologi, geokjemi, økologi og andre disipliner. Innenfor arkeologifeltet er det i tillegg til radiokarbon (^{14}C) for datering, hovedsakelig de lette isotopene karbon ($\delta^{13}\text{C}$), nitrogen ($\delta^{15}\text{N}$), oksygen ($\delta^{18}\text{O}$) og svovel ($\delta^{34}\text{S}$) som er anvendt. I tillegg anvendes også den tyngre isotopen strontium ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) og bly. Felles for isotopene er at de kommer inn i kroppen gjennom inntak av mat og drikke og deretter lagres i skjelettet. Likevel er informasjonen isotopanalysene gir, slettes ikke bare begrenset til spørsmål om kosthold (Eriksson 2013:126, Price 2014:71). Interessen for isotopanalyser tok til i 1970-årene og i løpet av 1980-tallet hadde man med denne metoden påvist introduksjon av mais til Nord-Amerika og geografiske forskjeller i leveområde for mennesker og dyr i sentral-Amerika (Price 2014, s.71).

Det er som nevnt spesielt bestemmelse av diett som kan tolkes ut fra analyser av $\delta^{13}\text{C}$ -isotopen. En lavere verdi viser hovedvekt av terrestrisk basert kosthold, mens en høyere verdi viser størst andel marin diett. Innenfor samisk arkeologi er det planter og dyr i det nordlige Fennoskandia som står sentralt. Plantespisende dyr som elg og rein samt husdyr som sau og geit, vil kunne forventes å ha en lavere $\delta^{13}\text{C}$ -verdi. Marine kjøttetende dyr vil være i den andre enden av skalaen, da de lever på andre marine skapninger med forhøyet verdi. Denne verdien vil variere mellom ulike biotoper der saltinnholdet er ulikt (Eriksson 2013:127-130).

Nitrogenisotopen $\delta^{15}\text{N}$, brukes oftest til å vise til trofisk nivå. Jo høyere opp i næringskjeden, jo høyere $\delta^{15}\text{N}$ -verdi. En terrestrisk næringskjede har gjerne færre trofiske nivåer i næringskjeden, mens en marin næringskjede har mange flere ledd. For å spore ferskvannsfisk i kostholdet ser man etter relativt høy $\delta^{15}\text{N}$ -verdi sammen med en $\delta^{13}\text{C}$ -verdi som indikerer terrestrisk føde. Dette bør likevel testes med lokal data fra ferskvannsfisk. $\delta^{15}\text{N}$ -isotopen kan også indikere barn som lever på morsmelk. Her vil barnet være ett trofisk nivå

høyere en mor. Andre faktorer som kan påvirke $\delta^{15}\text{N}$ -verdien er bruk av gjødsel, grønnsaker og tørt miljø. Graviditet og sult påvirker også $\delta^{15}\text{N}$ -verdien (Eriksson 2013, s.130).

3.8 Drøfting av datering og isotopanalyser

Den unge ^{14}C -dateringen av individet i graven viste seg å være overraskende. Det er hovedsakelig tre perioder som fremstår som sannsynlig for datering. Disse er periodene 1669-1780 cal AD(281-170 cal BP) med 43,1% sannsynlighet, 1798-1891 cal AD(152-59 cal BP) med 36,8% sannsynlighet og 1908-1944 cal AD(42-6 cal BP) med 15,5% sannsynlighet. Sistnevnte er såpass ung og passer ikke med informasjon fra lensmannens vitne, slik at jeg velger å se bort fra denne. Vi står da igjen med en datering som grovt sett må legges til enten sent på 1600-tallet frem mot slutten av 1700-tallet eller i løpet av 1800-tallet. Dette medfører at vi har anledning til å benytte skriftlige kilder for å si mer om de kulturelle forutsetningene individet har levd, og dødd, innenfor. For det fortelles at i 1722 startet en markant endring i Ofotensamenes religiøse sfære (Qvigstad 1903:30) Før jeg drøfter dette videre skal jeg vise til hva vi kan forstå av $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ - isotopene og individets kosthold.

Som komparativt materiale for analyse av osteologisk materiale fra individet fra Lappnes har jeg benyttet to artikler som inngår i Markus Fjellströms avhandling *Food Cultures in Sápmi* (Fjellström 2020). Den ene drøfter ferskvanns- og multi marin reservoir effekt ved datering av individer med blandet diett i det nordsvenske innlandet, nærmere bestemt fra Ruonala kirkested nord i Sverige mot grensen til Norge og Finland (Fjellström 2020). Den andre omfatter analyse av diett og kulturelle trekk ved kysten av nordlige Finnmark på 1300- til 1800-tallet. Denne studien har undersøkt individer fra det kristne samiske gravfeltet Kirkegårdsøya og det hovedsakelig samiske gravfeltet

Lokalitet	$\delta^{13}\text{C}$ variasjon mellom	$\delta^{15}\text{N}$ variasjon mellom
Lappnes	-18.2‰	9.4‰
Ruonala	-18.5‰ og -17.2‰	10.2‰ og 14.8‰
Kirkegårdsøya	-17.0‰ og -15.3‰	15.4‰ og 17.2‰
Guollesuolo	-19.6‰ og -16.4‰	12.5‰ og 16.8‰

Tabell 3: Verdier for $\delta^{13}\text{C}$ og $\delta^{15}\text{N}$ fra individer i gravene på Lappnes, Ruonala, Kirkegårdsøya og Guollesuolo (Dury et.al. 2018, Fjellström et.al. 2019)

Gullholmen/*Guollesuolo* (Fjellström et.al. 2019, Fjellström 2020). Resultatene er fremstilt i Tabell 3.

Individet i urgraven på Lappnes viste en $\delta^{13}\text{C}$ -verdi på $-18,2\text{‰}$, noe som sammenfaller med de lavere verdiene fra individer i gravene ved Ruonala. $\delta^{15}\text{N}$ -verdien på $9,4\text{‰}$ derimot, viste seg å være noe lavere enn, men fortsatt i tett opp under, resultatene fra Ruonala. Forklaringen på de ulike verdiene som vist i Tabell 3, ligger i geografiske forhold. Kirkegårdsøya og *Guollesuolo* ligger begge ved havet, der førstnevnte ligger helt ute ved Rypefjord nær Hammerfest. Det er kanskje heller ikke overraskende at det her gjenspeiles i diettanalysene, som viser et markant homogent marint kosthold med forhøyet $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -verdi. *Guollesuolo* er derimot lokalisert inne i Tanafjorden ved Tanaelvas utløp. Området har siden sent 1500-tall vært et sentralt markeds plass som har tiltrukket seg mennesker fra både kyst og innland (Pedersen 1984:43). Beliggenheten har medført at man har kunnet utnytte en stor variasjon av både lokale marine og terrestrielle ressurser. Dette fremkommer tydelig i den store variasjonen i det analyserte materialet (Fjellström et.al. 2019). At individene i gravene ved Rounala kirkested viser en trend med generelt lavere verdier som ligger nært verdiene fra individet på Lappnes, forteller oss at kostholdet trolig er relativt sammenlignbart. $\delta^{13}\text{C}$ -verdien på $-18,2\text{‰}$ ligger i det lavere sjiktet for Ruonala. Samtidig viser $\delta^{15}\text{N}$ -verdien seg å være den laveste blant samtlige individer. Dette peker mot en diett som ikke har inneholdt en like betydelig marin komponent, men heller er basert på terrestrielle ressurser. Ut fra dette kan man anta at individet på Lappnes har trolig levd størsteparten av sitt liv i innlandet. Dersom den gravlagte hadde levd ved fjordbotnen i Beisfjord, må man beregne et ressurstilfang som i større grad har bestått av både fjordfiske og laksefiske, husdyr og vekster fra dyrket jord. Man kunne da ha forventet verdier som tilsvarer det man kan observere ved *Guollesuolo*.

Rounala Kirkested er forøvrig svært interessant relatert til jordgravene på Lyngnes og Milljordnes. Historiske kilder forteller at Ruonala var det første kirken som ble oppført i *Torne lappmark* og det er foreslått at den ble bygd på 1500-tallet, trolig etter 1559 (Wiklund 1916:10). Men som Fjellström bemerker, kan det ha skjedd etter 1523, det året Gustav Vasa skrev brev til paven om kristning av samene. Kirkestedet ble deretter forlatt en gang i løpet av 1600-tallet (Wallerström 2017) og tømmeret ble kjøpt opp og flyttet til et annet sted sent på 1700-tallet (Wiklund 1916:12). Ernst Manker mener sågar at her har både *førkristen* og *kristen* jordgravskikk møttes (Manker 1961:86). Enda mer interessant blir det når Fjellström viser til at nyere dateringer fører enkelte gravers alder tilbake til 1300-tallet, noe som viser at jordgraver ikke var en fremmed element blant befolkningen i det nordsvenske innlandet før

kirkens etablering (Dury et.al. 2018:1571, Fjellström 2020:60f). I så tilfelle, er det sannsynlig at kirkestedet har blitt anlagt på et sted som allerede ble brukt for å legge de døde til hvile i jorden, og sågar kan ha vært brukt etter at kirka ble forlatt på 1600-tallet. Et problem med å tolke gravene inn i en samisk kontekst er at man, til tross for historiske kilder, ikke med sikkerhet kan hevde at alle de gravlagte var samer. Selv om kirkens formål var å kristne samene, hevder Fjellström at funn av en samisk slede i ei grav ikke kan utelukke kristen begravelse. Samtidig viser han til at kostholdet basert på ferskvannsfisk og marine komponenter ikke nødvendigvis stemmer med hvordan man forventer hva innlandsamisk kosthold skal bestå av, at det også kan antyde en ikke-samisk andel av gravlagte ved Ruonala (Fjellström 2020:61).

3.8.1 Lappnesgraven: En samisk urbegravelse i kristen tid?

Sammenfattet kan man vise til at tradisjonen med å gravlegge de døde i hulrom i steinur, i huler eller under berghellere er en gammel samisk tradisjon. At gravleggelsen bør betraktes som et ikke-kristent rituale styrkes gjennom funn av et geitekranium og kuskjell. Audhild Schanche tolket slike trekk som gravgaver eller offer, særlig opptrer dette i urgravene i Varanger (Schanche 2000:197-206). Det kan tenkes at både geitekraniet og kuskjellene er sekundært deponert eller fraktet til gravstedet med rovdyr eller fugler, men i lensmannens beskrivelser heter det riktignok at geitekraniet ble funnet sammen med skjelettet. Det samme synes å være tilfelle med kuskjellene, som var plassert på steinen der lensmannen hadde lagt både steiner og hodeskallen under utgravingen. I min tolkning velger jeg å inkludere bein og skjell i det samlede materialet fra grava. Gravstedet bærer altså ikke preg av å representere en kristen gravskikk, men bærer tydelige trekk som medfører at vi med sikkerhet kan tale om en urgrav.

Det som i denne sammenheng er noe overraskende, er en datering til perioden mellom 1669-1891 cal.AD. Til tross for at det beregnes størst sannsynlighet for tiden frem mot slutten av 1700-tallet, ligger dateringen også innenfor tiden der tradisjonsfortellingen om reingjeteren Mattis/Máhtte finner sted. Dette er imidlertid forutsatt at vitnets utsagn medfører riktighet. Selv var han født tidlig på 1900-tallet og refererer til gravleggelsen som en hendelse i århundret før han selv var født. En datering til perioden 1798-1891 cal AD(152-59 cal BP) vil dermed korrelere med tradisjonsfortellinga. Men spørsmålet er om han kan ha plassert en eldre hendelse inn i en nyere kontekst for å gjøre den nærmere og fortellinga mer troverdig. Altså kan vitnets utsagn gjenspeile hva han selv har hørt fra de eldre i bygda. Med andre ord

kan hendelsen ha funnet sted i århundret før de foregående generasjonene vokste opp. Dette vil plassere perioden for datering til 1669-1780 cal AD(281-170 cal BP). Jeg finner denne forklaringen like sannsynlig, kanskje enda mer, dersom man vektlegger sannsynlighetsberegningen i radiokarbondateringer.

Selv om det er usikkert hvorvidt man kan stole på tradisjonsfortellingens sannhetsgehalt blir den ikke mindre aktuell av den grunn. Den inneholder også interessante opplysninger som viser til at befolkningen i Beisfjord fortsatt besto av både *norske* og *svenske* samer. Det er vanskelig å si om den kystsamiske befolkningen fortsatt var et element i det demografiske landskapet på begynnelsen utover 1800-tallet, slik de i aller høyeste grad eksisterer frem til midten av 1700-tallet, da kristen misjon ser ut til å ha utslettet det samiske før-kristne tros livet og erstattet det med en kristen lutheransk gudelære (Qvigstad 1904, Kolsrud 1947). Trolig er det kystsamene som refereres til som norske. Hva svenske samer angår, så har det vært en betegnelse for den innlandsamiske befolkningen som drev sesongvis flytting med reinflokkene mellom sommerbeite ved kysten og vinterbeite i skogene på svensk side. I Beisfjord hadde sine sommerboplasser oppe på høyfjellsplatået øst for Beisfjordtøtta. Utover 1700-tallet ble en stor andel av innlandsamene bofaste i skogsområdene ovenfor bygdene i Nordland/Sør-Troms. Dette la grunnlaget for det vi i dag kaller den markesamiske bosetningen (Storm 1990, Andersen 1992, 2002, Olsen 2005). Selv om den markesamiske befolkningen i generasjoner har vært bosatt på norsk side, har de lenge vært stemplet som etterkommere av svenske samer. Denne bosetningen er trolig også et element i tradisjonsfortellinga. Man kan uansett med sikkerhet si at tradisjonsfortellingen viser at folket i bygda Beisfjord har vært gravstedet og den samiske befolkningen bevisst, men at kunnskapen med tiden kan ha forvitret i takt med det osteologiske materialet og man har derfor kan ha skapt egne fortellinger som forklaringsmodeller for en levende samisk tradisjonslokalitet. Det er likevel viktig å se graven i lys av en svært begivenhetsfull periode for den samiske befolkningen i Ofoten, nemlig den kristne misjonsvirksomheten som for alvor fant sted på 1720-tallet. Selv om radiokarbondateringen også ligger i forkant av dette, ligger den hovedsakelig til perioden etter kristningen.

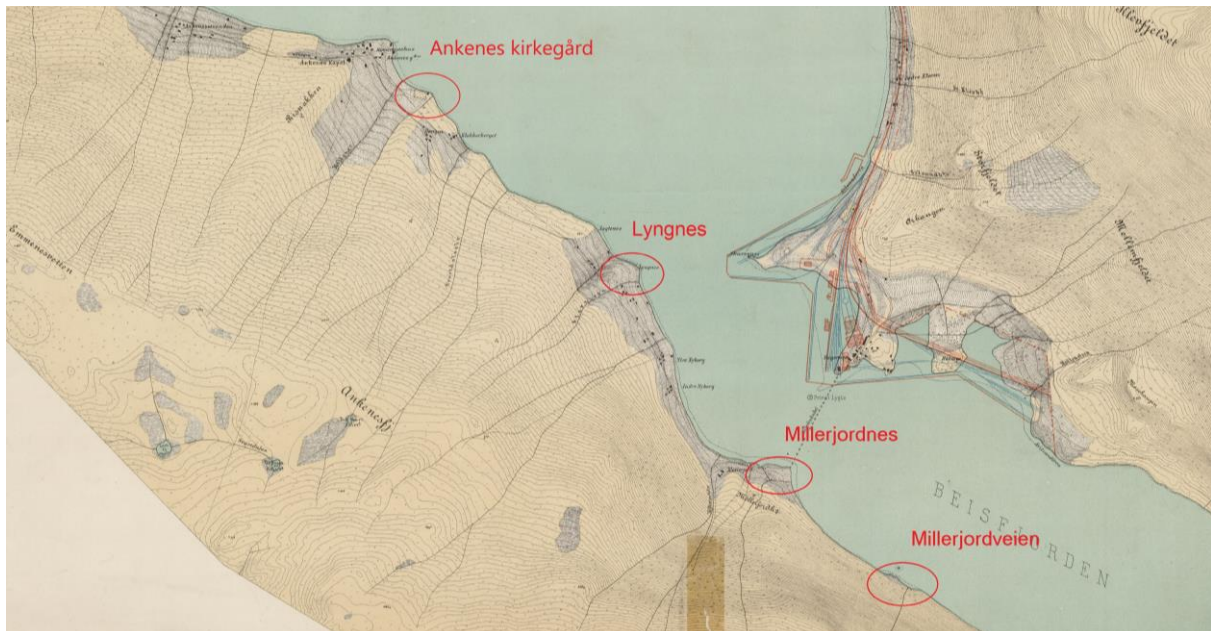
Fra misjonsprestenes nedtegnelser har vi nyttig informasjon om misjonsbestrebelsene blant den samiske befolkningen i Ofoten på 1700-tallet. I løpet av omlag to uker under fastetiden i 1722, skal misjonspresten i Ofoten Jens Kildal, trolig i samhandling med misjonsbiskop Thomas von Westen, ha brent mer enn 40 av samenes offeraltere. På disse alterene skal det ha ligget så store mengder bein og gudebilder/*sieidier*, at ikke en gang 5 eller

6 hestelass kunne fraktet det bort. Misjonærene skal først ha holdt prediken for samene, hvor Guds ord skal ha rørt deres hjerter til omvendelse og med deres samtykke skal misjonsprestene deretter ha rasert offeraltrene (Qvigstad 1903:40, Hansen og Olsen 2004:328). Nå skal det legges til at Qvigstad benytter seg av avskrifter fra det såkalte *Nærøymanuskriftet*, forfattet av sognepresten Johan Randulf og basert på Randulfs kjennskap til samene i eget Prestegjeld, samt opplysninger fra Misjonæren Thomas von Westen, som på sin side hadde materiale fra Kildals virksomhet til disposisjon og nok også var tilstede under handlingene i Ofoten (Hansen og Olsen 2004:330f). Nå bør imidlertid ikke Randulf som kilde vektlegges for mye da dens sannhetsgehalt nok er sterkt farget av ønsket om å fremheve misjonsprestenes vellykkede omvendelse av samene og kristendommens seier over hedendom. Likevel skaper den et bilde av tilstandene rundt år 1722, der samiske trosforestillinger og praksiser for alvor gjennom møtet med en bestemt kristen praksis, har ledet til omvendelse. Hva Altersteinen og den skjulte sieidien angår, så synes det nærliggende å se for seg at den burde ha forsvunnet da Kildal raserte samenes offersteder. At sieidien ble funnet i skjul bak offersteinen, kan bør i større grad tillegges at den har vært brukt i det skjulte i tiden etter 1722.

At Jens Kildal har hatt gjennomslagskraft blant Ofotens samiske befolkning synes tydelig i *Hans Skankes Epitomes Historiæ Missionis Lapponica*. Kildals strategi var å gifte seg med en av kystsamenes døtre, Karen Arntsdatter. På denne måten skal han ha oppnådd fortrolighet med lokalbefolkningen og opprettet skole og forsamlingshus i Herjangen (Solberg 1945:225f). Også Skankes beretning er sterkt preget av kristendommens seier over hedenskapen, men gir likevel en større innsikt i misjonsbestrebelsene som må ha pågått frem til 1734 da biskop Hagerup var på visitas i Ofoten og fant at samene var opplyste og oppvakte. Ingen andre steder hadde han hørt bedre lesning og svar og de gamle var andektige og hadde salmebøker (Pettersen 1988:266). Mye tyder på at det nærmest utelukkende var den bofaste kystsamiske befolkningen som her ble beskrevet med de beste skussmål. Lokalhistoriker Magnus Pettersen bekrefter denne mistanken gjennom at Major Peter Schnitler, som utførte grenseeksaminasjoner, skal ha kritisert at misjonslærerne bare tok seg av kystsamene og ikke søkte opp til fjellsamene (innlandsamene, min anm.) i Ofoten. Dette kom også frem ved det såkalte *lappetinget* i Ofoten 7. august 1744, der det het at dersom fjellsamene møtte opp ved norske forsamlingshus og kirker, så var det for å drive handel (Pettersen 1988:267).

Til tross for at det ofte er presentert som at samene ikke hadde noe forhold til

kristendommen og kirkelivet før misjonsbestrebelsene på 1720-tallet, har ikke dette vært et fremmed element for samene i Ofoten. Den første kirken som ble reist i Ofoten skal ha vært oppført av kong Håkon Håkonsson allerede i år 1250 (Trædal 2009:158) Først ved etableringen av en kirke på Ankenes i løpet av årene 1652-1661, får Indre Ofotens befolkning en egen kirke i form av et korshus. I tiden som fulgte er det reist flere kirkebygg på stedet.

Figur 9: Utsnitt av «Oversigtskart over Narvik og omegn. Optaget 15.september-20.november 1897 af premierløytnant M.Widerøe.» Hentet fra historisk kartverk.

Ved en besiktigelse i 1771 kom det frem at man hadde tatt kirkegulvet til hjelp ved begravelser fordi grunnen på gravlunden var så bergfull. Kirkegården lå også så lavt i terrenget at grunnvann fra sjøen trengte inn. Liklukten kunne da bli så sterk at folk besvimte og måtte bæres ut. Dagens Ankenes kirke sto ferdig i 1843 og ble reist på bakken omlag 350 meter vest for det gamle kirkestedet, men her anla man ikke en ny gravlund. Hvorvidt den gamle fortsatt var i bruk, har man ingen informasjon om. Derimot vet man at Silsandmoen gravlund på Fagernes (Figur 2) har vært i bruk frem til 1902 (Ytreberg 1953:82-86). Dette viser at det helt siden tiden rundt 1660 har eksistert kristne gravsteder i Ankenesområdet og at disse har vært benyttet av befolkningen i indre Ofoten. Spørsmålet blir derfor hvorfor individet i urgraven på Lappnes ikke fant veien til vigslet jord bare noen få kilometer lenger ut i Beisfjorden? For det er ikke mer enn 3,5 km til Silsandmoen gravlund og 5 km til Ankenes kirkegård. Uavhengig hvilken periode vi vektlegger i datering, så eksisterte det en kristen gravlund i urgravens nærhet.

Frem til nå har jeg ikke drøftet nøyaktig hvor Ankenes kirkegård og det første korshuset ble anlagt. Og det er kanskje symptomatisk for lokalitetene at de flere steder, særlig

i samiske områder, allerede representerte en tilknytning til ritualer i en samisk verdensoppfatning, og i stor grad til gravsteder. Jeg har allerede nevnt Ruonala kirkested som har vist seg å ha graver som dateres en tid forut for den kristne bruken knyttet til kirkestedet (Dury et.al. 2018). Likeledes var det på Angsnes i Varanger, hvor Thomas von Westen fikk reist et kirkebygg på stedet der samene lenge hadde hatt tradisjon for å gravlegge sine døde (Hansen og Olsen 2004:334) og på nevnte Guollesuolo i Tana (Fjellström et.al.2019), for å nevne noen. Nå er det tvilsomt slik at korshuset på Ankenes utelukkende skulle tjene som misjonskapell, men var nok heller kommet til for det voksende norske befolkningen inne i Ofoten, etter innflyttingen tidlig på 1500-tallet. Det er likevel verdt å merke seg at kirkegården ble anlagt på et nes i overkant en kilometer vest for Lyngnes. Som for både Millerjordnes og Lyngnes lå den avgrenset av to bekker som møtte havet på hver side av kirkegården. I dag finner man det som defineres som Ankenes sentrum på stedet. Kirkegården ligger i dag under det som er et offentlig parkområde, et aldershjem og en bygning som inneholder veterinærkontor. Hvorvidt kirkegården har en bruksperiode forut for dens kristne tilhørighet forteller ikke kildene noe om. Det forblir i så tilfelle bare spekulasjoner.

3.8.2 Hvilken tilhørighet hadde individet i graven på Lappnes?

Nå kan det synes unødvendig å dvele mer ved dette spørsmålet, all den tid isotopanalysene viste en tydeligere innlandsdiett enn undersøkelsene ved Ruonala kirkested. Dette tyder på at vi må tolke den gravlagte på Lappnes, hvorvidt navnet var Máhtte eller ikke, som tilhørende de innlandsamiske reindriftssiidaene. Jeg mener likevel at det er sentralt å dvele litt ved dette. For gravstedet mangler tross alt de kristne trekkene som etter sigende skulle prege også samisk gravskikk etter den iherdige kristningen på 1700-tallet. Jeg mener vi også må sette dette inn i en kulturell kontekst.

Som tradisjonsfortellinga opplyser om, finner man en grundig sammenfatning av samiske forhold i Ofoten i tiden rundt 1600-1700-tallet i tidligere nevnte lokalhistoriker Magnus Pettersens verk om Ofotens historie (Pettersen 1988). Særlig har han lagt vekt på den mer fastboende kystnære samiske befolkningen. I de historiske kildene han anvendte fremsto disse under betegnelsen *finner*. Som motsats ble begrepet *lapper* brukt om den reindriftsnomadiske befolkningen. Denne kategoriseringen strekker seg tilbake til tidlige beskrivelser av samene, slik som nevnte Nærøymanuskriptet, Skankes epitomes og ikke minst i de svenske skattelister over finne- og lappeskatten, som er dokumentert tilbake til slutten av 1500-tallet for Ofoten (Rauø og Larsen 2002). og i 1742-1745 viser Major Schnitler riktignok

til fire kystsamiske menn (“*Søefinner* eller *buefinner*”) som holder til på gårdene inne i Beisfjord (Qvigstad og Wiklund 1929:237). På siste halvdel av 1600-tallet skildret også kyrkoherden i Jokkmokk, Samuel Rheen, samene ved kysten (Wiklund 1908:16). Dette er en viktig kilde, for her får vi utdypet at både den kulturelle og religiøse samhandlingen mellom samene ved kyst og innland må ha stått sterkt, til tross for lokale forskjeller i næringstilpasning. Begreper som sjøfinn og reinlapp skildres av Rheen som to sider av samme sak. Det viktigste er ikke bare at både kystsamene og innlandsamene utøvde sine ritualer sammen på et felles språk, men at kystsamene samtidig tok del i de aller nødvendigste sidene av kirkelivet.

«... Thet finnes och någre lappar som boo på Wäste sijdan om fjäll Ryggen, och äro desse twäggie slagz lappar. Somblige kallas af the Norrrigske finnar. Desse lappar bo tilsamman medh the Norigske och bruke inga Reenar, uthan somblige några fåå. Men theras föda består mäst af booskapp, koor, gietter och fåår, samt lijttett åkerbruuk, så at den som mäst såår kan hinna till een tunna eller til det høgsta två. Theras språåk och klädhebonat er enahanda medh lapparnas, huilka och fånga Biørnar, Swarta Räfwar, Ottrar ; the byggia Jachter, them the sällia till the som i Norige boo, hwar medh the segla till andra länder. Detta folcket är ett Ogudhackligt folck, bruka och enahanda wijdhskiepellsser medh lapparna, så som offer och annat afguderij. Barnen theras warde döpte af the Norrrigske presterna, ther the höra predijkan och begåå Herrans Nattwardh...»

Samuel Reehn 1671 (Wiklund 1908:16)

Det er ut fra Reehns opplysninger ingen tvil om at begge grupperingene representerte ett fellesskap, men med ulike næringstilpasninger. Forskjellene lå nok heller i misjonsprestens og andre tilskueres behov for å kategorisere innenfor rammer av samenes næringer, geografisk utbredelse og ikke minst egen evne til interaksjon med de ulike gruppene. Pettersen hevdet at misjonen i utgangspunktet var rettet primært mot den mindre stedbundne reindriftsamiske befolkningen (Pettersen 1988:259). Det er mye mulig at han hadde et poeng, for det er mye som taler for at det hovedsakelig er kystsamene i Ofoten som er offer for den harde misjonen etter 1722, selv om de også før den tid, sammen med nordmenn, fulgte kirkens påbud (Wiklund 1908:16). Sett i lys av Reehns beskrivelser, så fremstår kystsamenes adferd som et

sett av doble strategier, der de alternerte mellom to religionsformer (Rydving 1995:135, Hansen og Olsen 2004:321). Det kan vurderes hvorvidt Pettersens tolkning kan tillegges hans fascinasjon for kystsamene og til dels negative holdning til innlandsamene, særlig gjennom den nedlatende presentasjonen av “*markefinner*” (Pettersen 1988:221-227) som kolonister (Pettersen 1992:30-34). Hans synspunkt kan derfor ha som ønske at misjonsbestrebelsene var rettet mot de som ikke hadde tilknytning til Ofotens kirkesamfunn. Innlandssamene på sin side, var knyttet til kirkestedet Jukkasjärvi/*Čohkkiras* i Sverige. Det er heller lite trolig at den svenske kirken hadde kontroll med hva samene foretok seg når de opphold seg ved kysten. Slik kan mellomrommet mellom den norske og svenske kirken ha gitt muligheter for innlandsamene til å utøve den gamle troen og begrave sine døde under halleren på Lappnes, selv etter 1722.

Et annet element i befolkningen får også sin framvekst i denne tiden, den *markesamiske*. Det er lansert hypoteser om at denne befolkningen kommer til på grunn av uår i reindrifta (Kvist 1989:1-15), men også som en sakte overgang fra nomadisme til bofasthet (Storm 1990:24-27) eller som en kombinasjon av ulike årsaker som fattigdom, uår og velstående reineieres ønske om å investere i fremtid (Minde 1997:47). Andersen (2002) viser til at samisk gårdsdrift ved kysten lenge har vært kombinert med reindrift og at det er grunnlag for at markesamiske befolkningen er langt eldre enn tidligere antatt. Jeg ønsker å fremheve tanker fra Minde (1997) og Andersen (2002) og sette det i sammenheng med assimileringen av kystsamene inn i et kristen norsk bosetning. Jeg tror også det er fruktbart å se på markebygdenes fremvekst mot slutten av 1700-tallet som en reaksjon på tapet av nære relasjoner ved kysten. Med dette mener jeg at kristning og assimilering skapte et større skille mellom innland og kyst og problemer med å vedlikeholde gamle strukturer. Jeg tror heller at Andersens tidlige markesamiske befolkning er den samme som, eller variasjon av det som fremstår som kystsamer i blant annet sjøfinn- og lappeskatten og andre kilder, for samhandlingen mellom kystsamene og innlandsamene har utvilsomt vært viktig, slik Reehn beskriver (Wiklund 1908). Ved å se på den kystsamiske kulturen som variert, er det ikke nødvendigvis slik at alle kystsamer ble kristne og assimilert, men enkelte av kan også i større grad ha funnet det fruktbart å knytte seg nærmere reindriftsmiljøene og de nylig etablerte markebygdene. Ved et enkelte innlandsamer investere i gårdsbruk og fembøringer, slik Minde (1997) fremhever, kunne samene som fortsatt drev reinen ut til kysten på sommeren igjen pleie sine familiære kontakter ved kysten. Dette var nødvendig for å sikre både arbeidshjelp, forsyninger og en generell tilstedeværelse i Ofoten, samtidig som de unngikk både den norske

og svenske kirkens press.

Denne mellomperioden med mindre samhandling mellom kyst og innland kan kanskje ha satt spor i kostholdet. Fjellström hevder, som vist til, at de gravlagte ved Ruonala hadde en viss komponent marint kosthold (Fjellström et.al. 2019), noe som i mindre grad gjør seg gjeldende for individet på Lappnes. Nå er det umulig å dokumentere utvikling i kosthold fra én individuell isotopanalyse og sammenligne med en befolkningsgruppe i et til dels annet område. For å kartlegge dette ville det vært nødvendig med analyser fra flere individer, over tid og fra området utvekslingen har foregått. Likevel kan dateringen, isotopanalysene og forståelse av de historiske hendelsene sammen antyde en tolkning til at urgraven på Lappnes ble anlagt i tiden etter 1722, etter at størsteparten av Ofotens kystsamiske befolkning var kristnet.

Hvorvidt den gravlagte under berghalleren på Lappnes het Mattis/Máhtte, slik tradisjonsfortellinga beskriver, er usikkert. Her bør det legges til at det i Vassdalen/Áravuopmie, et dalføre øst for Herjangen, også er registrert ei grav der en reingjeter med navn Máhtte skal være gravlagt. Gravstedet innehar et par interessante detaljer. For det første er det snakk om en jordbegravelse dekket med stein. Graven er synlig som en forhøyning på en gresslette. For det andre er graven anlagt få meter fra kanten av et juv, der en bekk forsvinner ned i undergrunnen. Lokaliteten har navnet Mattisdalen/Máhtteroggie, basert på ei gammel lokal fortelling om reingjeteren Máhtte som ble funnet død og gravlagt på stedet. Det kan virke som om det er gått inflasjon i å navngi døde reingjetere Mattis/Máhtte. Mitt argument er at dette er benyttet for å skape et skille mellom et *oss* og *dem*. I Vassdalen for å markere den nyere tids markesamiske befolknings avstand til reindriften på svensk side, likeledes for nordmenns forhold til denne Mattis som en stereotypi for en innlandssame med tilknytning til reindriftssiidaene (Nordkild 2019:22f). Det er interessant at markesamene i Vassdalen ikke tar eierskap over gravstedet. Min tolkning er derfor at gravstedene heller ikke direkte tilhører dette befolkningsselementet.

3.9 Konklusjon om urgraven på Lappnes

I denne delen av arbeidet har jeg vektlagt datering, isotopanalyser, samt en kritisk analyse av sosiale forhold og kristendommens historie blant samene lokalt i Ofoten. Sammenfattet gir det grunn til å mene at gravleggelsen høyst sannsynlig fant sted mellom 1722 og 1780, men kan også ha hendt i løpet av 1800-tallet, slik tradisjonsfortellinga hevder. At gravlokaliteten har fått navnet Lappnes bør derfor også knyttes til tolkningen av innlandsamisk bruk av

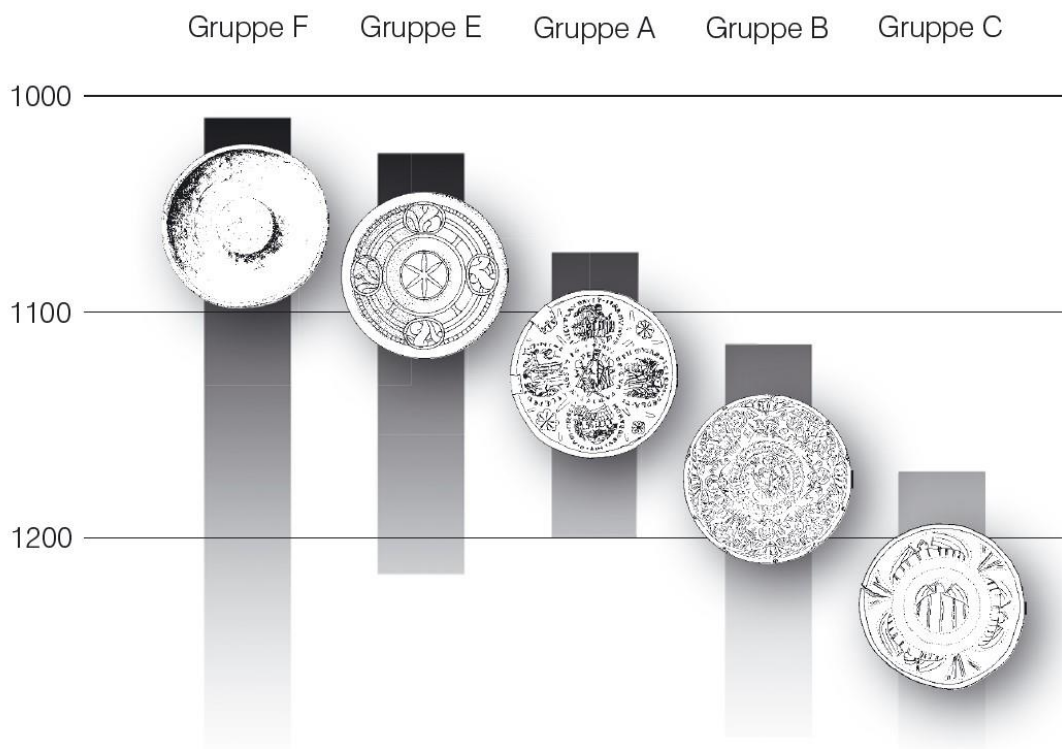
landskapet, blant annet gjennom anvendelse for gravleggelse. Legger man til at Altersteinen sannsynligvis er brukt som offersted etter den harde misjonstiden på 1720-tallet, som utelukkende har vært rettet mot den mer bofaste kystsamiske befolkningen styrkes denne tolkningen. Misjonstiden på 1700-tallet har, sammen med økt norsk tilstedeværelse i den indre delen av Ofoten, ikke bare ført til at den kystsamiske befolkningen er assimilert i både til den norske og innlandsamiske befolkningen, men også skapt et markant skille mellom samene ved kyst og innland. Dette viser at misjonsfortellinga ikke er den store suksessen som misjonsprestene ville ha det til, for det var ikke slik at alle samene ble kristne. Noen har sågar aldri blitt det heller. Den gamle samiske troen, eller verdensoppfatningen har levd videre, langt opp mot vår tid. Og den lever sågar den dag i dag, om enn i en annen form. Det bør også tenkes at gravstedet er valgt med omhu. Hvorvidt det er valgt fordi individet måtte gravlegges på et slikt sted, eller om det er stedet som selv bydde på denne muligheten, bør trekkes inn i tolkningen, noe som blir diskutert i kap.6

4 Middeltalderse fat i nordnorske graver

Som nevnt i kapittel 2.3 lot Sigurd Grieg seg fascinere av det såkalte Haukøyfatet og fatene som var hvelvet over de døde ansikt i gravene på Lyngnes og Millerjordnes, en fascinasjon som også har preget forskning på slike fat over hele Europa. I Frans Arne Stylegars populærvitenskapelige artikkel i avisen Klassekampen, under overskriften *Fatmysteriet* (Klassekampen 17.11.2014) antydet han hvordan han mente gravene og gravinventaret på Lyngnes og Millerjordnes ga rom for tolkning. Stylegars overskrift er meget beskrivende for hvordan man har sett både på denne gruppen av fat og jordgravene langs Beisfjord. All den tid forskere har forsøkt å gi entydige svar på det meste fra fatenes produksjonssted, symbolfunksjon i ornamentikk og graving og til anvendelsesområder, har fatene forblitt et mysterium og tolkningsforslagene har gått i ulike retninger. Det har flere ganger tidligere vært antydning at fatene hadde sin utbredelse i overgangen fra vikingtid til middelalder, Nicolaissen mente sågar at fatene lå til tiden mellom hedendom og kristendom. I den følgende gjennomgangen skal jeg kaste nytt lys over fatene og argumentere for at vi bør revurdere datering av fatenes ankomst til nord til tidligst rundt midten av 1200-tallet, noe som også gir et bedre bilde av gravstedenes bruksperiode.

Hovedsakelig er det fat med motiver fra klassisk mytologi og romersk filosofi som har vært interessefeltet for både kunsthistorikere og arkeologer. Denne serien har gått under navnet *Dyder og laster* og har vært tolket som vaskefat for nonner, der de har inneholdt en funksjon som dydsspeil (Weitzmann-Fiedler 1956). Dette er senere revurdert og gitt en pedagogisk mening innenfor undervisning i retorikk i det middelalderse klasserom (Cohen & Safran 2012). Flere av fatene ser imidlertid ut til å være av betydelig dårligere håndverksmessig utførelse både i kvalitet og ornamentikk, noe som har ledet til antakelser om masseproduksjon og at fatene har fått en mer normal funksjon som husholdningsutrustning (Grieg 1967). Grieg poengterer også at i en tidlig tolkning av østerrikeren Anton C. Kisa (1905), ble det sagt at med hensyn til dekorasjonens motiver har serien “sunket ned i betydningsløshet” (Grieg 1967:52). Fat av *Dyder og laster*-serien, samt liknende fat uten ornamentikk, med geometriske former og med organiske motiver, har blitt funnet i store mengder i middelalderse elitegraver i det tidligere Øst-Preussen, dvs. i området rundt dagens Kaliningrad (Shiroukhov 2012) og Mecklenburg/Pommern (Biermann 2007). I det nordlige Estland er derimot ikke fatene funnet i graver, men i det som er tolket til å ha vært depoter og knyttet til misjonsvirksomhet og hastedåp i forbindelse med danskekongens erobringer tidlig

på 1200-tallet (Tamla & Valk 2017). For en bredere gjennomgang av forskningshistorikk og sammenfatning om fatene, har Ulrich Müllers verk om middelalderske handvaskefat (Müller 2006) fremstått som den grundigste undersøkelsen av det samlede materialet. Müllers bidrag presenterte, i tillegg til hans tolkning om fatene som profane beholdere for mat og håndvask, konklusjoner om typologi og dateringer for de ulike seriene. Mitt bidrag skal i denne sammenheng ikke være å forsøke å tolke fatenes tidlige historie eller typologiske utvikling. Müllers oversiktlige presentasjon og typologi ligger derimot til grunn for mine analyser og tolkninger av fatene som, i nordnorsk og nordsvensk sammenheng, østlige importgjenstander til samiske områder.

Figur 10: Kronologi for fatene (Müller 2006:125).

De ovenfor nevnte forslagene underbygger den tydelige skjørheten i tolkninger om at fatene har hatt et enhetlig meningsinnhold. Det forskningen er mer eller mindre samstemte om, er at fatene trolig har sin opprinnelse fra metallindustrien og gullsmedene i Rhin-/Maasdistriktet, samt at utbredelsen strekker seg fra England i vest, gjennom det sentrale og sørlige Europa, østover til Kievriket, nordover gjennom Sør-Skandinavia og Finland til de

aktuelle funnene i det nordlige Sverige og Norge. Funnkontekstene varierer fra depot, i elver og vann, i ulike bosetningskontekster, til graver og enkeltfunn uten kontekst. Tendensen som fremtrer er at i øst og nord har en stor del av fatene endt opp sammen med de døde i gravene, trolig som gravgaver eller personlige eiendeler og oftest var fatene lagt ved den dødes midje eller føtter (Müller 2006). Det bemerkelsesverdige er at det er kun i våre nordlige kystområder at vi finner det som kan være en gravskikk som inneholder en rituell nedleggelse av et hvelvet fat over ansiktet til de døde. Den nærmeste parallellen finner vi i en enkelt grav i Ob-regionen i Russland, men der var fatet lagt under hodet (Müller 2006:229).

Mine undersøkelser viser at fatene fra Lyngnes og Millerjordnes i Beisfjord, utgjør 4 av totalt 7 fat som er funnet innenfor Norges grenser. Samtlige 7 fat er funnet i graver eller det som trolig er graver, der 6 fat er funnet i fjordområder mellom Sørfolda i Nordland til Haukøy i Nord-Troms. Dette er noe som viser at vi i dag må vurdere disse som et fenomen som opptrer i det nordlige Norge. Ett fat, C22669, avviker og er funnet på gården Bø Ytre i Aust-Agder, i det som beskrives som ei gravrøys. Fatet skal ikke ha ligget over ansiktet til den døde, men som lokk over en kjele (Grieg 1967). Funnets kontekstuelle tilknytning til norrøn gravskikk og den betydelige geografiske avstanden til de nordnorske funnene utgjør begrunnelsen for å utelate dette fatet i den videre tolkningen. Samtidig har jeg gjort vurderinger av fat funnet i Sverige. Jeg utelater den store mengden fat funnet i graver fra sen vikingtid på Gotland (Trotzig 1991, Müller 2006:222) da disse viser til ulikt klassifiserte fat enn de som er funnet i nord, samt gravenes morfologiske likheter med andre gravfunn i Baltikum i slutten av vikingtid og tidlig middelalder, der fatene var lagt ved de dødes midje eller føtter (Janowski og Kurasinski 2003, Biermann 2007). Fatene er analysert for metallsammensetning og typologisk kategorisert i Müllers (2006) avhandling. De fleste fatene er uten dekor, Müllers type F, men det finnes også fat som har organiske og geometriske motiver, i all hovedsak ulike varianter og kvaliteter av Müllers type E. I min tolkning spiller i stedet de nordsvenske funnene en viktig rolle. Her er det fat som inngår i Dyder og laster-serien, selv om de ikke er funnet i sikker gravkontekst. Dette omfatter enkeltfunnet ved Laukuluspa nær Jukkasjärvi (Wallerstrøm 1985) og fragmenter av fat omgjort til anheng og nedlagt på de samiske offerplassene i det nordsvenske innlandet (Serning 1956, Zachrisson 1984).

4.1 Fat og fragmenter av fat i nord

I det følgende skal jeg se nærmere på fatene som ble funnet hvelvet over ansiktet på de døde i gravene på Lyngnes og Millerjordnes ved Beisfjord, samt det som viser seg å være ei grav på Steinbakken ved Tørrfjord i Sørfolda. Det er usikkert hvorvidt fatene funnet på Haukøy og ved Laukuluspa har en kontekstuell tilknytning til graver, men er likevel, sammen med fragmenter av fat fra Bäsksjö, Gråträsk og Unna Sáiva, inkludert i denne presentasjonen.

Innledningsvis var idéen å utføre analyse av fatenes metallsammensetning for, om mulig, sammenligne med analyser av fat presentert av Müller (2006). I hans avhandling listet han opp mer enn 40 analyserte fat der flertallet besto av fatene funnet på Gotland. Müller poengterte at det i lang tid har vært utført typologiske og stilkritiske klassifiseringer av graverte fat, men at produksjonsteknikk knapt har vært utforsket (Müller 2006:126f). I likhet med de ovenfor nevnte metallanalysene viste også mine undersøkelser en for stor variasjon til å kunne si noe entydig om fatene kan stamme fra en eller flere felles produksjoner. For analysene i Müllers avhandling fremgår det ikke hvilken metode som er benyttet i analysene. I mine undersøkelser, utført ved Kulturhistorisk Museum i Oslo og ved Tromsø Museum, er det anvendt henholdsvis apparatene Bruker Tracer IIISD og en håndholdt fabrikkkalibrert Thermo Niton XL3t GOLDD+ portabel XRF-pistol (røntgenfluorescens). Apparatene er ikke kalibrert opp mot hverandre. Det er derfor knyttet usikkerhet til sammenlignbarheten mellom de kvantitative verdiene. Det er også manglende kjennskap til alle detaljer rundt hvordan analysen ble gjennomført i Oslo. For disse prøvene er det bare metallene kobber, sink, tinn og bly som er målt. Det er også observert avvik i målinger gjort på innside og utside av fatene, noe som kan antyde at apparatene ikke filtrerer ut forstyrrelser forårsaket av konserveringsmetodene som er anvendt på fatene. Denne analysen ble derfor lagt til side, men resultatene er nevnt i tabell for hvert enkelt fat, der de er utført. I tillegg er rapportene fra Kulturhistorisk museum og Tromsø museum å finne som vedlegg nr.4

Jeg har i stedet valgt å dykke ned i den typologiske verden som fatene er en del av. Med nyere tolkninger om fatene tilgjengelig, og et nytt blikk på de graverte elementene, mener jeg å kunne gi kvalifiserte forslag til hvor fatene startet sin ferd mot nord. Det er nemlig etter min oppfatning slik at vi bør forstå fatene i lys av tilstrømmingen av smykke- og metallgjenstander med østlig proveniens til de samiske områdene i sen vikingtid og middelalder. Til slutt vil jeg foreslå hvordan vi må tolke fatene som på et tidspunkt ble hvelvet over de dodes ansikter i gravene på Lyngnes og Millerjordnes på Ankenes og på Steinbakken i Sørfolda, samt funnet i det som sannsynligvis har vært en grav på Haukøy i

Nord-Troms. Før vi kommer dit, skal vi se nærmere på fatene og fragmentene funnet i nord. I den følgende presentasjonen inngår, foruten fatene, også en ringspenne funnet i grav L1911:1.

4.1.1 Fatene fra Lyngnes og Millerjordnes

Fat I: Lyngnes (C21857a).

Figur 11: Fat I. Lyngnes (C21857a) Foto: Brynjar Sandvoll / KMU

ID (Prøve ID)	Lokalitet	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
C21857a (innside)	Lyngnes	29,07	0,32	0,2	0,41	Bronse	C2	C2
C21857a (utside)	Lyngnes	47,7	0,76	1,74	2	Bronse	C2	C2

Tabell 4: Metallsammensetning fat I. Lyngnes (C21857a)

Dette er det best bevarte og mest dekorerte fatet fra Beisfjord. Fatet er tynnvegget, delvis oppsprukket og mangler enkelte partier. Elementanalysen bekrefter at det er produsert av bronse, slik det opplyses. Fatet er tynt, flatt i bunnen, svakt buet i sidene og har en smal utbøyd kant. Dette stemmer godt overens med Griegs beskrivelser av fatet (Grieg 1967:47) og gir derfor gode og riktige holdepunkter. Sentralfiguren, som er plassert innenfor to sirkler, er avbildet sittende, kledd i en sid folderik kappe og holder noe som kan se ut som to diskere i

hendene. Dette skiller motivet fra mange av de andre fatene i serien, da størsteparten er betydelig enklere utformet. På hodet har skikkelsen en bredbremmet hatt. Langs fatets innside vises fire liknende figurer, som parvis er rettet mot hverandre. Disse figurene er plassert innenfor fire motstående parvise halvsirkler arrangert mer eller mindre symmetrisk i korsform. Sirkelformene er lett risset og viser nøyaktighet i komposisjonen, i motsetning til figurene som er mer flyktig gravert. Det kan tenkes at sirklene har hatt en funksjon som mal for hvor figurene skal plasseres. Her er det verdt å merke seg at rundt sentralfiguren også vises en større sirkel. De parvise figurene er gravert slik de overskrider sirkelens innside og utside. Det later ikke til at sirkelen har vært tatt hensyn til som mal eller grunnlinje (Figur 12). Mellom halvsirklene er det også gravert buende streker og langs innsiden ved randen er det svakt innrisset to parallelle rader med korte riss. Tilsvarende kan også tydes langs innsiden av halvsirklene. Sammenlignet med figurene er også de korte rissene betraktelig svakere og mer flyktig påført. På innsiden av den nest innerste sentrumssirkel, i underkant av sentrumsfiguren, kan det se ut til at det har vært preget en rekke bestående av ulvetannmønster eller triangler. Fotografiet fra KHM har likevel ikke i tilstrekkelig god oppløsning til å avgjøre dette uten å gjøre en grundigere fysisk undersøkelse. I personlig meddelelse fra Brynjar Sandvoll ved KHM, som sto for metallanalysene, oppgis det ikke at det skal være ornamentikk ut over det som er synlig på bildene.

Fat II: Lyngnes (C21857b)

Figur 13: Fat I. Lyngnes (C21857b) Foto: Brynjar Sandvoll / KMU

ID (Prøve ID)	Sted	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
C21857b (innside)	Lyngnes	32,86	0,77	1,45	1,49	Bronse	F	F
C21857b (utside)	Lyngnes	56,93	1,13	1,31	1,65	Bronse	F	F

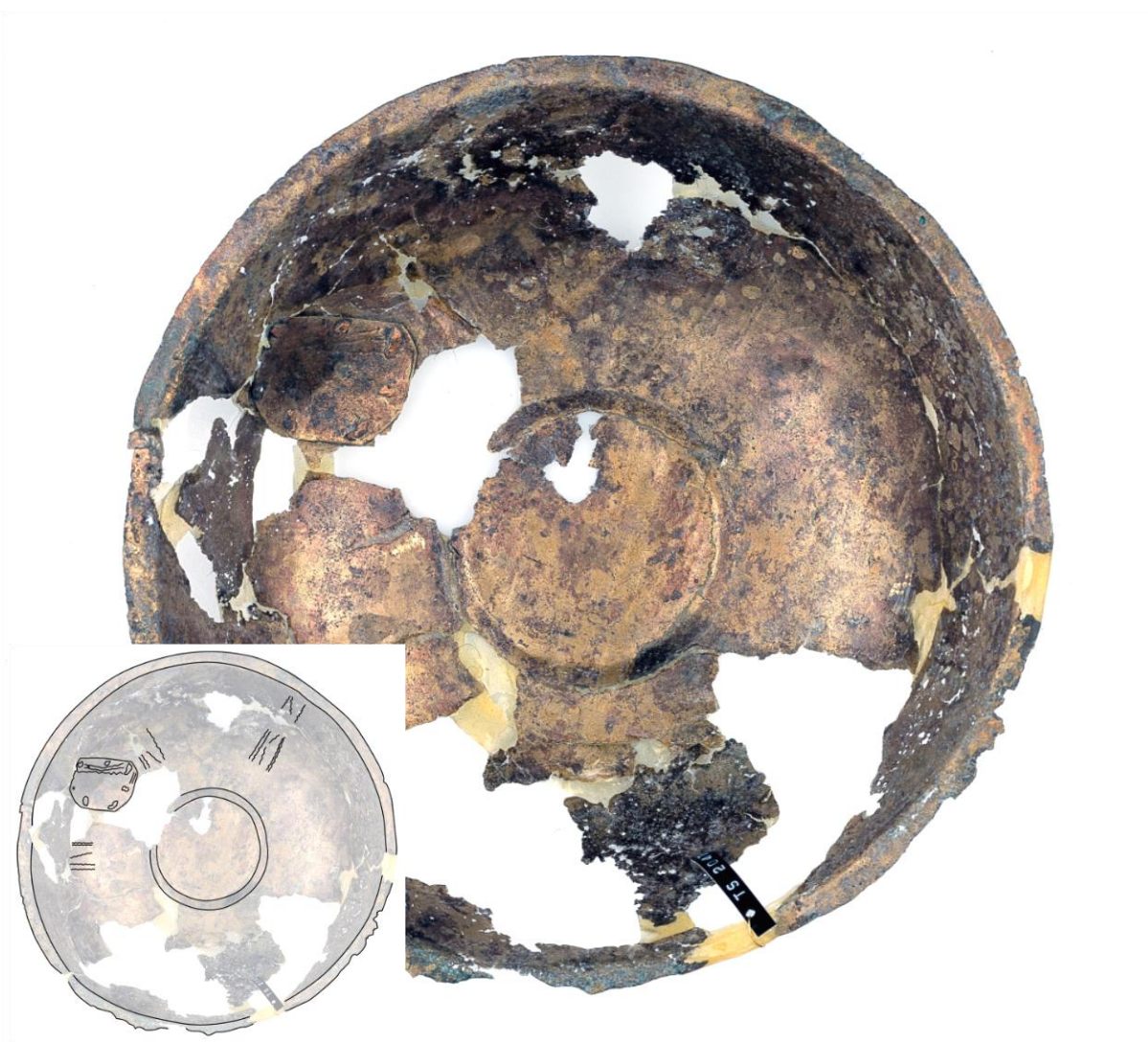
Tabell 5: Metallsammensetning fat II. Lyngnes (C21857b)

Det andre fatet som ble avdekket på Lyngnes i 1906 var sterkt korrodert og delvis fragmentert. Fatet er også på et tidspunkt lappet sammen med et bronseblikk som er nitet fast med tre nagler. Det er mindre i diameter enn fat A, men også dette er tynnvegget og produsert av bronse. Fatets vegg er heller ikke like buet i formen, men har mer spannform. Det er opplyst å være uten ornamentikk, men dets innside kan være så korrodert at overflaten ikke lenger viser tegn til mulige motiver slik de øvrige fatene inneholder. Det kan derfor heller ikke utelukkes at det har vært dekorert. Derimot er det et annet riss som har skapt undring blant forskere. Både Grieg og Bruun poengterer at et ca. 3,5 cm langt og ca. 2,5 cm bredt

korsformet innriss i fatets bunn, kan tolkes til å være et kristent symbol (Grieg 1967:47, Bruun 2007:47). Analysen utført av Brynjar Sandvoll avkrefter derimot at det er snakk om et korstegn innrisset før fatet ble plassert i graven, da det i likhet med fatets overflate ville vært korrodert (Pers. Med. Brynjar Sandvoll). Ut fra opplysningene gitt av Sandvoll, Grieg og Ytreberg, mener jeg at korset må være sekundært påført i tiden mellom det ble funnet og frem til Grieg pakket fatene opp av pappesken i Oldsaksamlingens lager. Korset stammer trolig fra omstendighetene rundt funnet i 1906 og det er nærliggende å tenke seg at noen har risset i fatet for å få frem dets naturlige patina eller undersøke hvilket metall det er produsert av. Sett i lys av hva Steinar Aas skriver om prosessen rundt Ytrebergs behandling av materialet (Aas 2006), kan det også være fristende å vurdere om Dr. Astrup kan ha ønsket å kamuflere de ikke-kristne eller samiske trekkene ved gravskikken. Dette blir riktignok kun en spekulasjon.

Rett ved der fatet er lappet sammen, vises antydning til buende streker som i størrelse og form kan minne om håndverket fra de øvrige fatene. Disse viste seg derimot å være merker etter organisk materiale som har sittet fast i overflatekorrosjonen og kan stamme fra hår eller et klede som kan ha ligget mellom fatet og den døde ansikt. Dessverre var det ikke mulig å finne rester av det organiske materialet på grunn av konservingen. (Pers. med. Sandvoll 2018).

Fat III: Lyngnes (Ts2047)

Figur 14: Fat III. Lyngnes (Ts2047). Grav L1911:1 Foto: TMU / Mari Karlstad. T.h. Tegning med ornamentikk. Ill: Torgeir Nordkild.

ID (Prøve ID)	Sted	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
Ts2047 (1)	Lyngnes	80,68	7,96	0,7	5,36	Messing	F	E
Ts2047 (2)	Lyngnes	79,57	6,09	0,44	5,82	Messing	F	E

Tabell 6: Metallsammensetning fat III. Lyngnes (Ts2047). Grav L1911:1

Fatet ble funnet under Nikolaissens utgravning på Lyngnes i 1911. Grav L1911:1 er beskrevet som nedsunken, kantsatt med stein så vel på sider som ved fot- og hodeenden og dekkhelle over ubrent lik. Over likets ansikt var det hvelvet et messingfat. Kun deler av kraniet som var

oksydert av metallet var i behold.

Fatet er konservert med et tykt lag epoxy, voks og white spirit, noe som vanskeliggjorde en nøyaktig elementanalyse. Analysen bestående av måling fra to punkter, viser likevel en forholdsmessig metallsammensetning som må klassifiseres som en sinkblandet legering, trolig messing, og kan derfor ikke betraktes som bronse eller som Nikolaissen hevder, av kobber (Nikolaissen 1912:79). Fatet er tidligere betraktet og vurdert til å ikke inneholde graverte motiver og derfor klassifisert under type F av Müller. Derimot viser min undersøkelse at fatet har vært dekorert på innsiden med minst tre felt som hvert består av to parvis arrangerte sikk-sakk-linjer (figur 14). Mellom disse er det påført en lignende sikk-sakk-linje som beveger seg fra den ene siden til den andre, brytes over i en stump vinkel og føres repeterende frem og tilbake. Avstanden mellom de parvise linjene er smalest ved randen av fatet, men vier seg svakt ut mot bunnen av veggen, hvor mønsteret ender. Motivene peker i retning mot fatets sentrum og det geometriske forholdet mellom feltene tilsier at det må ha vært ytterligere tre slike felt for å utgjøre symmetri i utsmykningen, slik vi observerer på nær sagt alle fatene av denne serien.

Det er imidlertid ytterligere to faktorer som er verdt å bemerke seg. Det ene er at også dette fatet er lappet sammen med et metallfragment. Det interessante er at fragmentet, som består av samme metall som fatet for øvrig, også er påført identisk dekorasjon, kun med den forskjellen at linjene er orientert i en skråstilt retning i forhold til fatets øvrige dekor. Det synes åpenbart at det er benyttet en del fra et identisk fat for å utføre denne reparasjonen, da stykket dekker hele skaden og overlapper der det er naglet fast. Det andre som er verdt å merke seg er at fatet ikke er dekorert med samme teknikk som de fleste andre fat, der motivene er risset inn. Derimot er linjene preget eller stanset inn i materialet. Min tolkning er at det trolig er det benyttet en stanse med sikk-sakk-formet egg til dette formålet. Denne teknikken ser heller ikke ut til å være så utbredt. Et eksempel på liknende former finnes på et fat funnet under alteret i en kirke i Navarra i Spania (Müller ID 109), men dette er risset, betraktelig bedre håndverksmessig utført og inneholder flere motiver enn fatet fra Lyngnes. Som vi skal se angående fatet fra Millerjordnes, som jeg skal inn på senere, må vi trolig se i en helt annen retning for å finne paralleller til våre fat, i hvert fall hva det dekortekniske angår.

Ringspenne: Lyngnes (Ts2048)

I tillegg til fat III, ble det funnet en ringspenne (ts.2048) i samme grav. Av Nicolaissen (1912) beskrevet som laget av bronse. Ringspennen er åpen i siden med fremtredende knopp i den ene enden, den andre ser ut til å være brukket av. Ringens ytterkanter har små langsgående triangelformede ornamenter. Til sammenligning, kan det synes som knoppen har et lignende korsformet eller firkløverformet ornament som ringspenne (C2075), funnet sammen med to skjeletter

ved Vardø. Tilsvarende firkløverform var det også på et avbrukket anheng tilhørende et bronsekjede, også funnet i graven. Et av individene var gravlagt i ei kiste formet av steinheller. Som på Lyngnes og Millerjordnes var det ingen tegn til røys. Thorleif Sjøvold siterer Gjessing (1927:26) på at ornamentene er av en uvanlig type og fremholder at opprinnelsen bør søkes til Estland og dateres til sen vikingtid (Sjøvold 1974:181). Tilsvarende viser triangelornamentikken på ringspennen likheter med en ringspenne (C5136) i gravfunn i en sandhaug ved en liten elv på gården Vinje Store på Tranøy. Sjøvold mener det må tales om en samisk grav på grunn av funnene og gravens karakter

(Sjøvold 1974:155). Det later til at det er det samme gravstedet som Audhild Schanche nevner under gårdsnavnet Å i sin presentasjon av jordgraver (Schanche 2000:119). Denne gjenstandstypen drøftes også av Ella Kivikoski (1973), som argumenterer for at lignende ringspenner (Kivikoski nr.1032 og nr.1035) med triangelornamentikk, funnet i det sørlige Finland, kan dateres til sen vikingtid, men er særlig utbredt i tidlig middelalder (Kivikoski

Figur 16: Ringspenne (Ts2048) Grav L1911:1. Foto: Torgeir Nordkild

Figur 15: Ringspenne (Ts2048) Grav L1911:1. Knopp med kors- eller firkløverornamentikk.

1973:131). Audhild Schanche setter gjenstandstypen fra gravstedet i Vardø i sammenheng med skattefunn fra Skjervøy og Lenvik og viser til at Kivikoski argumenterer overbevisende, i likhet med Gjessing, for at funnene ikke har finsk, karelsk eller østbaltisk, men estisk proveniens (Schanche 2000:183).

Ringspennen (Ts2048) fra grav L1911:1 ble også analysert for metallsammensetning. Da sinkinnholdet viste seg å være høyere enn tinninnholdet, kan den heller ikke kategoriseres som bronse (Vedlegg nr.4).

ID (Prøve ID)	Lokalitet	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering
Ts2048 (8)	Lyngnes	31,31	5,31	0,67	1,67	Sinkblandet

Tabell 7: Metallsammensetning ringspenne (Ts2048). Grav L1911:1

Fat IV: Millerjordnes (Ts2125)

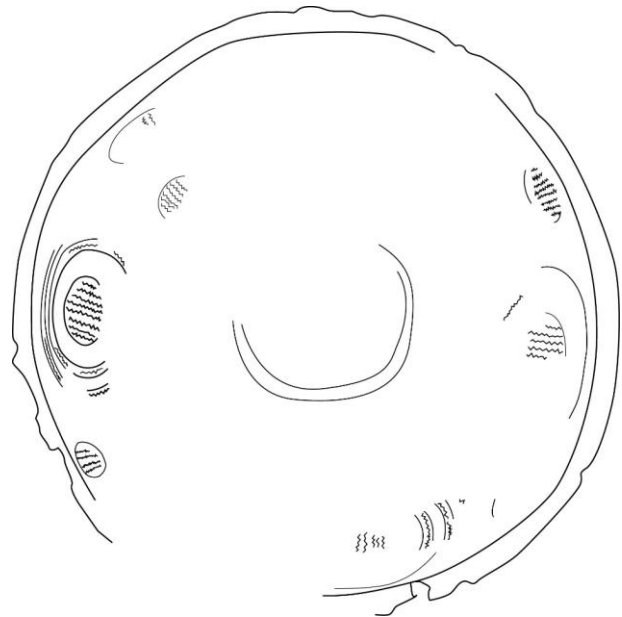

Figur 17: Fat IV: Millerjordnes (Ts2125). Foto: TMU / Mari Karlstad

ID (Prøve ID)	Sted	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
Ts2125 (5)	Millerjordnes	28,17	2,63	0,3	1,8	Messing	F	E3/4
Ts2125 (6)	Millerjordnes	23,58	1,92	0,4	3,49	Messing	F	E3/4

Tabell 8: Metallsammensetning Fat IV. Millerjordnes (Ts2125). Grav M1912:1.

Nikolaissen var tilbake på sørsiden av Beisfjorden i 1912 for å undersøke flere fordypninger i terrenget. Dette året på Millerjordnes. Totalt 14 fordypninger ble utgravd. Foruten tre antatte graver der det var strødd kull utover bunnen, var det bare en grav som ga funn. Her fant Nikolaissen restene av et fat. Til tross for at fatet er sterkt fragmentert, er det mulig å tyde ornamentikken som er påført på innsiden av fatets vegg. I likhet med ovenfor nevnte fat III fra Lyngnes, er det tidligere antydning å være uten ornamentikk. Dette viste seg også å

Figur 18: Tegnet motiv fra fat IV: Millerjordnes (Ts2125). Grav 1912:1. Ill: Torgeir Nordkild

falle inn under Müllers Type E. I restene av fatet tydes tre større medaljonger nøyaktig risset inn i fatets vegg. Trolig har det også vært en slik i den manglende delen av fatet, og at medaljongene dermed har dannet et kors gjennom fatets sentrum. Medaljongene består av to og to parvise innrissede sirkler som hver har et sikk-sakk-mønster mellom seg. Det er vanskelig å avgjøre om dette er gravert med riss eller om det er preget. Fatet er sterkt forvitret slik at sirklene bare enkelte steder er synlige. Sikk-sakk-mønsteret vises derimot godt, er i utforming nøyaktig gravert, men ser ut til å være påført med noe varierende avstand til sirklene. Jeg vurderer også disse til å være påført med stanse eller lignende redskap. Dette vises også i medaljongenes sentralfigur, som består av det som fremstår som parallelt påførte sikk-sakk-linjer. Disse viser også noe varierende avstand seg imellom. Mellom medaljongene vises antydninger til at det har vært påført lignende sirkler og mønstre, men disse har en mindre diameter og er påført høyere opp mot fatets rand, samt lavere mot fatets bunn.

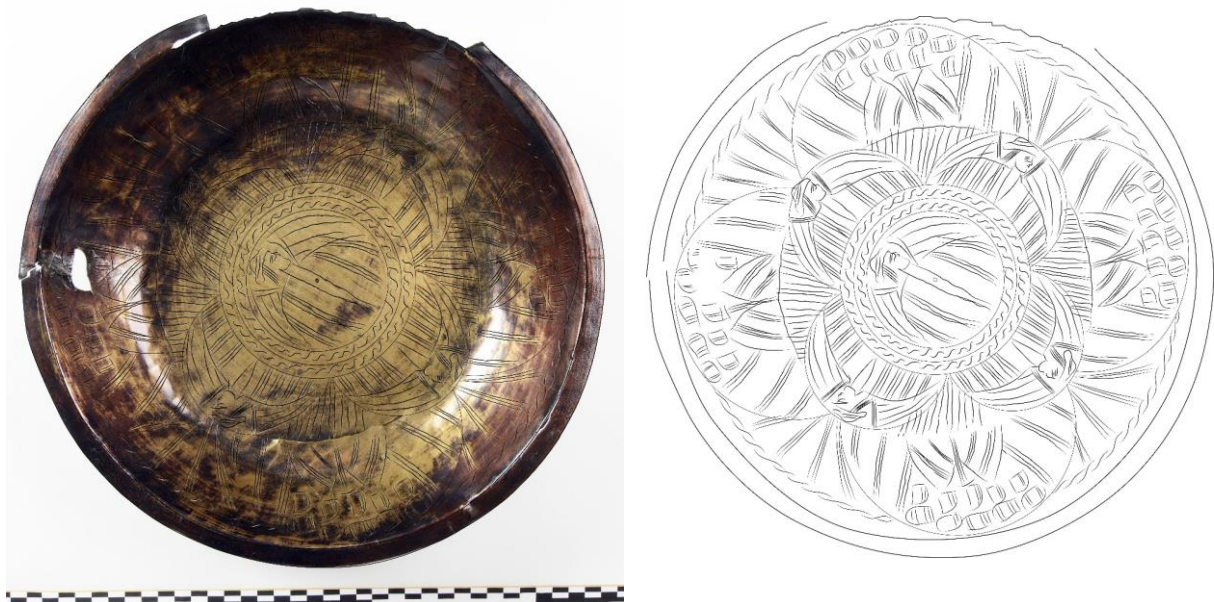
Jeg har vist til at fat IV har formelementer som ser ut til å bestå av sikk-sakk-mønster som er stanset i fatet, i stedet for risset slik vi ser for majoriteten av fatene. Som grunnlag for sammenligning benytter jeg Müllers grafiske fremstillinger av fatmaterialet (Müller 2006:387-420). Dette er problematisk i den forstand at ikke alle fat er inkludert med fotografi eller tegning. Fat av Müllers type E, med likheter til fat IV (Müller ID:103, 147, 157 og 279) har sin utbredelse i store deler av Europa og er funnet i London, Budapest, Viborg og Sanda i Uppland. Jeg vil her fremheve et fat funnet i Járovščina ved sørøstbredden av Ladoga (Edgren 1988). Det ser forøvrig ut til at Müller har forvekslet fatet (Müller ID:248) med et annet

(Müller ID:214) i sin grafiske oversikt (Müller 2006:415). Járovščinafatet er dekorert med fire symmetrisk plasserte medaljonger med doble konturlinjer rundt, lik fatet fra Millerjordnes. Som beskrevet av Edgren (1988:311), var det mellom linjene og inne i medaljongen preget sikk-sakk-bånd. Mellom medaljongene var samme trykkteknikk benyttet for å stilisere motiver av tre trær eller langstilkede planter, mye likt formen på linjene vi kan observere mellom randfigurene på flere av fatene.

Vel så interessant er Járovščina-fatets funnkontekst. Fatet ble funnet i en type gravhauger, kurgan-graver, som er anlagt over et kammer bygd av tre. I form var disse gravene typisk for sørøstkysten av Ladoga. De var lave og flate. Spesielt vanlig i dette området var at kvinnegravene inneholdt et lag kull, samt kjøkkenredskaper. I samme grav som fatet ble det også funnet kull, fragmenterte biter av sammensydd bjørkenever som skal ha vært kledd rundt liket av en kvinne. Det ble også funnet varierte smykkegjenstander i bronse, en sammentrykt bronsekjele med jernhåndtak, en stekepanne og en stridsøks av jern (Edgren 1988:310).

4.1.2 Fatet fra Haukøy

Fat V: Haukøy (C3326)

Figur 19: T.v. Fat V. Haukøy (C3326). Foto: Brynjar Sandvoll / KMU. T.h. Fat V tegnet. Ill: Torgeir Nordkild

ID (Prøve ID)	Sted	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
C3326 (innside)	Haukøy	65,41	10,48	0,47	0,63	Messing	C2	C2(C1)
C3326 (utside)	Haukøy	67,84	10,25	0,61	0,61	Messing	C2	C2(C1)

Tabell 9: Metallsammensetning Fat V. Haukøy (C3326).

Fatet ble ifølge katalogteksten (C3326) funnet i en røys på det sydvestligste nes på Haukøy i Skjervøy. Det er innvendig prydet både i bunnen og på sidene med meget kraftig utførte ornamenter, deriblant en menneskelig figur midt i bunnen, med en bredskygget lav hatt på hodet og det som synes som vinger eller faner på skuldrene. Figuren bærer likheter med Fat I, men har ikke armer. Motivet er også tydeligere gravert, men ikke med samme sirlige presisjon. Rundt sentralfiguren løper to sirkelbånd med bølgete ornamenter, utenfor sirklene sees fire mindre, men lignende menneskefigurer. I sidene vises fire halvsirkelformer som inneholder svært forenklede figurer, eller rettere sagt bare vingene eller fanene. Mellom disse noen linjer som vider seg ut opp mot randen. Langs randen løper et bånd med bølgeform, lik båndene som innrammer sentralfiguren. Det mest eiendommelige med fatet, er at de svært forenklede figurene i sidene mangler hode. I hodets plass er det gravert det som kan minne om bokstavene O eller D på to linjer, der hver linje består av fem slike bokstaver. Dette minner i stor grad om etterligning av utformingen på inskripsjoner i fat med motiver av betraktelig tydeligere meningsinnhold (Grieg 1967, Müller 2006).

Funnstedet for fatet er forøvrig svært interessant. Haukøynes ligger som nevnt på sørvestspissen av Haukøy/Ávku mellom Spildra i Kvæningen og Skjervøy. Mellom Haukøyneset og øst til Hamneset finnes et stort antall kulturminner som nausttuft, bosetningsområder og en rekke graver som betegnes som både gravrøys og urgraver (ID:147073). Det interessante er at til tross for at det er en grav som betegnes som gravrøys med diameter på opp mot 5 meter, så er det ingen som er særlig markante i verken høyde eller diameter. De fleste er ikke større i høyden enn det det største steinene representerer og oftest er gravene beskrevet som forsenkninger. Urgraven på stedet er beskrevet som et ovalt og 0,3 meter dypt søkk med lengde 1,5 meter og bredde 1 meter. Et annet begrep som er benyttet for gravene er *rullesteinsgraver* (ID:37522). Disse nevnes som runde, mellom 1-1,3 meter i diameter. De benevnes som både uklart markert og klart markert med steiner lagt i sirkel. Her er heller ikke gravene målt i høyden, men derimot i dybde. Det nevnes at de sees som forsenkninger i terrenget. Innerst på Haukøynes, ved foten av Haukøyfjellet, ligger et gravfelt

(ID:56867), bestående av det som er betegnet som 6 *strandvollgraver*. Disse er også benevnt som runde, men noe større enn de foregående, med diameter mellom 0,5 og 2 meter. To av gravene er beskrevet som ovale med lengde 3 meter og bredde 1,5 meter. Felles for disse er at de vises som forsenkning med voll rundt.

Samlet sett later det til at nær sagt alle gravene fremstår som runde eller ovale personlange forsenkninger i terrenget, med voll av rullesteiner. Forutsatt at man i katalogtekstens anvendelse av ordet røys, taler om en grav, så er det trolig i en av disse gravene at man fant fatet som i 1863 ankom Universitetets Oldsaksamling.

4.1.3 Fatet fra Sørfolda

Fat VI: Steinbakken (Ts3640a)

Figur 20: T.v. Fat VI: Steinbakken (ts3640a). Foto: Torgeir Nordkild. T.h. Fat VI tegnet. Ill. Torgeir Nordkild

ID (Prøve ID)	Sted	Cu	Zn	Pb	Sn	Legering	Müller Type	Type revurdert
Ts3640a (3)	Steinbakken	71	0,69	0,79	5,36	Bronse	Ikke vurdert	C2
Ts3640a (4)	Steinbakken	72,08	0,75	0,77	5,79	Bronse	Ikke Vurdert	C2

Tabell 10: Metallsammensetning fat VI: Steinbakken (Ts3640a).

I størrelse og form bærer fatet likheter med fat I fra Lyngnes. Det er en lav skål av bronse med tverrmålet er 26,2 cm og 4,9 cm høyde. Sentrumsfiguren består av en svært flyktig inngravert

skikkelse med likheter til sentrumsfiguren på Fat V fra Haukøy. Den har en sid kappe, bredbremmet hatt og bak ryggen vises noe som ligner mer på faner eller vimpler, enn englevinger. Fatet skiller seg fra de fleste andre ved å kun bestå av tre randfigurer. Også disse er meget forenklet i form. En tydelig parallell i størrelse og utforming, til et funn gjort ved i innsjøen Päijälä ved Kuhmoinen (Müller ID:131-1) sør i Finland. Sannsynligvis stammer fatet fra et utgravd gravfelt fra perioden 1000-tallet til rundt år 1300 på ei øy ved dagens strandområde (Taavitsainen 1990:218). Ella Kivikoski beskrev Kuhmoinenfatet som dekorert med bevingede engler og viste til funn av slike fat både i vestlige og østlige finske områder. Hun daterte fatet fra Kuhmoinen til tiden 1050-1140 basert på tidligere studier av «dyder og laster»-serien (Kivikoski 1973:149). Guttorm Gjessing viste også til Kuhmoinenfatets formlikhet til den graverte dekorasjonen på fat VI (Gjessing 1935:44f).

For fat VI er det funnkonteksten som gjør det svært relevant i lys av gravene langs Beisfjord. I innrapporteringen fra Grieg til Guttorm Gjessing ved Tromsø Museum heter det at brukeren på gården Steinbakk i Sørfold, i Juni 1935 fant et kranium av et menneske, et kobberfat og en del tøyfiller under nybrottsarbeid. (TMu.Top.Ark.jnr.959.1935, Ts 3640) Lokaliteten er beskrevet som å ligge på et platå, like i kanten av en 2 á 3 meters skråning under en stor li, i en avstand på omtrent 15 meter fra en liten elv. Lokaliteten korresponderer således med Askeladden ID:74204 – Steinbakk-Kroga. I følge gårdbrukerens opplysninger gjorde han funnet da spaden støtte mot noe hardt. 15- 20 cm under markoverflaten fikk han syne på bunnen av et kobberfat. Under dette lå det et kranium. Lik observasjonene til Nicolaissen på Lyngnes, lå også dette fatet hvelvet over ansiktet til den døde. Lensmannen bekreftet dette, da ansiktspartiet var blitt grønt av å ha vært i kontakt med fatet. Fra informasjonen er det usikkert om de øvrige funnene ble gjort av gårdbrukeren eller gjennom lensmannens undersøkelse tre dager senere. Det opplyses at det i tillegg ble funnet filler av et svart klede, hvis søm syntes å være håndsydd med tykk enkel tråd. Videre ble det funnet to biter bjørkenever samt en del andre biter som var råttent. Gjessing tilføyde senere at materialet fra Steinbakken også besto av prøver fra trekull (Gjessing 1935:45), noe som gjenspeiles i katalogteksten for Ts.3640. Ser man bort fra funnet av bjørkenever, som i seg selv er interessant relatert til samisk gravskikk, viser beskrivelsene at graven må sees som en direkte parallell til de grunne jordgravene langs Beisfjorden.

4.1.4 Fat VII Laukuluspa (NBM5827)

Figur 21: Fatet fra Laukuluspa. (NBM5827). Foto: Daryoush Tahmasebi. Norrbottens museum 2018.

ID	Müller type	Type revurdert
NBM5827	C2	C2

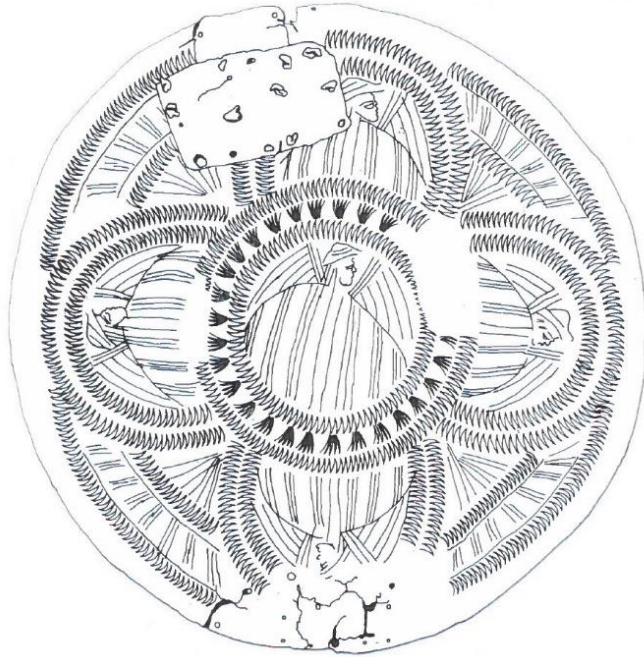
Tabell 11: Fat VII. Laukuluspa. (NBM5827)

En sommerdag i 1959, slo skogvokteren Fale Kangas seg ned i en skogsbakke ved den gamle gangstien mellom Laukuluspa/*Lávkaluspie* og Rensjön, ca. 40 km vest for Kiruna og ikke så langt fra mellomriksveien til Narvik. Plutselig støtte den ene skoen borti en metallgjenstand og han fikk han øye på noe grønt som stakk opp av bakken. Han gravde og fikk fram et fat av irret kobberlignende materiale. Norrbottens museum mottok fatet sammen med en eneste opplysningen, at det var funnet langs den gamle ferdsselsleden omtrent 20 km fra

Laukuluspa (Wallerström 1985:15). Ut fra denne beskrivelsen er det ikke enkelt å fastslå hvor funnet ble gjort, men det er trolig nærmere Rautaselven/*Rávttaseatnu* enn både Rensjön og Laukuluspa. Den manglende konteksten gjør at vi helle ikke kan si stort mer enn at fatet ble funnet i jorden.

Fatet er 30,8 cm i diameter og 5 cm dypt. Også dette fatet er dekorert med sentralmedaljong bestående av en enkelt utført menneskeskikkelse med sid bredbremmet hatt og englevinger eller faner på skuldrene. I sirkel rundt figuren løper to bånd i et tett og bredt sikk-sakk-mønster. Mellom båndene, det som minner om planter eller gress. På innsiden, langs veggen, er det påført fire lignende figurer som sentralt. Mellom disse noen enkle utførte sikk-sakk-bånd og streker. Alt i alt har formelementene store likheter til de vi finner på de ovenfor beskrevne fatene av type C

Som med fat III fra Lyngnes er også fat VII reparert for skader ved å nite fast tynne metallplater av et materiale som ligner fatets eget (Wallerström 1985:15).

Figur 22: Fatet fra Laukuluspa. III: Norrbottens museum/S Öhlin (Wallerström 1995:17)

4.1.5 Anheng av tilklipte fragmenter fat

Anheng fra Bäsksjö, Unna Saiva og Gråträsk

I det nordsvenske innlandet er det gjort en rekke metallfunn ved samiske offerplasser. Disse offerplassfunnene har lenge vært debattert og tolkninger har variert fra alt fra boplasser, skattedepot, offer, metalldepoter eller *kvenske* handelsmenns depoter (Hallström 1932, Serning 1956, Manker 1957, Kivikoski 1964, Zachrisson 1984, Hedman 2003). I hvilken grad alle har må ha vært offerplasser er diskutabelt, men felles for de aller fleste er at det er funnet en rik mengde metallgjenstander sammen med horn, bein og sieidier. De er i dag av de fleste forskere derfor anerkjent som samiske offerplasser (Zachrisson 1984, Wallerström 1995, Hansen and Olsen 2004). Generelt strekker ofringer av metallgjenstander seg fra 800-tallet til 1300-tallet (Hedman, 2003:24) og det samlede materialet er så omfattende at det ikke er anledning til å gå inn på det her. Det er likevel særlig en kategori som jeg vil fremheve her, "hengeblikk" eller klipte fragmenter av tynne plater av kobber, eller andre legeringer, omgjort til anheng. Ved offerplassen ved Bäsksjö nær Vilhelmina, er det funnet to slike tilvirkete anheng, der det ene er tolket til å være klippet fra et fat av Dyder og laster-serien. Anhenget (Müller ID:267) er 7 cm langt og 5 cm bredt og øverst smalner det av til en krok eller et øye. Anhenget inneholder deler av et flyktig gravert motiv som Müller har tolket til type B eller C. På grunn av en svensk brakteat datert 1220-1230 vektlegger han at funnmaterialet har en terminus post quem rundt 1220/1230 (Müller 2006:112). Dette stemmer overens med Zachrisson, som mener at støpte anheng av tinn på offerplasser, også Bäsksjö, er lokalt tilvirket på sent 1200-tall til utover 1300-tallet, samt typologisk datering av de øvrige metallgjenstandene. (Zachrisson 1984:44,69). Hovedmengden av de lokalt tilvirkete tinn-gjenstandene er enten økseformet, runde eller har korsform. Til sammenligning har de

Figur 23: Blikkanheng fra offerfunnet ved Bäsksjö. III: Müller (Müller 2006:406)

tilklipte anhengene enten økseform eller avrundet form (Zachrisson 1984), se figur 11. Her vil jeg bemerke at graveringen minner påfallende om deler av motivene man ser på fat I, V-VII. Jeg velger derfor å tolke anhenget fra Bäsksjö til å være klippet fra et fat av type C2.

Offerplassen Unna Saiva ved Gällivare, ble utgravd tidlig på 1900-tallet og ga en stor mengde funn, inkludert gjenstander av tinn, sølv, kobber og andre metaller, mynter og dyreknokler. Metallgjenstandene og myntene dateres hovedsakelig til slutten av 900-tallet og 1000-tallet men også tidligere og senere dateringer. Funn av dyrebein stammer derimot fra 500- til 1600-tallet, noe som vitner om lang tids bruk (Sálmi et.al 2015). Også ved Unna Saiva er det funnet tre tilklipte anheng (Serning 1956:91,132, Pl.30:2,3,8), der Müller viser til ett av disse (Müller ID 281), samt et økseformet anheng klippet av et fat ved Gråträsk nær Arvidsjaur (Serning 1956:91,146, Pl.46:5, Zachrisson 1984:65). I følge Müller skal det dreie seg om et fat av type D. Samtidig nevner han et funn fra et festningsanlegg, datert 1050-1300 e.kr., ved Kuhmoinen i Sør-Finland, der et 3,5 cm langt og 2,3 cm bredt fragment av et fat type E er funnet. (Müller 2006:134). Følger vi derimot en opplysning fra Zachrissons behandling av metallgjenstandene, så viser hun til at det eksisterer ganske nøyaktig 100 klipte anheng i det totale gjenstandsmaterialet fra den nordsvenske offerplasser (Zachrisson 1984:71), noe som mer enn antyder at det kan være en større mengde som har bakgrunn som fat før de er klipt om til anheng. Her ligger utvilsomt et potensiale for nye studier.

4.2 Hva forteller fatene oss?

Som Müller nevner er det påfallende at det er i østlige og nordlige områdene at slike fat opptrer i graver, mens man i sentrale deler av Europa har funnet fatene i bosetningskontekst eller i vann (Müller 2006:102). For det presenterte materialet ser det ut til at fat I – IV fra Lyngnes og Millerjordnes og VI fra Steinbakken, med sikkerhet er funnet i graver og hvelvet over de døde ansikter. Fat V er funnet i det som er beskrevet som ei røys. Det er usikkert hvorvidt det er snakk om ei gravrøys, men jeg vil poengtere at området rundt Haukøynes er rikt på kulturminner som i Riksantikvarens database Askeladden fremstår som tvetydig. Likevel er den viktigste opplysningen at det eksisterer forsenkninger i rullesteinsterrassene som påfallende kan minne om steinkammere eller urgraver, som enkelte av gravene også er definert som. Jeg holder det derfor svært sannsynlig at fatet stammer fra en begravelse. Hvorvidt fatet har vært hvelvet over ansiktet på den gravlagte får vi nok aldri vite.

På svensk side ble fat VII funnet ved Laukuluspa. Det eksisterer ingen informasjon som kan sette det hverken i kontekst eller nøyaktig plassere det i landskapet, men jeg mener

informasjonen tilsier at det ble funnet nær Rautaselven. Wallerström spekulerte i en kristen og kirkelig kobling til fatet eller en samisk religiøs funksjon for fatets materiale, messing. Men i likhet med en eventuell antydning om fatet som gravfunn, er det bare å regne som spekulasjoner. Det er imidlertid en sentral opplysning som Wallerström nevner og som jeg skal komme tilbake til, nettopp at fatet ble funnet langs en gammel ferdselsvei som går videre fra Rensjön, via Torneträsk/*Duortnusjávrie*, og ned til fjordene på norsk side (Wallerström 1985:20), for fra Torneträsk er veien svært kort ned til innfjordene i Ofotfjordbassenget.

Felles for fatene er mangelen på dateringer, og dersom vi ser bort fra Laukuluspas beliggenhet i det samiske innlandet, er det heller ingen åpenbar tilknytning til samisk kultur. Saken stiller seg derimot annerledes for de tre fragmentene som med sikkerhet er omgjort til anheng og deponert på de samiske offerplassene. Her har vi i utgangspunktet få muligheter til å datere disse, men Bäsksjöfunnet ser i det minste ut til å være nedlagt etter 1230 og senest på 1300-tallet, når metalloffer også ser ut til å opphøre generelt. Legger man også til anhengenes formlikhet med andre lokalt tilvirkete anheng av tinn (Zachrisson 1984), så kan det anslås en noenlunde samtidig tidsperiode for bruk, eller i tiden like før.

Ut fra typologi viser det seg at Müllers type C2 har størst utbredelse med 5 fat eller fragmenter av fat. Disse har en stor spredning, da de er funnet i Sørfolda, Beisfjord, Haukøy, Laukuluspa og Bäsksjö. For type E er det 2 fat, der begge lå i graver langs Beisfjord. Ett fat er av type F, uten ornamentikk, fra grav langs Beisfjord. For to fragmenter omgjort til anheng og ofret ved Gråträsk og Unna Saiva er type ikke oppgitt eller i denne sammenheng ikke vært anledning til å skaffe dokumentasjon som påviser type. Felles for alle utenom fat VII er deres rituelle kontekst. Som Müller har vist, er fatenes tilknytning til gravlegging og deponering to fenomener som tydelig har sitt tyngdepunkt rundt Østersjøen, med til dels forgreininger nordover og østover (Müller 2006:102f). I så tilfelle bør vi nok vurdere det som finner sted i fjordene og innlandet i nord, som en del av et større nettverk av kulturelt og økonomisk samkvem. Det kan selvsagt reises spørsmål ved hvorvidt det er fatenes form, materiale eller meningsbærende motiv som spiller en rolle i både gravskikk og offernedleggelse, eller kanskje er det nettopp kombinasjon av metall, form og dekor som har vært avgjørende, altså fatene i seg selv?

4.3 Fatenes ferd mot nord

Et minst like utfordrende spørsmål som det å danne en forståelse i mylderet av ulike graverte motiver, er spørsmålet om hvor de kommer fra og ikke minst, hvordan de kom til nord. Til

tross for at Müller generelt avviser denotasjonen *hansafat*, så antyder han at fatene i nord kan sees som forsterkede kontakter mellom Nord-Norge og hanseatene gjennom det han omtaler som deres nordlige utpost i Tromsø (Müller 2006:229). Trolig mener Müller at Tromsø, som han anakronisk nok tilskriver rollen som en sentral nordlig norsk utpost, gjennom tørrfiskhandelen, har vært knyttet til handelsnettverkene sørover til det sentrale Europa gjennom hanseatenes kontor i Bergen, der de første gang ble registrert i 1278. Først i 1360-årene åpnet de eget kontor i Bergen (Hansen og Olsen 2004:166, Mehler 2009:90) Dette utelukker derimot ikke handel før den tid. Samtidig sies det at den første kirke på Tromsøya ble reist av Håkon Håkonsson i samme tid som kirka i Ofoten, rundt 1250 (Trædal 2009:158). Det kan således tenkes at fatene tidlig har ankommet til nord gjennom hanseatenes nettverk, for å tjene som dåpsfat i den aller første kristenmisjonen. Mangelen på funn i både kristne- og handelskontekster medfører derimot at vi ikke kan støtte en slik tolkning.

4.3.1 Fatenes opphav

Jeg mener at vi heller skal rette blikket en annen vei, mot samenes naboer i øst. Som vist ovenfor er det en overvekt av fat bestående av samme type inngraverte motiver som er funnet i graver og depoter i områder rundt Østersjøen. Interessant nok er også ringspennen fra grav på Lyngnes (L1911:1), sammen med en rekke andre kobber- og bronsesmykker og ornamenter funnet i samiske kontekster, også antydning til ha sitt opphav i området rundt Finskebukta inkludert Estland. Felix Biermann (2007) drøfter hvordan en stor mengde fat ender opp i slaviske elitegraver i henholdsvis østlige Mecklenburg/Pommern. Han daterer gravene til 1000-/1100-tallet og mener gravene er konstruert som analogi til vikingtidens graver på Gotland. Roman Shiroukhov (2012) viser til at en stor mengde fat utgjør en viktig bestanddel av materialer i elitegraver på 21 lokaliteter eksklusive for halvøya Samland ved Kaliningrad i tidligere Øst-Preussen og som han daterer til sent på 1100-tallet til 1200-tallet.

Toomas Tamla og Heiki Valk (2017) har studert fatene som er funnet i det nordlige Estland. De viser til at det øst for det baltiske hav eksisterer desidert mest funn i Estland med til sammen 220 fat fordelt på 13 funnsteder (Tamla og Valk 2017:94) I det nordlige Estland er det overraskende nok ingen fat som er funnet i graver, men derimot stablet i hverandre med never som mellomlegg og deponert i bakken. Selv om myntfunn viser at en lokalitet har terminus post quem 1066, viser tre av lokalitetene til å være deponert i første halvdel av 1200-tallet (Tamla og Valk 2017:99f). Tolkningen til Tamla og Valk er at den danske kongen Valdemar II kjøpte opp en stor mengde fat som var gått av moten i resten av Europa for å

benytte disse som dåpsfat og personlige gaver til de kristnede under sitt korstog til Samland i 1210. Denne strategien mener de må ha vært suksessfull og derfor har danskekongen planlagt å benytte samme tilnærming i sine korstog til det nordlige Estland i 1219 og Saaremaa i 1222, men at det ikke ga samme utfall som i Samland. Det faktum at fatene, i Estland, utelukkende ble deponert i områder der danskekongen gjorde sine fremstøt og at det ikke har vært kirker i nærheten før lenge etter korstogene, mener de gir grunnlag for å konkludere med at korstogene ikke var vellykkede og at fatene aldri fikk status som verdsatte gravgaver hos Estlendere. De ble i stedet svært verdifull som råmateriale eller nyttig handelsvare (Tamla og Valk 2017:106).

4.3.2 Fatenes reise

Med Estland som utgangspunkt åpner det seg to åpenbare ruter hvor fatene kan ha reist mot nord. Den først og mest åpenbare er sjøveien til Bottenviken. Den andre er gjennom det finske innlandet. En generell kontekst for handelen rundt Østersjøen i tidlig middelalder, er Sveriges politiske rivalisering med Novgorod i deres kamp om økonomisk kontroll over produktflyten fra nordområdene (Wallerström 1995a, Vahtola 1991). Hanseatene hadde allerede fra tidlig 1200-tall begynt å seile til de nordlige delene av Bottenviken (Vahtola 1990), men først et århundre senere klarte svenskekongen å hindre denne handelen (Sawyer og Sawyer 1993). Båtfart i Bottenviken er imidlertid sesongbetont ettersom det fra november til mai ligger pakkis på havet. Dette umuliggjør både båttrafikk og vanskeliggjør ferdsel med ski eller sleder. Samtidig er ferdsel på frosne innsjøer, sumpområder og myrer i innlandet relativt enkelt (Okkonen 2012). Når sjøen åpnes på sommeren, er situasjonen igjen snudd på hodet (Bergman et.al 2014). Selv om det i utstrakt grad har vært vanlig å tolke vikingtidens og middelalderens transport som havgående seilaser, er det altså nødvendig å kaste et blikk på innlandet. Dette kan vi finne støtte for gjennom å sammenholde fatenes utgangspunkt i nordlige Estland, funn og nyere teorier om ferdsel i det sørfinske innlandet. Det nevnte Kuhmoinenfatet (Müller ID 131-1) og et fragment av et fat (Müller ID 131-2) gir oss en indikasjon på en mulig rute. Fatene ble funnet ved et festningsanlegg, som av Taavitsainen (1990) ble tolket til å være anlagt av karelere for å sikre kontroll over ferdselsveien som passerte stedet. Mads Roslund (2016) er inne på den samme idéen når han drøfter norrlandske nettverk med Øst-Europa i vikingtid og tidlig middelalder. Roslund mener å se en sammenheng med utbredelsen av *ves*-toponymer i det finske innlandet, kilder som beskriver en handelsrute mellom Bottenviken og området rundt Ladoga og Onega, og nordsvenske funn

av metallgjenstander med østlig opphav. Ves-toponymene knytter han til folkegruppen vepsere, som han mente må ha vært sentrale i denne ferdselsåren. Denne handelsruten var neppe den eneste. At en rute har krysset Finskebukten, gått gjennom Kuhmoinen og til Bottenviken synes heller ikke usannsynlig. Rutene kan også ha overlappet hverandre på deler av strekningene. Trenden de siste årene har gått ut på å se tidlig middelalders kystbosetninger ved elvene som renner ut i Bottenviken som effektive kontroll- eller knutepunkter for handel mellom kyst og innland. Slike *hubs* har i større hatt kontroll på handelen som har vært sluset gjennom dem, mens innlandet med sine mange muligheter har utvist et mer åpne nettverk (Kuusela 2016, Kuusela et.al 2016).

4.3.3 Birkarlene og samene

Kuusela, Nurmi og Hakamäki (2016) viser til hubs både ved dagens svenske og finske kystlinje rundt Bottenviken og mener de ble styrt som såkalte *gateway communities* hvor man måtte ha tydelige og personlige avtaler dersom man ønsket drive handel eller å reise innover i landet. Elveestuarer, der disse samfunnene eksisterte, tilbydde ikke bare et utgangspunkt for å reise mellom kyst og innlandet, men også trygge havner og lett gjenkjennbare landemerker for langveisfarende (Kuusela et.al. 2016:178).

Et svært relevant eksempel på handelsmenn med personlige avtaler finner vi blant befolkningen på dagens svenske side av Bottenviken. I kildene er de benevnt som birkarlene og hadde eksklusiv rett til handel med samene i innlandet i nord og helt ut til kysten i Nord-Norge (Steckzén 1964, Friberg 1983, Wallerström 1995a, Bergman og Edlund 2016). Birkarlene, deres status og betydningen av begrepet, har lenge forundret forskere. Selv om deres sosiale status og opphav er omstridt, er det konsensus om birkarlens skattemessige overherredømme over samene. Ingela Bergman og Lars-Erik Edlund (2016) har gjennomgått kildematerialet og analysert birkarl-institusjonen ved å dekonstruere en tidligere dominant sentralmaktdiskurs og i stedet sett kildene fra samenes og bondesamfunnene i Bottenvikens side. De hevder at det er svenske myndigheters fremstilling av et handelssystem de ikke forstår, men som de gjerne vil overta, som ligger til grunn for at birkarlene har blitt gitt en negativ omtale (Bergman og Edlund 2016).

I 1328 stipulerte svenskekongen Magnus Eriksson birkarlens tradisjonelle rett til handel med samene i store deler av det nordlige Fennoskandia, inklusiv Torne, Kemi, Lule og Pite *lappmarker*, basert på en nedarvet rett fra far til sønn. Dette gjør at vi med relativ sikkerhet kan føre den tilbake i tid, minst til 1200-tallet. Trolig er retten også eldre enn det

(Wallerström 1995b:245-249). På 1500-tallet begynte svenskekongen Gustav Vasa å prøve å skaffe seg for total kontroll over den lønnsomme handelen med samene. I tillegg til å igangsette en kristningsprosess ovenfor samene, slik vi tidligere har sett at det ble reist kirke i Rounala, begynte også kongen med utførlig dokumentasjon av birkarlenes handel og hvem de handlet med. Vi kan derfor vite at 1500-tallets birkarler var bønder i kystbygdene ved Bottenviken fra Bureå i sør til Torneå i nord. Utover 1600-tallet var birkarlene underlagt det svenske administrative skattesystemet og i 1620 ser vi det siste sporet etter dem i kildene (Bergman og Edlund 2016:53f). Bergman og Edlund mener at kildene viser at birkarlenes handel var basert på sterke sosioøkonomiske strukturer der birkarlene opererte som en organisasjon. Samtidig sto samene sterkt i møtet med birkarlene. Det var etablerte regler for handelen både mellom den enkelte birkarl, mellom grupper av birkarler og ikke minst i deres relasjon til samene. Institusjonen var strukturert slik at flere siidaer var knyttet til en birkarl. På samme måte som også flere kystbønder var knyttet til samme birkarl. Handelen var dynamisk og regnskapet ble risset på karvestokk. Slik kunne også kystbonden bestille varer fra samene i innlandet og sende varer tilbake til samene. Birkarlene fungerte med andre ord som agenter eller bankmenn med eget system for kreditt og debet (Bergman og Edlund 2016:60-66).

Bergman og Edlund argumenterer for at den gamle samiske tradisjonen vedrørende kurtisering og frieri (Nordberg 1948) spilte en viktig rolle i forhandlinger mellom birkarlene og samene. Ekteskap ble innledet gjennom intrikate prosedyrer for utveksling av gaver mellom frier og hans fremtidige svigerforeldre og hele familien til bruden (Bergman et al.2008). Gavene, som normalt bestod av et visst antall sølvobjekter, ullklede, kjeler, reinsdyr og så videre, ble referert til som *rudá* og fremforhandlet over flere år. Denne kurtiseringen ser altså ut til å ha vært nødvendig dersom en birkarl ønsket å knytte seg opp til en siida for å drive handel (Bergman og Edlund 2016:71). I 1424 under et en uenighet skal birkarlene blitt enig seg imellom om at dersom en birkarl kunne tilby en same, hans kone, barn eller tjenestefolk gjenstander som reinsdyr, garn, mat, en øks, kjele, fat eller andre gjenstander som samene måtte behøve for å unngå fattigdom og sult, da kunne denne birkarlen overta retten til handel med den samiske familien i tre påfølgende år (Bergman og Edlund 2016:60).

Den sterke relasjonen mellom birkarlene og samene ser altså ut til å strekke seg langt tilbake i tid. Med sikkerhet tilbake til 1200-tallet og tiden når fatene finner veien fra det østlige baltiske hav til Bottenviken. Hvorvidt fatenes reise tar veien gjennom det sørfinske innlandet eller med båt inn Østersjøen til hubs i Bottenviken, spiller i denne sammenhengen

ikke så stor rolle. Vi kan heller ikke si sikkert om det er hanseatiske handelsmenn, tavastere, karelere, vepsere eller andre frittstående eller organiserte handelsmenn som sto for distribueringen gjennom nettverkene. Og dersom fatene har Estland som opprinnelsessted, kan vi nok også regne med at det har tatt noen år før de fant veien fra havnene i Bottenviken, over kjølen, og til fjordene i Nord-Norge. Dette ser ut til å stemme overens med antydning for offerfunnet ved Bäsksjö, som Zachrisson tillegger 1200-/1300-tallet (Zachrisson 1984:69). Nå kan det synes litt forhastet å konkludere med at birkarlene har vært aktive ved fjorden i Ofoten på 1200-tallet og at fatene fra Lyngnes og Milljordnes har kommet gjennom handelen fra Bottenviken. Likevel, i det eldste fogderegnskapet for Torneå *lappmark* og Wästersjön, fra 1553-1561 (Rauø og Larsen 2002), fremgår det tydelig at birkarlene krevde inn skatt på de kystsamiske gårdene i Ofoten. Hva tiden før dette angår, har vi ingen kilder som beskriver. Derimot har vi et stort arkeologisk materiale, som viser at metallgjenstander av østlig proveniens i lengre tid har nådd kystsamiske områder.

I diskusjonen rundt hvordan ringspenner med distinkt finsk-ugrisk og østbaltisk proveniens, lik ringspennen i graven på Lyngnes, samt de nevnte spennene fra jordgravene i Tranøy og Vardø, viser Thorleif Sjøvold (1974) til et interessant perspektiv. Han mener at den geografiske spredningen av til sammen 17 kjente spenner, alle funnet fra Salten i sør til Finnmark i nord, kan tolkes til å være et uttrykk for to forsyningsruter. Den ene gjennom det nordlige Finland til Varanger, den andre gjennom nordlige Sverige til Salten, men med Ofoten og Tysfjord som inngangsport (Sjøvold 1974:219). Det samme perspektivet vektlegges av Wallerström (1985), som viser til at ferdselen må ha gått fra Kalix og opp Kalixelven/*Gáláseatnu*, til Laukuluspa (Wallerström 1985:19). Bergman, Zachrisson og Edlund (2014), presenterte en grundig gjennomgang av kildemateriale som beskriver ferdselsårer fra Bottenviken, inn i det nordsvenske innlandet og ut til kysten i nord. En relevant kilde er svenskekongens rettsbetjent, Olof Burmans beskrivelser fra 1598. Burman skrev om tre ferdselsårer, eller rorleder, som knyttet stedet Torneå ved Torneelvens utløp sammen med Ofoten- og Varangerområdet, samt en fjerde rorled som nådde ut til Kolahalvøya på russisk side. Ferdselen fulgte i hovedsak Torneelven, Tanaelven, Muonioelvene and Könkämäelven. Særlig detaljert var ferdselsåren mellom Torneå til Ofoten. Ferdselsåren passerte middelaldermarkedsplassen på Hedenäset/*Hietaniemi* ved Torneelven/*Duortnuseatnu*, datert til perioden 1300-1600 AD (Wallerström 1995b:146, 1995c: 179f). Videre oppstrøms forbi markedsplassen i Jukkasjärvi/*Čohkkiras*, før den fortsatte langs sørsiden av Torneträsk/*Duortnusjávri* og ned til Ofoten (Bergman et.al.

2014:51ff).

Når vi nå vet at de fire fatene i gravene på Lyngnes og Millerjordnes, samt fatet fra Laukuluspa (Rautaselven), alle er funnet langs den gamle ferdselsleden mellom Torneå og Ofoten, så finner jeg det som en sterk indikasjon på at fatene, i likhet med deler av andre metallgjenstander med østlig proveniens, har funnet veien til kysten i nord gjennom de samme rutene. For smykkematerialets vedkommende må vi også ta hensyn til Novgorods eget handelsnettverk, der karelerne spilte en viktig rolle som mellommenn (Hansen og Olsen 2004:136-161, Wallerström 1995b: 202-208). Ut fra Burmans informasjon kan vi også forstå Haukøyfatet som ankommet via Muonio- eller Könkämäelven. Kanskje til en mulig tidlig utgave av markedsplassen i Skibotn eller til Kvæningen. Bergman et.al. (2014), gir ikke noe klare indikasjoner som kan bidra til hvordan Steinbakkfatet har kommet til Sørfolda, da de viser til ferdselsleder som bare når inn til Jokkmokk-/Jåhkåmåhkkeområdet. Her vil jeg foreslå en åpenbar ferdselsåre videre langs Luleelven, over Akkajaur/Áhkajávrrre og ned til innfjordene i Tysfjord/Divvtasvuodna. Et annet, og geografisk mer treffsikkert forslag, er via Piteelven/Bihtámädno og over fjellet til Fauskeområdet. Major Schnitler beskriver sågar i grenseeksaminasjonsprotokollene, at det i tiden før den harde misjonen skal ha vært *Finnemarkeder* i Mørsvikbotten i Nordfold og Tørrfjord i Sørfold (Qvigstad og Wiklund 1929:145), hvor også graven ved Steinbakken er lokalisert. På gårdene Megård, Lillegård, Steinbakk og Andkil i Tørrfjord, viser han sågar også til at beboerne er kystsamer (*“søefinner”*) (Qvigstad og Wiklund 1929:231). Hit, til Sørfolda og Nordfolda skal de gamle ferdselsveiene også være tilknyttet Luleelvens øvre del (Qvigstad og Wiklund 1929:150). De ovenfor nevnte ferdselsveiene som vassdragene representerer, er åpenbart svært gamle ferdselsårer som har knyttet sammen kystlinjene i øst og vest, og hvor birkarlene har operert som handelsmenn langs de samme rutene i århundrer, tett sammenved med sine handelspartnere; samene ved kyst og innland.

5 Gravene - mellom landskapet, døden og etterlivet

De foregående kapitlene har presentert et materiale som lenge har forundret arkeologer. At fatene har endt opp i Ofoten, Sørfolda og på Haukøy er, som diskutert i kapittel 4, kanskje ikke så merkelig. De historiske kildene og det arkeologiske materialet viser at vi snakker om kystsamiske kjerneområder og fatene følgelig på et eller annet vis har en samisk affinitet. At et fat er funnet i det som utvilsomt er et samisk landskap, i nærhet til både den kjente offerplassen ved Rautasjaur/*Rávttasjávrie* og til markedsplassen i Jukkasjärvi, er mer åpenbart et uttrykk for dette. Legger man også til fragmenter av fat som er klippet opp, tilvirket til anheng og deponert på samiske offerplasser i det nordsvenske innlandet, så er det grunn til å anta at slike fat har vært en særegen bestanddel av livene til, i hvert fall noen grupper av samer i tidlig middelalder. For disse spilte fatene en viktig rolle i avslutningen av livet, som en del av landskapet de bevegde seg i og ikke minst i etterlivet. For på Lyngnes, Millerjordnes og Steinbakken var det ikke slik at den døde var alene. Fatene ble også begravd og kunne følge den døde inn i etterlivet.

5.1 Diskusjon om fatenes liv

Fra fatenes forskningshistorikk vet vi at de har hatt flere bruksfelt, fra håndvaskefat i liturgisk sammenheng, dydsspeil for nonner, profane beholdere, som husholdningsutstyr, læremidler i moral og etikk, gaver til aristokratiet, de har fulgt krigere i gravene og de har vært brukt som dåpsfat (Grieg 1967, Cohen og Safran 2006, Müller 2006, Biermann 2007, Janowski 2009, Shiroukhov 2012, Tamla og Valk 2017). De har altså inneholdt spesifikke egenskaper som har gjort dem egnet til dette. Disse egenskapene er ikke kommet til av seg selv. Fatene er i utgangspunktet produsert for et kristent marked. Mennesker har vunnet ut mineraler som er smeltet til metall, fatene er blitt utformet av håndverkere og sirlig påført ornamentikk med symbolikk som var meningsbærende for datidens skolerte. Relatert til hva Igor Kopytoff (1986) skriver, er produksjonen av fatene i seg selv en kulturell og kognitiv prosess, der produktene ikke bare er ting, men har blitt til som visse typer ting med tiltenkte livsløp og karrierer. Forut for det moderne forbrukssamfunnet var det bare enkelte ting som ble ansett som riktig å merke som handelsvarer allerede fra sin tilblivelse. Slike ting kunne lenge fungere som handelsvare, men så gå over til å få en ny funksjon eller mening. På samme måte kan noen se på en ting som en handelsvare, mens andre tillegger den nye betydninger (Kopytoff 1986:64).

Som hevdet av Müller (2006) må synet på fatene ha endret seg med tiden. Deres viktige rolle i det kristne livet ser ut til å ha forvitret og man har på mange måter mistet interessen for dem, De har kort og godt gått av moten. Samtidig har produksjonen fortsatt, om ikke økt. Som Kopytoff nevner, er det kultur som tar oppgaven med å skape likevekt i verdi ved å skape flere diskrete sfærer for handelsvarene (Kopytoff 1986:72). Den økte mengden fat har, som vi har sett, ført til at danskekongen har kjøpt opp store mengder og forsøkt å anvende fatene i sine bestrebelser med å kristne folkegruppene i det nordlige Estland. For danskekongen var dette en strategi hvor fatene var ment både som verdsatt kristent symbol og som fullgod kompensasjon for at estlendere lot seg kristne. Men slik så ikke estlenderne på fatene. For dem hadde de en ren handelsverdi og fatene ble konvertert fra å være objekter med status til å bli ting som kunne byttes i andre ting. Denne prosessen kaller Kopytoff *kommodifisering*. (Kopytoff 1986:72f).

Vi vet ikke hva fatene har vært byttet mot, men pelsverk fra nord skapte rift om handelen. Vi vet heller ikke hvem som inngikk i den lange kjeden med bytter. Men det er unektelig en interessant tanke at fatene må ha skiftet hender ved flere anledninger før de endte opp i en båt på vei opp Torneelven eller pakket på en slede og fraktet over snødekt viddelandskap mot fjordene i vest. Har de blitt påført ornamentikk på veien, eller var det danskekongens erobningsforsøk som krevde en hastig og forenklet utførelse av graveringene? Hvor mange fortellinger fra sitt gamle liv har de brakt med seg på sin ferd? Og hvilket meningsinnhold har de blitt presentert med for samene, og presentert selv? Kopytoff viser til Durkheims (1915) syn om at et samfunn trenger å sette til side en viss porsjon av dets omgivelser og inventar, og behandle det som hellig og behandle det som uavhengelig. Med dette mener Kopytoff at motsatsen til det potensielle rushet av kommodifisering er kulturell tilegnelse. Kultur sørger for at enkelte ting forblir entydig singulære og motstrider seg kommodifisering. Kultur kan også noen ganger resingularisere det som har blitt kommodifisert (Kopytoff 1996:73). Ut fra hva vi vet om fatenes liv, kan de sågar ha blitt resingularisert og rekommodifisert ved flere anledninger.

På et tidspunkt i tidlig middelalder var fatene blitt en sentral del av gravritualet når samene i Ofoten og Sørfolda skulle gravlegge sine døde. At fatene har blitt plassert opp-ned over de dodes ansikt er, som Stylegar formidlet det, svært fascinerende, men også materielt uttrykksfullt. En ting er at vi har tatt de opp av jorden og latt oss fascinere av alt som fatet forsøker å fortelle oss, og vi lar det ennå. En annen ting er hvordan vi skal forstå hva som ligger bak skikken med å vende fatene motsatt vei enn de var tiltenkt. Kanskje sitter Johan

Turi på svaret, da han hevder det er en skikk å hvelve en kjele over ansiktet på den døende som ikke vil slippe taket. Men Turi levde 700 år senere. Vi kan velge å vektlegge dette sammen med Storås (1971) observasjoner blant skoltlesamene og se på det som en lang og utbredt tradisjon, der uttrykksformen ikke alltid er helt identisk. Kanskje er det fatenes materialeegenskaper, som flere har vært inne på (Storås 1974, Wallerström 1995a, Schanche 2000, Stylegar 2014), som ikke bare uavhengeliggjør fatene, men også sakraliserer de. Kanskje forsto man heller ikke hva de ulike symbolene og figurene på fatene betydde, men det er likevel trolig at de var med på å artikulere en forskjell fra hverdagslige og profane ting. Man kan heller ikke se bort fra at symbolene ble gitt ny mening ut fra en samisk forestillingsverden og at dette sammen med den uttrykksfulle handlingen med å hvelve dem over den døde ansikt skapte en kraftfull materiell og rituell manifestasjon.

5.2 Diskusjon om gravene

Innledningsvis nevnte jeg at Schanches (2000) viktige arbeid om samiske urgraver på mange måter har fått en for sterk status som markør for hvordan fortidens samiske gravskikk skulle være. Schanche mente også at vi må akseptere en grad av motsigelser, inkonsistens og inkonsekvens i forståelsen av andres liv, som i forståelse av eget liv. Og at det i like stor grad gjelder dødsforestillinger som i det levde liv (Schanche 2000:259). Til tross for tvilen som lenge har rådd over tolkningene av jordgravene som anomalier, mener jeg at fatene og deres relasjoner viser oss at det er samiske graver.

Om vi nå ser forbi fatene, som jeg mener er hovedårsak til forskernes syn på gravene som anomalier, så er det de morfologiske trekkene som gjenstår. Andersens (2002) tolkning av gravene som samiske er nok helt korrekt, men hans argumentasjon er likevel ikke mer enn en utdypelse av Nicolaissens antydning om en gravskikk mellom hedendom og kristendom. Riktignok viste Andersen til likheter med gravene ved Vivalden (Zachrisson et al. 1997:53-80) noe som Schanche (2000:340-343) utdypet med å trekke inn andre eksempler på jordgraver, fra Saltdal i sør, til Porsanger i nord. Andersen viste også til Ernst Mankers (1961) beskrivelser av samiske jordgraver i det nordsvenske innlandet, uten å gå mer inn på det. Manker undersøkelser viser tross alt at jordgravene har vært den vanligste gravformen. Oftest er det gravd en avlang grop, ikke dypere enn det har vært nødvendig, høyst en meter. For å hindre rovdyr å grave seg ned til liket har det gjerne vært lagt en steinhelle over graven (Manker 1961:180). Her vil jeg trekke frem et eksempel. På Galtisguts/*Gallesgutj*, en smal halvøy i den sørlige enden av Hornavan/*Tjårvek* ved Arjeplog, beskriver Manker en jordgrav.

Selv om han mener den ikke er av eldre datering, men likevel fra før 1700 AD, så er den interessant. Den døde var lagt i en 0,7 meter dyp rektangulær grop i sand og grus, på en brink rett ved stranden. I graven ble det funnet en kniv og ildstål som var plassert på skuldrene (Manker 1961:141ff). I form og størrelse minner dette om Nicolaissens beskrivelser av forsenkningene på Lyngnes og Millerjordnes. Dette er imidlertid bare en av gravformene Manker viser til av samiske graver. Han skiller hovedsakelig mellom jordgrav, steingrav og grottegrav, men innenfor hver kategori finnes det flere ulike varianter. (Manker 1961:180-184)

Et interessant trekk som er lite diskutert er funn av kull som lå i bunnen av enkelte graver på Millerjordnes og Lyngnes, samt i graven på Steinbakken. Kull er ikke vanlig i samiske graver, men Schanche (2000) viser til funn av menneskebein og neverlag som lå på et stedvis kompakt kullag i bergsprekk på Gressholmen/*Gieddesuolo*, kull i en grav i liten hule på Silkeberget på Spildra, samt en grav med skjørbrent stein og trekull ved Hamningberg, der gravene er datert til henholdsvis rundt 1500, 1300 og 1200 AD (Schanche 2000: 134,142,145).

I det nordsvenske innlandet kjenner man til to graver, ved Vájggájávrrre og Brotjärn, som avviker fra de øvrige gravene. I sirkelrunde forsenkninger fant man kull og skjørbrent stein som dekket skjelettene og gjenstanden. I den ene graven var skjelettet og gjenstandene delvis brent, men i det andre ubrent (Bergmann et.al.2014:53). Ved Kyrkudden i Övertorneå var det fire ulike typer graver, deriblant en kremasjonsgrav (Wallerström 1995b:179–180). Kremasjonsgraver eller graver med kull finner man derimot i større grad på finsk side (Taavitsainen 1990:54-55, 2003, Hansen og Olsen 2004:112-115) og som jeg tidligere har nevnt, kurgangraven ved Járovščina ved sørøstkysten av Ladoga, der kull var strødd i bunnen av en kvinnegrav (Edgren 1988:310). Følger vi Mankers oversikt er det umulig å fremstille samisk gravskikk som én entydig måte å gravlegge de døde, en variasjon som også Asgeir Svestad viser til det fulle (Svestad 2011:43). Vi bør da heller ikke la oss overraske over at gravene på Lyngnes og Millerjordnes, så vel også Steinbakken og Haukøy må plasseres innenfor en samisk forståelse av hvordan den døde skulle legges for å møte etterlivet. Jordgravskikken må betraktes som en utbredt gravskikk, som har tatt mange former i det samiske området, så vel som i områdene vest og øst for samene.

Vi kan likevel ikke overse Nicolaissens antydning om gravenes datering til mellom hedendom og kristendom. Her har jeg ikke tenkt å gå inn i en grundig drøfting av hverken det førstnevnte eller det siste, men mener at det er viktig å observere at Håkon Håkonssons

kirkebygging i Ofoten rundt år 1250 (Trædal 2009:158) sammenfaller med gravenes typologiske datering. Kirkens fremvekst i nord er et resultat av en lengre prosess der de lokale høvdingene i Nord-Norge har måttet gi tapt for det allnorske riket og kristendommen. Samene møtte da en hardere politikk fra de omkringliggende statsmaktene som kjempet om kontroll over ressursene. Økonomiske, sosiale og religiøse endringer i både vest og øst førte samene inn i en ytterligere presset situasjon enn tidligere, der samene nok har respondert med en sterkere markering av egen identitet. Dette ser vi i det arkeologiske materialet, gjennom særegne materielle uttrykk for nettopp denne perioden, som rekkeorganiserte ildsteder, stallotuffer, særegne deponeringspraksiser ved kyst og i innlandet, rikt utstyrte graver, østlig smykkemateriale og andre uttrykk som inkorporeres sterkere i samisk kultur (Storli 1991, 1994, Schanche 2000, Hansen og Olsen 2004). Om samene i Ofoten ble utsatt for en tilsvarende hard kristenmisjon som nesten 500 år senere, er vel heller tvilsomt. For gravenes eneste likhet med kristen gravskikk er at de døde ble lagt i jorden. I tillegg forteller 1600-tallskildene at samene ved kysten fulgte sine egne skikker når de ikke besøkte kirken. De kan likevel ha vært underlagt kirkelige føringer også før reformasjonen, som vi ikke finner spor av i kildene. I en slik situasjon må det ha vært svært fordelaktig å ha jordgravskikken i sitt kulturelle repertoar.

Nå vil kanskje hybriditetsteoretikere hevde at det jeg beskriver er nettopp det Homi Bhabha (1990) refererer til som et kulturuttrykk som oppstår i "*the third space*", hvilket da også er i overenstemmelse med mitt syn. Vi må samtidig ta inn over oss at samisk kultur, som alle andre kulturer, har inkorporert impulser og uttrykk fra sine omgivelser. Samene har likevel gjort det til sitt eget, slik fatene har fått sitt særskilte bruksområde. Et tredje rom fordrer at det eksisterer to forskjellige kulturer. I vår søken etter bestanddelene som har smeltet sammen i det tredje rom, har vi lett for å rette fokus på variasjonene og overser den faste, solide og viktigste bestanddelen, hvem som har levd ut disse kulturelle fenomenene og hvordan har de involvert seg med handelspartnere, øvrigheter og andre etniske grupper i vest og øst. At gravskikken fremstår som særegen, selv om det eksisterer en rekke mer eller mindre paralleller, kan også sees i lys av tilkomsten av nye uttrykksformer og dermed økt heterogenitet innenfor den samiske kulturen i vikingtid og middelalder (Hansen og Olsen 2004:131-141).

5.3 Diskusjon om landskapet

Fenomenologi er anvendt for å studere bevissthet fra subjektets side, men i dette inngår også å forstå mennesket som uløselig knyttet til verden, kort sagt som væren-i-verden, noe som gjør det viktig å nedtone det tidligere skillet mellom subjekt og objekt i forskningen (Brück 2005:46). Tim Ingold begynner sin drøfting av det fenomenologiske landskapsbegrep ved å forklare hva landskapet ikke er. Det ikke land, ikke natur, og ikke rom (Ingold 2000:190). Han poengterer at vi har en tendens til å se for oss landskapet som et bakteppe eller en systematisering av rom der handlinger utspiller seg. Med utgangspunkt i Heideggers (1975) begrep *dwelling*, gir Ingold betydning til sitt fenomenologiske perspektiv og argumenterer for at landskapet mer må forstås som en fortelling om hvordan tidligere generasjoner har påvirket landskapet og etterlatt noe av seg selv i det. Han avviser separasjonen mellom mennesket og naturen, eller som han skriver: “..division between inner and outer worlds— respectively of mind and matter, meaning and substance..” (Ingold 2000: 189-191).

Et viktig fenomenologisk poeng i denne oppgaven er at gravene vil ha en solid effekt på oppfattelsen av landskapet. Denne distinkte manifestasjonen av materialitet og ideologi binder mennesker, samer, til det skjulte *Jábmeáibmu* og uttrykker essensen av opplevelsen av å være menneske, av å være same og av å være en del av selve naturen. Men på samme vis bidrar naturen, landskapet, og det som allerede er skapt, til å gi mening til gravene.

Et signifikant trekk ved mange førkristne samiske graver er tilstedeværelsen av offerplasser, et annet er nærheten til vann. I sin avhandling undersøker Tiina Äikäs (2015) hvordan relasjonen forholder seg mellom sieidier og landskapet i det nordlige Finland. Äikäs finner gjennom sine analyser at nærheten til vann ser ut til å være viktig for sieide-lokaliteter. Nils Storå (1971) viser til at det var viktig at gravstedene skulle være lokalisert på øyer eller ved elver. Svestad (2011) relaterer dette til Storås beskrivelser av skoltesamenes tro på at en brennende elv, *Tolljohk* – ildelven, separerte de levende fra de døde. For å komme til det “*himmelske paradiset*” måtte man krysse *Tolljohk* over ei smal bro. Mange brukte å falle i elven, men man kunne reddes av *Pedar* (trolig St. Peter) dersom man korset seg på riktig måte. Svestad (2011) poengterer at det er et slående sammenfall mellom ulike typer førkristne samiske graver og det omliggende landskapet, hvor gravene ser ut til å reflektere “the nature at hand” eller de individuelt og naturlig formete karakteristikker ved omgivelsene (Svestad 2011:44). Som Storå (1971) og Håkan Rydving (1993) også beskriver, må ferden over *Tolljohk* ha vært en del av en trinnvis prosess i overgangen fra status som levende til status som død (Rydving 1993:122f, 142).

I gjennomgangen av gravlokalitetene langs Beisfjord har jeg vist til at lokalitetene Lyngnes, Millerjordnes og Millerjordveien ikke bare er anlagt nær fjorden, men de ligger også med nærhet til rennende vann, et trekk som også viser seg ved graven på Steinbakk i Sørfolda. En fremtredende egenskap ved gravlokaliteten Millerjordnes er at en bekk deler seg i to på oversiden av neset og renner ut på hver side av neset, for på denne måten å avskjære gravfeltet fra det øvrige landskapet og danner det som kan oppfattes som en øy. Schanche vektla forestillingen om dødsverden som invertert, eller opp-ned, noe hun bruker som støtte for Andersens (2002) tolkning om fatene i gravene (Schanche 2000:258f). Forestillingen om dødsverden som invertert er i så måte interessant relatert til jordgravenes liminalitet i grenselandet mellom de levendes verden og *jábmeáibmu*. For å bruke gravfeltet på Millerjordnes som eksempel, så inneholder landskapet allerede egenskaper som tilsvarer adskillelsen av gravstedet fra de levendes verden. Fra et fenomenologisk perspektiv konstituerer det og gir mening til både de levende og de døde verden. Ved å begrave den døde under jorden, så utgjør det den første etappen på veien til *jábmeáibmu*. Det er på denne etappen den døde får hjelp av de levende, først ved begravelser der den døde føres ned i underverden, deretter gjennom bestemte ritualer (Storå 1971:193, Rydving 1993:142). Hvis vi nå forsøker å betrakte det inverterte gravstedet, altså fra den døde perspektiv, så befinner den døde seg nå ikke i jorden, men i en opp-ned-verden, og klar for oppgaven å ta seg tilbake over *Tolljohk*. Sett på denne måten er målet å komme tilbake, ikke til de levendes verden, men til speilingen av den.

Jeg mener at det er i sammenheng med dette at vi også må forstå fatene som var hvelvet over ansiktet til den avdøde. Trolig har fatet, eller metallet, også vært sentralt i separasjons- eller beskyttelsesriter (Mebius 1972:107ff, Schanche 2000:268f), slik Manker (1961) beskriver at svøp både hindret at onde ånder tok bolig i den døde kropp og forhindre at sjelen slapp ut (Manker 1961:190). Det er heller ikke bare i jorden at man kan entre *Jábmeáibmu*, som nok en gang Svestad (2018) så riktig påpeker om urgravene. Huler innehar den samme liminalitet, om enn også tydeligere rom som fremhever skjæringspunktet mellom de levendes og de døde verden. Kanskje er det landskapet som bestemmer. Graver i huler og hulrom er i flertall i Nordland og Troms, men i Varanger er de ytterst sjeldne. Varanger er derimot kjent for den store mengden graver konstruert som forsenkede rom omsluttet av hellesteiner, et material det finnes enorme mengder av langs hellesteinstrendene (Svestad 2018:28). Dersom landskapets *affordances* har hatt en stor innvirkning i Varanger, gjennom hva det i kraft av sin geologi og topografi har frembudt av grav-muligheter, så bør vi på

samme måte også forstå hvorfor gravene fremstår slik de gjør på rullesteinstrendene på Haukøy og på grus- og sandmelene på Lyngnes og Millerjordnes.

Det er imidlertid mer å hente fra fjellnavnene som omkranser Beisfjord. På nordsiden av fjorden ligger to markante fjell som begge i dag bærer navnet *Áhkkáčohkká*. Toppen av Ankenesfjellet, ovenfor Altersteinen og urgraven på Lappnes, er referert til som *Áddjáčohkká* på kartet. *Áhkká* henspeler en eldre kvinne eller bestemor og med *áddjá* som den mannlige tilsvarende. I slike konstellasjoner av fjell inngår ofte også *Niejda* – jenta eller jomfrua som en tredje skikkelse (Myrvoll et.al.2016). Dette er heller ikke unikt for Ofoten. Ser vi videre sørover finner vi den samme konstellasjonen i fjellene mellom Steffjord og Efjord, representert av *Áhkávuontjåkká* (Stáddá)/Stetind, *Niejddatjåkká*/Tauselvtinden og Presttinden. Også innenfor Sørfolda finner vi en svært tydelig treenighet i fjellnavnene *Áhkká*/Kjerringa. *Njeidda*/Jenta og *Álmaj*/(Blå)mannen. Dette er navn som viser både til de kloke eldre, det rene og jomfruelige, guder og gudinner eller formødre og forfedre. Et viktig aspekt ved de tre nevnte fjordområdene, er at de historisk sett utgjør en stor del av de kystsamiske kjerneområdene i nordre Nordland (Kolsrud 1961:71). Som Ingold antyder i sitt *dwelling*-perspektiv så blir landskapet noe langt mer enn et passivt bakteppe. I kraft av sin geologi og menneskelig sporsetting utgjør det ikke bare en fortelling om det som har vært, men bidrar konstant til å forme nye historier og erfaringer for de som har sitt tilhold og virke her.

Kanskje er det også slik vi må forstå urgraven på Lappnes, som et resultat av sporene deres forfedre har etterlatt seg, i fortellinger om forfedre og formødre. Etter hvert som bosetningen på Ankenes har krøpet lenger og lenger inn fjorden, prestene har etablert kirkegårder og drevet hard misjon, og innlandsamenes nære relasjoner har blitt brutt, så har ikke de gamle gravstedene lenger vært tilgjengelige. Derfor har man tatt i bruk andre *affordances* i landskapet, slik som det lune rommet under det glattskurete berget på Lappnes eller konstruert egne rom i steinura ved Millerjordveien, mer i tråd med den samiske urgravskikken og en sterkere betoning av forskjellen til det kristne. For urgravskikken er kanskje ikke så forskjellig fra jordgravene likevel.

6 Konklusjon

Denne masteroppgave satte seg som mål å kaste nytt lys over hvordan fire lokaliteter med til sammen over 20 graver forteller om den samiske fortid i de indre delene av Ofoten.

Fra å være et anonymt materiale i konstruksjonen av en lokal identitet knyttet til etableringen av byen Narvik og anomalier i arkeologisk forskning, fremtrer gravstedene nå som bidragsyttere til forståelsen av førkristen samisk gravskikk, samenes sosiale, økonomiske og religiøse forhold fra tidlig middelalder og nært opp til vår tid.

Sentralt i undersøkelsen sto de eiendommelige fatene som var hvelvet over de døde ansikter. Ved å følge deres ferd mot Ofoten har jeg vist at de må forstås som en del av tilstrømmingen av metallgjenstander fra østlige områder, formidlet av birkarlene fra Bottenviken. Fatene har derfor kunnet fungere som dateringsgrunnlag for jordgraver på lokalitetene Lyngnes og Millerjordnes ved Beisfjord, samt lokalitetene Steinbakken i Sørfolda, Haukøy i Nord-Troms og funnlokaliteter i det nordsvenske innlandet. Ut fra når fatene må ha ankommet kysten i nord, mener jeg at vi kan datere jordgravene til midten av 1200-tallet eller tiden etter.

Ved å betrakte landskapet jordgravene er anlagt i, åpner det seg nye muligheter for å forstå hvorfor stedene egnet seg for begravelse av de døde. Landskapet bærer flere karakteristikk som er observert og beskrevet av både misjonsprester og etnologer og viser at gravskikken er et resultat av en utbredt ontologisk forståelse av livet og døden for samene. Gravene er likevel ikke typiske for samene i middelalder, men fremstår som en regional tilpasning oppstått av “the nature at hand”.

Oppdagelsen av to urgraver på lokalitetene Millerjordveien og Lappnes, åpner for å se hvordan samene over tid har knyttet landskapet til forståelsen av dødsriket, en forståelse som må ha levd langt opp mot vår tid. Dette viser at vi må se på påstander om at samenes religion ble utvasket under den harde misjonstiden på 1720-tallet som utilstrekkelig. Urgraven på Lappnes kaster også lys over hvordan innlandssamene så på landskapet vel 500 år etter jordgravene på Lyngnes og Millerjordnes ble anlagt, noe som forteller om både tidsdybde, kontinuitet og brudd i landskapets temporalitet.

7 Litteraturliste

- Aas, S. 2001: *Narviks historie: 1902-1950. Byen, banen og bolaget*. Bd 1 Volum 1 av Narviks historie. Stiftelsen Narviks Historieverk
- 2006: *Ei byhistorie om Narvik 1902-1950: eit refleksjonstillegg* Universitetet i Tromsø, Institutt for historie
- Andersen, O. 1992: *Ofluhtagat: samer og nordmenn i Ofoten*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Institutt for Arkeologi. Universitetet i Bergen
- 2002: *Flyttefolk og bofaste: en studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Äikäs, T. 2015: *From Boulders to Fells. Sacred Places in the Sámi Ritual Landscape*. Monographs of the Archaeological society of Finland 5. S:16-29, 70-120
- Bergman, I., Liedgren, L. Östlund, L. & Zackrisson, O. 2008: Kinship and settlements: Sámi residence patterns in the Fennoscandian alpine areas around A.D. 1000. *Arctic Anthropology* 45 (1): 97–110.
- Bergman, I., Zackrisson, O. & Östlund, L. 2014: Travelling in Boreal Forests: Routes of Communication in Pre-Industrial Northern Sweden. *Fennoscandia archaeologica* XXXI: 45–60.
- Bergman, I. & Edlund, L. E. 2016: Birkarlar and Sámi – inter-cultural contacts beyond state control: Reconsidering the standing of external tradesmen (birkarlar) in medieval Sámi societies. *Acta Borealia* 33(1): 52-80
- Bhabha, H. 1990: *The Third Space: Interview with Homi Bhabha*. I *Identity: Community, Culture, Difference*. Red: Johnathan Rutheford, s.207-221. Lawrence & Wishart, London.
- Bhabha, H. 1994: *The Location of Culture*. London: Routledge.

- Biermann, F. 2007: Medieval elite burials in eastern Mecklenburg and Pomerania I: *Antiquity* 82 (2008): 87–98.
- Bjørkvik, E. 2001: *Utmarkskommisjonen for Nordland og Troms -Narvik: Utredning 26.07.2001*. Statsarkivet i Trondheim.
- Bronk Ramsey, C. 2009: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51(1), 337-360
- Bruun, I. M. 2007: Blandede graver - blandede kulturer? - en tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder. Mastergradsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.
- Brück, J. 2005: Experiencing the Past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. I: *Archaeological Dialogues* vol 12, 1. S:45-72.
- Bunse, L. 2010: *Kun et trekkdyr i jordbruket? – hestens betydning i nordnorsk yngre jernalder*. Mastergradsoppgave i arkeologi Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning Institutt for arkeologi og sosialantropologi Universitetet i Tromsø.
- Cohen, A.,S. & L. Safran 2006: Learning from Romanesque bronze bowls, *Word & Image*, 22:3, 211-218.
- Durkheim, E. 1915: *The Elementary Forms of Religious Life*. Trans. 1995. K. E. Fields.
- Dury, J. P. R., Eriksson, G., Fjellström, M., Wallerström, T. 2018: Consideration of Freshwater and Multiple Marine Reservoir Effects: Dating of Individuals with Mixed Diets from Northern Sweden *Radiocarbon*, 2018-10, Vol.60 (5), p.1561-1585.
- Edgren, T. 1988: An engraved bronze bowl from Járowščina on the Oyat River in the South-east region of Lake Ladoga. I Hårdh, B., Larson, L., Olausson, D. och Petré, R. *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stjernquist*. Lund.

- Eriksen, T. H. 1994: *Kulturelle veikryss. Essays om kreolisering*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksson, G. 2013: Stable isotope analysis of humans. I: *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Red: Tarlow, Sarah & Nilsson Stutz, Liv, Oxford. Oxford University Press. s.123-146.
- Figenschau, I. 2014: Skjellesvik, Tysfjord. Arkeologisk nødutgraving. Unpublished excavation report. Tromsø University Museum.
- Fjellström, M., Eriksson, G., Lidén, K. & Svestad, A. 2019: Food and Cultural Traits in Coastal Northern Finnmark in the 14th – 19th Centuries. *Norwegian Archeological review* 52(1): 20-40.
- Fjellström, M. 2020: Food Cultures in Sápmi. An intrdisiplinary approach to the study of the heterogenous cultural landscape of northern Fennoscandia AD 600-1900. *Theses and Papers in Scientific Archaeology* 16. Stockholm University.
- Friberg, N. 1983: Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg. *Monografier utgivna av Stockholms kommun* 53. Stockholm: Liber Förlag.
- Gell, A. 1998: *Art and agency: An anthropological theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Gibson, J. 1986: *The ecological approach to visual perception*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum
- Gjessing 1935: Oldsaksamlingens tilvekst 1933-35. *Tromsø Museums Årshefter*. Vol.57. nr.2. Tromsø museum
- Grieg, S. 1967: Graverte bronseskåler fra tidlig middelalder. I: *Viking - Tidsskrift for norrøn arkeologi*, Bind XXXI.
- Hallström, G. 1932: Lapska offerplatser. *Arkeologiska studier tillägnade HKH Kronprins Gustaf Adolf*. Stockholm.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. 2004: *Samenes Historie - Fram til 1750*. Oslo. Cappelen akademisk forlag.

- Hedman, S. 2003: *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatzmönster bland skogssamer 700–1600 AD*. Umeå universitet, Umeå.
- Heidegger, M. 1971: *Poetry, language, thought*, trans. A. Hofstadter. New York: Harper and Row.
- Holm-Olsen, I. M. 1989: 112-års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874-1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I: Bertelsen, R., Reymert, P.K. og utne, A. *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter.
- Hoskins, J. 2006: Agency, biographies and objects. In C. Tilley et al. (eds), *The Handbook of Material Culture*. London: Sage s. 74-84.
- Ingold, T., 2000: *The Perception of the Environment*, Routledge. London. England.
- Janowski A., Kurasiński T. 2003: The Graves with bronze bowls in the area of Early-Piast Poland (10th/11 to 12 century). Issues of Slavic-Scandinavian contacts, *Archaeologia Historica* 28, s. 653-675.
- Jørgensen, R. & Olsen, B. 1988: Asbestkeramiske grupper I Nord-Norge 2100 f.Kr. – 100 e.Kr. *Tromsø Kulturhistorie* 13. Tromsø
- Kisa, A. C. 1905: Die gravierten Metallschlüssel des XII und XIII Jahrhundert. *Zeitschrift für Christliche Kunst*. XVIII Jahrgang s. 231, Abb. 3.
- Kivikoski, E. 1973: *Der Eisenzeit des Finlands*. Bildwerk und Text. Finnische Altertumsgesellschaft. Helsinki.
- Kolsrud, K. 1947: *Finnfolket I Ofoten. Bidrag til fineness bygdehistorie og etnografi*. Bd.3. Nord-Norske samlinger. Etnografisk museum.
- Kolsrud, K. 1961: Sommersete. I: *Samiske Samlinger* Bd. V. Red: Nesheim, A. Norsk Folkemuseum. Universitetsforlaget. Oslo.
- Kopytoff, I. 1986: *The Cultural Biography of Things*. I: A. Appadurai: *The Social Life of Things*. Cambridge University Press. Cambridge. England.

- Kuusela, J. M. 2016: Closed and open. Access to coastal and inland interaction networks in Northern Finland in late iron age. I: Per H. Ramqvist. *Arkeologi i Norr* 15. Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.
- Kuusela, J-M., Nurmi, R., & Hakamäki, V. 2016: Co-existence and Colonisation: Re-assessing the Settlement History of the Pre-Christian Bothnian Bay Coast. *Norwegian Archaeological Review*, 49:2, 177-203
- Kvist, R. 1989: *Sociala processer i det rennomadiska samhället*. Scandia, 1989 (1).
- Lund, T. 2018. En analyse av båtgraver fra jernalder i Nord-Norge. Masteroppgave i arkeologi. UiT.
- Mehler, Natascha 2009: The Perception and Interpretation of Hanseatic Material Culture in the North Atlantic: Problems and Suggestions. *Journal of the North Atlantic*. Special Volume 1: Archaeologies of the Early Modern North Atlantic
- Manker, E. 1957: *Lapparnas heliga ställen*. Acta Lapponica XIII, Gerber. Stockholm.
- 1961: *Lappmarksgravar – Dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Mebius, H. 1972: Sjiele. Samiska traditioner om offer. *Saga och Sed* 55–120.
- Millard, A. R. 2014: Conventions for Reporting Radiocarbon Determinations. *Radiocarbon* vol.56, No 2. (2014)
- Minde, H. 1997: Læstadianisme: Samisk religion for et samisk samfunn? I: *Stat, religion, etnisitet*. Bjørn-Petter Finstad et al. (red.), pp.165–188.
- Müller, U. 2006: *Zwischen Gebrauch und Bedeutung: Studien zur Funktion von Sachkultur am Beispiel mittelalterlichen Handwaschgeschirrs (5./6. bis 15./16. Jh.)*. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 20. Bonn
- Myrvoll, E.R. 2012: *I vårt bilde. Landskap og kulturminner, verdi og forvaltning*. Doktorgradsavhandling i arkeologi, UiT.

- Myrvoll, M. Andersen, S. Persen, S. Balto, K.M. & Hætta, K.I. 2016: *Søken i samiske stedsnavn*. Rapport for prosjekt av Várdobáiki sámi guovddáš & Mearrasámi Diehtoguovddáš.
- Nicolaissen, O. 1912: Arkeologiske undersøkelser i Nordlands og Tromsø amter 1911. I: *Avtrykk av Tromsø museums Aarshefter 34*. Tromsø Museum, Tromsø.
- Nicolaissen, O. 1913: Undersøkelser i Nordlands amt 1912. I: *Avtrykk av Tromsø museums Aarshefter 35-36, 1912-1913*. Tromsø Museum, Tromsø.
- Nordberg, Erik. 1948: Om lapparnas brudköp. Ruta-seden hos arjeplogslapparna. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 1–33.
- Nordkild, T. 2019: *Kulturminneregistreringer i Áravuopmie del II: Rapport 2017-2019*. Várdobáiki sámi guovddáš/ samisk senter.
- Okkonen, J., 2012: Ympäristötekijät ja yhteisöjen vuorovaikutus Itämeren piirissä keskineoliittisella kaudella. In: K. Alenius, ed. Itämeren itälaidalla III. Vallankäyttö Suomen ja Baltian historiassa. *On the Eastern Edge of the Baltic Sea. Exercise of Power in the History of Finland and the Baltic*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinenyhdistys, 157–171.
- Olsen, B. 2000a: Nye tider, nye skikker: Om å leve sammen som samer og nordmenn for 1000 år siden. *Ottar 229*: 34–41.
- 2000b.: Belligerent Chieftains an Oppressed hunters? – Changing Conceptions of inter-Ethnic Relationships in Northern Norway during the Iron Age and early Medieval Period, I: Appelt, M., Berglund, J. og Gulløw, H.C. (red.): *Identities and Cultural Contacts in the Arctic*. Proceedings from Conference at the Danish National Museum, Copenhagen. Danish Polar Center Publication No.8, København.
- 2010: *In Defence of Things: Archaeology and the ontology of the objects*. Altamira Press. Lanham.
- 2016: Sámi archaeology, postcolonial theory, and criticism. I: *Fennoscandia archaeologica XXXIII*. 2016.

- Pettersen, M. 1988. *Ofoten 1 - Generell historie*. Ofoten bygdeboknemnd. Narvik.
1992. *Ofoten 2 - Generell historie*. Ofoten bygdeboknemnd. Narvik.
- Price, T.D. 2015: An Introduction to the Isotopic Studies of Ancient Human Remains.
I: Viking Settlers of the North Atlantic: An Isotopic Approach. Journal of the
North Atlantic, Volume 7. Eagle Hill Institute. S. 71-87.
- Qvigstad, J.K. 1903: *Kildesrifter til den lappiske mytologie*. NVSS 1
- 1926: Lappische Opfersteine und heilige Berge. Zur Sprach und Volkskunde der
norwegischen Lappen. *Etnografiske Museums skrifter* 1, 5.
- Qvigstad J. K. Og Wiklund, K. B. 1929: *Major Peter Schnitlers
Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*. Bind II. Kjeldeskriftfondet.
- Rauø, Kåre & Dag A. Larsen, 2002: *Fogderegnskap for Torneå lappmark og "Wästersjön"
1553–1561*. Transkribert, Lenvik Bygdemuseum. Finnsnes.
- Reimer, et.al., 2013: *Radiocarbon* 55(4).
- Rydving, H. 1993/1995: *The End of Drum-Time – Religious Change among the Lule Saami,
1670s- 1740s*. 3rd edition. Uppsala Universitet. Sweden.
- Salmi, A-K., Äikäs, T. and Lipkin, S. 2011: Animating rituals at Sámi sacred sites in northern
Finland. I: Journal of social Archaeology vol 11 (2), S:212-235.
- Sawyer, B., and Sawyer, P. 1993: *Medieval Scandinavia – from conversion to reformation
circa 800–1500*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schanche, A. & Olsen, B. 1983: *Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk
arkeologi*. Kontaktstencil 22-23.
- Schanche, A. 2000: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til
nyere tid*. Davvi Girji OS. Karasjok.
- Serning, I. 1956: *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkena*
Almqvist & Wiksell, Uppsala.

- Shiroukhov, R. 2012: Prussian Graves in the Sambian Peninsula with Imports, Weapons, and Horse Harness, from the tenth to the thirteenth century: the Question of the Warrior Elite. *Archaeologia Baltica (People at the Crossroads of Space and Time. Footmarks of Societies in Ancient Europe)*, 18, 2, 224-255.
- Simonsen, P. 1972: Oldtidsforskning og fornminnevern. I: Vorren, Ø. *Museum og universitetet. Jubileumsskrift til Tromsø museum 1872-1972*. Universitetsforlaget
- 1982: *Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 4: Jernalder og middelalder*, Sensiserie B – historie nr.21, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Sjøvold, T. 1974: The Iron Age settlement of Arctic Norway - a study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle: 2 - Late Iron Age (Merovingian and Viking periods), *Tromsø Museums Skrifter* vol. X, 2, Universitetsforlaget, Tromsø.
- Solberg, O. 1945: Hans Skankes Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ Pars Prima etc. A.w. Brøggers boktrykkeri. Etnografisk museum. Oslo. I *Nordnorske Samlinger*. – Nordland og Troms Finner i Eldre Håndskrifter.
- Spangen, M. 2005: *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder* (bind 1). Tromsø: Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø UiT.
- Steckzén, B. 1964: *Birkarlar och lappar. En studie i birkarlaväsendets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 9. Stockholm: Vitterhetsakademien.
- Storli, I. 1991: De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder. I: E. Mikkelsen og P.B. Molaug (red.). *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi*. Bb LIV-1991. Norsk arkeologisk selskap. Oslo
- Storli, I. 1994: ”Stallo”-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, skrifter XC, Oslo.

- Storm, D., 1990: *Kystsamisk bosetning i Sør-Troms : etableringen av en markebygd og ressursutnyttningen i området : en undersøkelse i Gressmyrskogen på Senja*, pp.XIV, 207. Bergen.
- Storå, N. 1971: Burial Customs of the Skolt Lapps. Folklore Fellows Communications no. 210, vol. LXXXIX 2. Helsinki.
- Stylergar, F.A. 2014: *Fatmysteriet*. Klassekampen. 17.november .2014.
- 2014: Gravskikker mellom verdenene. Tilgjengelig fra:
<http://arkeologi.blogspot.com/2014/11/gravskikker-mellom-verdenene.html>
(Sist sjekket: 12.06.2020)
- Svestad, A. 2007: Folk er vanligvis ikke særlig villige til å snakke om de døde - Synspunkter på materialitet og samisk gravskikk. I: Ramqvist, P.H. *Arkeologi i Norr* 10. Umeå University. Sweden.
- 2011: The impact of materiality on Sámi burial customs and religious concepts. I: *Fennoscandia archaeologica* XXVIII.
- 2017: Svøpt I Myra - Synspunkter På Skjoldehamnfunnets Etniske Og Kulturelle Tilknytning. *Viking*. Vol.80. Norsk Arkeologisk Selskap
- 2018: Entering other realms: Sámi burials in natural rock cavities and caves in northern Fenno-Scandinavia between 900 BC and AD 1700. I: Bergsvik, K.A. & M. Dowd: *Caves and ritual in medieval Europe, AD 500-1500*. Oxbow books. Oxford & Philadelphia.
- 2019: Caring for the dead? An alternative perspective on Sámi reburial. *Acta Borealia*, 36(1), pp.23–52.
- Tamla, T. & Valk, H. 2017: Gifts of the King. “Hanseatic” Bronze bowls in thirteenth century Estonia: Signs of Danish crusades? *Archaeologica Baltica* 24. 93-109.
- Taavitsainen, J.-P. 1990: *Ancient hillforts of Finland*. Finska fornminnesföreningens tidsskrift 94.

- 2003: Lapp Cairns as a Source on Metal Period Settlement in the Inland Regions of Finland. *Acta Borealia* 20(1): 21–47.
- Thomas, J. 2006: Phenomenology and material culture. I: C. Tilley, W. Keane, S. Kuchler, M. Rowlands, P. Spyer, editor(s). *Handbook of Material Culture*. London: Sage; 2006. p. 43-59.
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of the Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford. Berg.
- 2010: *Interpreting Landscapes. Geologies, topographies, identities. Explorations in Landscape Phenomenology 3*. Walnut Creek, Left Coast Press.
- Trotzig, G. 1991: *Craftmanship and Function. A study of metal vessels found in Viking Age Tombs on the Island of Gotland, Sweden*. The Museum of National Antiquities. Monographs, 1. Stockholm.
- Trædal, V. 2009: *Kirkesteder og kirkebygging i Troms og før 1800*. Doktoravhandling i historie, UiT.
- Turi, J. 1911: *Muittalus Samid Birra. En bog om lappernes liv*. Translated and published by E. Demant Hatt. A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm. 3rd edition.
- Vahtola, J. 1990: Erstrecte sich der deutsche Handel im Mittelalter bis an die finnische Küste am Ende des Bottnischen Meerbusens?. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*, 38 (2), 161–177.
- Vahtola, J. 1991: Folkens mångfald. I: Olof Hederyd, Yrjö Alamäki, and Matti Kenttä. *Tornedalens historia I, Från istid till 1600-talet*.
- van Dommelen, P. 2001: Ambiguous matters: Colonialism and Local Identities in Punic Sardinia. I: Lyons, C. L. & Papadopoulos, J. K. (red.) *The Archaeology of Colonialism*. Los Angeles: Getty Research Institute.
- Wallerström, T. 1985: Dygden och lasterna vid Laukuluspa. I: Norrbotten. Norrbotten museums årsbok 1985. s.15-21.

1995a: *Norrbottnen, Sverige och medeltiden: problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* – del 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

1995b: *Norrbottnen, Sverige och medeltiden: problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* – del 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

2017: *Kunglig makt och samiska bosättningsmönster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori*. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo.

Weitzmann-Fiedler, J: 1981: *Romanische gravierte Bronzeschalen* (Deutcher Verlag für Kunstwissenschaft). Berlin.

Wiklund, K.B. 1908: *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid*. Almqvist & Wiksells boktryckeri. Uppsala. Sverige.

Young, R. J. 1995: *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race*. London: Routledge.

Zachrisson, I. 1983: *De samiska metalldepåerna år 1000-1350. I ljust av fyndet från Mörträsket, Lappland*. Department of Archaeology. University of Umeå. Umeå, Sweden.

Zachrisson, I. 1997: (red) *Möten i gränsland: Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum. Stockholm.

Personlig meddelende:

Brynjar Sandvoll ved KMU. Epostveksling: 03. Sept. 2018.

Vedlegg 1

(12) Hvilke etiske problemstillinger reiser prosjektet: Eget dokument, Lastes opp som vedlegg

Etiske problemstillinger knyttet til prosjektet

Samisk gravskikk i Ofoten i tidlig middelalder

Hensikt med innsamling av materialet

Innsamling av humant osteologisk materiale funnet i en samisk urgrav ved Lappneset i Narvik kommune, inngår i et prosjekt som har som mål å undersøke endring i samisk gravskikk i Ofoten fra Vikingtid til middelalder. Analyse av materialet fra Lappneset er svært viktig for å etablere gravskikkens kronologiske forhold og skape et grunnlag for komparative undersøkelser med områder med betydelige samiske gravfelt fra samme tidsperiode.

Metode

Materialet er i dag lagret i magasinet ved Tromsø museum, hvor prøvematerialet vil hentes ut. Ekspertise ved Tromsø museum eller ved institutt for Arkeologi, Historie, Religionsvitenskap og Teologi (AHR) ved Norges Arktiske Universitet/Universitetet i Tromsø (UiT), vil stå for uttak av de 1-4 gram osteologisk materiale som kreves for analysene. Det er bare denne prøven som vil forlate Tromsø museum. Materialet vil oppbevares i en liten boks som sendes til *Beta Analytic* i Miami, USA for analyse, hvor det sammen med ¹⁴C-datering i Accelerator Mass Spectrometers (AMS) samtidig utføres $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -isotopanalyser. Denne metoden medfører destruksjon av prøven, noe som gjør at materialet ikke vil kunne returneres.

Bakgrunn

Forskning på samenes helse og medisinske forhold har vært utført med ulike formål og metoder siden begynnelsen av 1800-tallet. Skjelettmateriale fra arkeologiske utgravninger og obduksjoner ved anatomiske institutt dannet utgangspunktet for den tidlige medisinske forskningen på samer. Raseforskning var en sentral del av denne forskningen. Ved hjelp av

kranieindekser og skallemålinger var hensikten å skille folkegrupper fra hverandre, for eksempel samer og nordmenn. I 1920- og 30-årene var anatomen Kristian Emil Schreiner ved Det anatomiske institutt ved Universitetet i Oslo særlig opptatt av de fysiske-antropologiske særtrekkene i den norske befolkningen. I likhet med kolleger i nabolandet Sverige hadde han en særlig interesse for skallemålinger i den samiske befolkningen. Denne forskningen hadde i liten grad fokus på å forstå samenes leveste og kultur, og var preget av et diskriminerende og rasistisk syn på samene som laverestående og mindreverdige. Dette synet på samer ble rådende på flere områder, noe som satte dype spor hos mange og førte til at det i samiske miljøer ble mistillit til forskere.

Sametinget har vært en viktig aktør i forskningspolitiske spørsmål. I 1997 påpekte Sametinget i sin innstilling om samisk forskning at det må opprettes et eget samisk organ som kan behandle forskningsetiske problemstillinger. Dette ble aldri realisert. Med den økende helsefaglige forskningen har behovet for etiske retningslinjer vokst frem. Sametinget nedsatte derfor i 2016 et arbeidsutvalg for å utarbeide en rapport med forslag til etiske retningslinjer for samisk helseforskning og forskning på samisk humant biologisk materiale (Sametinget 2018). Disse retningslinjene sendes nå ut til høring.

Problemstillinger knyttet til materialets historiske kontekst

Materialet denne søknaden omfatter, stammer fra en samisk urgrav. Dette prosjektet bygger på en moderne metode for analyse av organisk materiale. Sammen med ^{14}C -datering i Accelerator Mass Spectrometers (AMS) medfølger også $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -isotopanalyser. Analyse av disse isotopene gir antydninger om menneskers kosthold.

Av problemstillinger som trer fram ved bruk av moderne metoder er det i all hovedsak spørsmål rundt materialets etniske og samiske kobling som bør ivaretas. Spesielt innenfor forskning på aDNA, noe dette prosjektet ikke behandler, trer det fram problemstillinger. Det synes likevel nødvendig å nevne. I Audhild Schanches avhandling *Graver i ur og berg* (Schanche 2000) viser hun til antropometriens og medisinernes forskningshistorikk fra skallemålingens tid til dagens forskning på genetik. De nye forskningsmetodene basert på analyser av samisk arvestoff er i seg selv ikke negative, tvert om kan de gi interessant informasjon om blant annet slektskap, geografisk tilhørighet og mobilitet. Som utgangspunkt

for etnisk identifisering er de imidlertid problematiske, da de i stor grad er basert på forståelse av etnisitet som en biologisk identitet. Det kan i forhold til dette synes som om noe av hensikten med å ta genetiske metoder i bruk er å få den endelige løsning på de gamle spørsmålene, uten at det reises tvil med deres gyldighet eller ved forståelsene som ligger bak (Schanche 2000: 78). Beinmaterialet fra urgraven på Lappneset inngår som nevnt ikke i en slik forskningskontekst, men det er likevel nødvendig å ta hensyn til hvordan materialet er samlet inn.

I 1993 ble næringsmiddelkontrollen(mattilsynet) kontaktet av en mann som ønsket å vite mer om et bein han hadde funnet. Da det viste seg at det stammet fra et menneske, ble Lensmannen i Ankenes kontaktet umiddelbart. Sammen med et vitne(kjentmann) dro lensmannen til stedet og foretok ei utgraving der nesten hele skjelettet av et menneske ble frembrakt. Vitnet hadde kjennskap til samisk tilstedeværelse på 1800-tallet, og ut fra det ble det konkludert med at det dreide seg om ei samisk grav som var kjent på folkemunne. Det osteologiske materialet ble da sendt til Tromsø museum, hvor arkeologen Povl Simonsen, uten å besøke gravstedet, konkluderer med at det er en samisk grav som tvilsomt er yngre enn år 1700. Her kan man diskutere hvorvidt både finneren, vitnet og lensmannen handlet uetisk. Graven er anlagt under et utspring i en svært bratt skråning like øst for Lappneset. Finneren, som visstnok var på fisketur, hadde gått i land på neset. Det er likevel meget liten sannsynlighet for å helt tilfeldig komme over denne graven i de stupbratte bergene. Man kan mistenke at vedkommende bevisst hadde forsøkt å finne den. Lensmannen tok også et valg om å utføre en utgraving. Dette på tross av opplysningene som vitnet hadde kommet med, og at en slik handling burde vært konferert med Tromsø Museum. Det synes nærliggende å tro at innhenting av materialet ble utført rutinemessig i den tro at det hadde foregått en kriminell handling. Selv om materialets frembringelse har tvilsomme aspekter ved seg, må de primært sees i lys av manglende kunnskaper om samisk tilstedeværelse og områdets historie. Et av dette prosjektets mål er nettopp å belyse indre Ofotens samiske fortid. Å utføre nevnte analyser vil derfor bidra til at materialet, gitt omstendighetene, kan tilføre viktig kunnskap både om individet som var gravlagt her og om den samiske befolkningen i området, fremfor at det osteologiske materialet blir liggende urørt og uforstått i museets magasin.

Området langs sørsiden av Beisfjorden består i tillegg til urgraven på Lappneset av et tyvetalls jordgraver. Gravene har i over 100 år vært gjenstand for diskusjon hvorvidt de kan

knyttet til en norrøn eller samisk befolkning (Nikolaissen 1912, 1913, Ytreberg 1953), men gjennom nyere forskning er det en bred enighet om at disse må sees på som samiske eller en kulturelt blandet identitet (Andersen 2002, Bruun 2006). Dette prosjektets overordnede mål er å se samtlige graver i sammenheng med endringer i samisk gravskikk fra vikingtid til middelalder. En analyse med klare dateringer fra urgraven ved Lappneset vil derfor i stor grad bidra til kunnskap om den kronologiske utviklingen av samisk gravskikk i Ofoten.

Gjennom $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -isotopanalyser får man et generelt inntrykk av individets diett. Karbonisotopverdien viser om kollagenproteinet er terrestrisk eller marint, mens nitrogen gir informasjon om det trofiske nivået proteiner kom fra, det vil si hvor i næringskjeden dyrene som individet levde av befant seg. Slik kan man også si noe om hvor individet har oppholdt seg store deler av livet. Et kosthold basert på marine komponenter vil gi andre verdier enn terrestriske komponenter.

Med dette beveger man seg ned på det individuelle plan og det er viktig å gjøre noen betraktninger om hvordan den gravlagte vernes. Det eksisterer ingen skriftlige kilder eller muntlige fortellinger som forteller noe om den gravlagtes ettermæle. Man kan heller ikke knytte den gravlagte til noen nålevende personer eller etterkommere. I informasjonen fra isotopanalysene vil ikke resultatet kunne benyttes til å fremstille eller vedlikeholde tvilsomme spørsmål og holdninger. Den gravlagtes kosthold vil fortelle hvordan personen har forholdt seg til havet eller innlandet som matfat, noe som er like relevant uavhengig etnisitet. Disse opplysningene kan heller ikke karakteriseres som identifiserbare for den gravlagte som enkeltperson.

Det er også nødvendig å vurdere prosjektets konsekvenser for en tredjepart. I dette tilfellet må denne ansees som områdetets befolkning. Narvik kommune er sentrert rundt en relativt ung by, der innbyggernes identitet er sterkt knyttet til rallarkulturen og industrisamfunnet som vokste frem på begynnelsen av 1900-tallet. Den samiske historien og områdetets samiske fortid ble på denne tiden i stor grad fortrent gjennom fornorskingsprosesser og norsk samfunnsbygging. Når den samiske fortiden dras frem gjennom dette prosjektet, vil det kanskje for enkelte oppleves som negativt eller sårt. Hensynet til personer som forneker områdetets samiske fortid eller personer som har forkastet sine forfedres etniske identitet kan likevel i dette tilfellet ikke veie tyngre enn behovet for sannhetssøken og kritisk tolkning av den etablerte norske lokalhistorien. Beskyttelse av

samene som gruppe kan i noen tilfeller virke mot sin hensikt. Det kan snarere være storsamfunnet som beskyttes mot innsikt i diskriminerings- og utstøtingsprosesser.

Urgraven må ansees som et automatisk fredet kulturminne. Likevel er den ikke registrert i riksantikvarens database. Gravstedet må ansees som ødelagt etter lensmannens utgraving. Det er avtalt befarings sommeren 2018 sammen med arkeolog fra sametinget. Denne befaringen sammen med datering og isotopanalyser av det osteologiske materialet må sees på som redningsarbeid av et viktig kulturminne som er utsatt for ødeleggelse.

Forskerens rolle

Forskning på samisk materiale har en historikk som har ført til mistro til forskere som kommer utenfra. I dette prosjektet er studenten vokst opp i nærområdet og har selv en samisk identitet. Dette kan igjen reise nye problemstillinger rundt hvem som skal ha rett til å forske og formidle den samiske historien. De negative konsekvensene rammer i slike situasjoner forskeren selv. Det er også viktig å vurdere forskerens habilitet og eventuelle interessekonflikter som kan svekke tilliten til forskningen både innenfor fagmiljøet og den brede offentligheten. Prosjektets mål om å kaste nytt lys over endring i samisk gravskikk, der det har vært diskutert om flere av gravene virkelig er samiske graver. Det kan derfor for enkelte fremstå som en interessekonflikt eller politisering når en samisk forsker ønsker å forske på den samiske fortiden. Det er imidlertid ingen grunn til å reise tvil om forskerens habilitet da det som tidligere nevnt er en bred enighet innenfor arkeologisk forskning at det er samiske graver. For den aktuelle urgraven er det heller ikke analysene av osteologisk materiale i seg selv som avgjør at dette er samiske graver. Denne delen av forskningen kan derfor ikke ansees som politiserende eller mangle objektivitet til forskningsmaterialet. Forskeren står dermed ikke i en interessekonflikt.

I dette prosjektet er det studenten som har rollen som forsker. Ivaretagelse av normer og god vitenskapelig praksis skjer gjennom Universitetet i Tromsøs rutiner som fremmer vitenskapelig redelighet i forskningsinstitusjonen.

Det er også først og fremst gjennom UiT forskningsresultatene formidles. For dette prosjektet vil resultatene formidles ved at mastergradsbesvarelsen offentliggjøres gjennom UiTs open source database Munin. Denne databasen er åpen for alle. Hvilket betyr at resultatene fra

datering og isotopanalyse vil være tilgjengelig for andre forskere og den brede offentligheten. Tromsø museum som forvalter av det osteologiske materialet har mulighet til å stille krav om at prøveresultatene oversendes innen en gitt frist.

Forskeren/studenten har selv tatt initiativ til å holde foredrag om de samiske gravene og gravskikkene i lokalmiljøet. Et arbeid som forskeren/studenten ønsker å fortsette med, for også på den måten dele forskningsresultatene med lokalsamfunnet og delta i det offentlige ordskiftet med vitenskapsbasert informasjon.

Prof. Bjørnar Olsen
Universitetet i Tromsø / Norges arktiske universitet
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
P.B. 6050 Langnes
Bjornar.olsen@uit.no

Torgeir Norkild
Mastergradsstudent i arkeologi
Universitetet i Tromsø / Norges arktiske universitet
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
P.B. 6050 Langnes
Ton24@post.uit.no

Vår ref.: 2018/146

Deres ref.:

Dato: 18.06.2018

Henvendelse angående uttak av humant osteologisk materiale fra samisk urgrav (2018/146)

Den 4. mai 2018 mottok Skjelettutvalget en henvendelse fra Torgeir Nordkild, mastergradsstudent i arkeologi, og Bjørnar Olsen, professor i arkeologi og Nordkilds veileder, begge ved Universitetet i Tromsø / Norges Arktiske Universitet. Henvender ønsker å ta ut humant biologisk materiale fra en samisk urgrav i forbindelse med masterprosjektet «Samisk gravskikk i Ofoten i tidlig middelalder». Henvendelsen ble behandlet av Skjelettutvalget i møte 7. juni 2018.

Bakgrunn

Med innsamlingen av humant osteologisk materiale fra en samisk urgrav ved Lappneset i Narvik kommune ønsker henvender å synliggjøre Ofotens samiske fortid og benytte det arkeologiske materialet til å gi et bredere bilde av hvordan gravskikkene inngår i det materielle uttrykket til den lokale samiske kulturen, samt hvordan den endres i møtet med en tid preget av markante endringer på det organisatoriske og ideologiske plan. Prosjektet vil forsøke å gjøre nye tolkninger av to lokaliteter med samiske jordgraver og to lokaliteter med samiske urgraver på sørsiden av

Beisfjorden i Narvik kommune. Dette omfatter spørsmålet om hvordan en nyere og grundigere tolkning av endringer i gravenes morfologiske trekk, kronologi og analyse av gravinventaret, kan kaste lys over de sosiale og økonomiske relasjonene regionalt, lokalt og på individnivå fra slutten av jernalderen til middelalderen. Det primære med beinanalysene er å få datering av skjelettet samt viten om kostholdssammensetning.

Skjelettet kommer fra en samisk urgrav på Lappneset i Ofoten og er magasinert på Tromsø museum. Bakgrunnen for funnet er at Mattilsynet i 1993 ble spurt om å identifisere et bein som viste seg å være fra et menneskeskjelett. Lensmannen på Ankenes ble kontaktet og han dro til funnstedet sammen med en lokal kjentmann. Lensmannen hentet ut resten av skjelettet og siden kjentmannen hadde opplysninger om samisk tilstedeværelse i området på 1800-tallet, konkluderte de med at funnet var en samisk urgrav. Levningene ble deretter oversendt Tromsø museum og professor Povl Simonsen vurderte det da som yngre enn 1700-tall. Funnstedet/gravkonstruksjonen ble trolig ødelagt under uthenting av skjelettet. Gjennomføringen av prosjektet omfatter i tillegg til prøvetakingen også omfattende kvalitative analyser av arkeologisk materiale fra graver i Ofoten.

Henvender ønsker å ta ut 2 beinprøver (totalt 1-4 gram) fra skjelettet (TS 101780) for ^{14}C -datering, $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -isotopanalyser. Skjelettet er magasinert ved Tromsø Museum. Henvender opplyser at det primært vil benyttes beinfliser eller mindre biter når de velger hvilke del av skjelettet prøvene skal tas fra. Analysene vil innebære destruksjon av prøvene. For radiokarbondatering og isotopanalyse benyttes Beta Analytics, Florida, USA. Tromsø museum bistår i uttaket av prøvene. Tromsø museum har godkjent søknaden om prøveuttak i brev av 07.05.2018. Sametinget har godkjent søknaden om prøveuttak i brev av 31.05.2018. Prosjektet er innvilget finansiering fra Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi ved UiT. Det er planlagt befarng på funnstedet sammen med arkeolog fra Sametinget.

Masteroppgaven planlegges innlevert i 2019. Resultatene fra prosjektet og analysene av prøvene vil bli offentlig tilgjengelig gjennom UiTs open access database Munin. Masterstudenten vil i tillegg formidle prosjektresultater gjennom lokale arrangementer i Ofoten. Analyseresultatene fra Beta Analytics vil bli offentliggjort.

Forskningsetisk vurdering

I vurderingen av prosjektet legger Skjelettutvalget til grunn sine [Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger](#). Utvalget viser også til [NESHs Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora](#), som utgjør det overgripende rammeverket for utvalgets mer spesialiserte retningslinjer. I denne saken er det særlig viktig å vurdere pkt. 3: Respekt for etterkommer; pkt. 4: Respekt for andre grupper; pkt. 5: Respekt for materialets sjeldenhet; og pkt. 8: Hensynet til funnkontekst og proveniens.

Utvalget mener at henvender viser at de har gjort gode etiske vurderinger rundt disse punktene. Prosjektet har en velfundert prosjektbeskrivelse. I vedlegg til henvendelsen redegjøres det for, og reflekteres over en rekke etiske problemstillinger blant annet historikk knyttet til innhenting av skjelettmateriale, forskning på samisk skjelettmateriale, herunder forskerens rolle og ståsted.

Det finnes som kjent en rekke eksempler på at samisk skjelettmateriale siden 1800-tallet har blitt hentet ut fra graver samt benyttet i forskning som bryter med dagens forskningsetiske retningslinjer. Henvendelsen viser høy grad av innsikt og refleksjon omkring denne historikken.

Det knytter seg ingen personopplysninger til skjelettet, så individet levningene var en del av har ingen kjente etterkommere.

Det kan stilles spørsmål ved om levningene er fremkommet på etisk vis all den tid det er uvisst hvor vidt funnet i denne bratte ura skyldes en tilfeldighet eller om det var resultat av leting. Videre kan det stilles spørsmål ved om kjentmannen og lensmannen handlet etisk med hensyn til uthenting av det øvrige skjelettet siden de ikke kontaktet kulturminnemyndighetene. I tillegg er det uvisst om Simonsens anslagsvise unge datering av skjelettet er korrekt. En 14C-analyse kan slik like gjerne gi det en eldre datering. Henvender reflekterer godt over disse omstendighetene. Materialet kommer inn under kulturminnelovens bestemmelser for automatisk fredning. Graven er i dag ikke kartfestet i kulturminnedatabasen Askeladden. Dette vil bli gjort i forbindelse med den planlagte befarings av funnstedet.

Når det gjelder skjelettet det skal tas prøver fra, savner utvalget en bedre vurdering av hvilke deler av skjelettet som er bevart og skjelettets bevarings tilstand.

Henvender skal altså ta ut 2 beinprøver (totalt 1-4 gram) fra skjelettet for ^{14}C -datering, $\delta^{13}\text{C}$ - og $\delta^{15}\text{N}$ -isotopanalyser. For å gjøre disse analysene er det imidlertid ikke nødvendig med to prøver eller 4 gram beinmateriale. Det er fullt mulig å gjøre både dateringen og isotop analysene fra en og samme prøve, og slik sett nøyes med én prøve. Utvalget vil også anbefale henvender å gjøre grundige undersøkelser rundt hvilke laboratorier de kan bruke og hvordan de ulike labene utfører analysene; her er det nemlig store forskjeller. Såfremt henvender sender et bilde av skjelettmaterialet til laboratoriet de er i dialog med vil laboratoriet kunne gjøre en bedre vurdering av hvor mye materiale de trenger. Såfremt en kan nøyes med en prøve vil dette være en fordel i forhold til muligheten for bevaring og senere studier av samme materiale.

Skjelettet kan ikke betegnes som sjeldent da det i det samiske bosetningsområdet er registrert svært mange urgraver. I denne sammenheng er 1-4 gram beinmateriale relativt lite. Samiske urgraver er imidlertid noe sjeldnere utenfor Finnmark.

Det er ikke opplyst i henvendelsen om det også foreligger magasinert skjelettmateriale fra de andre lokaliteter som trekkes inn i analysen. Utvalgets vurdering er at såfremt dette er tilfelle ville det styrke prosjektets forskningsdesign om en hadde lagt opp til en avgrenset komparativ analyse også basert på datering og biomolekylære data.

Utvalget oppfordrer henvender å følge vanlig praksis om å sende resultater av analysen til Tromsø Museum og Sametinget, slik at analyseresultater kan legges i den nasjonale gjenstands databasen MUSIT og resultatene kan gjenbrukes.

Henvendelsen er tydelig på hva analysene kan belyse og hva de ikke kan belyse. Undersøkelsen og prosjektet vil kunne kaste lys over viktige problemstillinger i et område der den samiske historien og tilstedeværelsen er relativt lite kjent og erkjent av befolkningen. Dessuten er det tidligere gjennomført få større forskningsarbeider på samisk historie/forhistorie som dekker dette geografiske området. Prosjektet vil derfor kunne være et viktig bidrag i forskning på Ofotens forhistorie.

Konklusjon

Skjelettutvalget anbefaler at prosjektet gjennomføres. Utvalget oppfordrer henvender å følge anbefalte råd vedrørende undersøkelser omkring og dialog med laboratorium, vurdere inkludering av et avgrenset komparativt materiale, samt å etterkomme anmodningen om å oversende analyseresultater til Tromsø Museum og Sametinget.

Vi opplyser også om at ordinær saksgang er at Skjelettutvalget avgir sitt råd før de beslutningstakende institusjoner, Tromsø museum og Sametinget fatter endelig beslutning.

Med vennlig hilsen

Nils Anfinset
Utvalgsleder

Lene Os Johannessen
Sekretær

Kopi: samediggi@samediggi.no, postmottak@uit.no

Dokumentet er elektronisk signert og har derfor ikke håndskrevne signaturer.

Elementanalyse av «Hansafat» fra Nord-Norge

2018

Arkeologisk laboratorium

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Johan E. Arntzen og Torgeir Nordkild / 29.08.2018

Oppdragsgiver:	Intern
Labnummer:	AHRLAB_2018_001
Museumsnummer:	Ts2047, 2048, 2125, 3640 og 9453
Tidsrom:	06.06.2018
Metode(r):	pXRF
Prøveantall:	8 (+6 analysert i Oslo av KHM)
Gjenstående prøvemateriale:	-
Returnert prøvemateriale:	-
Magasinert prøvemateriale (AHR):	-
Ansvarlig for analyse:	JEA
Rapportansvarlig:	JEA og TN

Bakgrunn og gjennomføring

I forbindelse med Torgeir Nordkilds mastergradsarbeid i arkeologi er det gjennomført ikke-destruktive elementanalyser (pXRF) på totalt fem arkeologiske gjenstander. Elementanalysene inngår i et prosjekt med formål å kvalitativt analysere en rekke samiske graver i Nordland og Troms, der de arkeologiske gjenstandene kan gi en større kunnskap om samisk gravskikk, geografisk og kronologisk utvikling, samt hvilke sosiale nettverk de gravlagte har inngått i. Innenfor disse rammene er det i særdeleshet en serie med kobber- og bronsefat som kan tilføre ny kunnskap. Fatene ble funnet i graver i Sørfold og Ofoten i Nordland, der de var plassert hvelvet over de gravlagtes ansikt. Slike fat går ofte under navnet *Hansafat*, en tittel som er misvisende da utbredelsen av slike fat ligger forut for fremveksten av Hanseatenes handelsforbund. Gjennom elementanalysene søker prosjektet å finne ny informasjon om fatenes tilvirknings- og opphavssted. Elementanalysene kan bidra til komparative studier, herunder hvorvidt de lar seg sammenligne med andre slike fat funnet i store deler av det sentrale Europa, Baltikum og det sørlige Skandinavia og med det bidra til å belyse hvilke sosiale, økonomiske og ideologiske nettverk samene i Nordland og Troms har inngått i.

Analysen ble gjennomført den 06.06.2018 på møterom A117 i Tromsø Museums (TMU) hovedbygning på Sør-Tromsøya. Analysen ble gjort av Johan E. Arntzen med assistanse fra Torgeir Nordkild og Julia Holme Dammann. Tanja Larssen og Julia Holme Dammann ved TMU hadde på forhånd hentet fram de etterspurte gjenstandene.

Tre gjenstander magasinert i Oslo er i tillegg analysert med pXRF av konservator Brynjar Sandvoll ved Kulturhistorisk museum (se vedlegg 3).

Metode

Analysene ble utført ved hjelp av en håndholdt fabrikkalibrert Thermo Niton XL3t GOLDD+ portabel XRF-pistol (røntgenfluorescens). Instrumentet ble før analyse sjekket mot fire elementstandarder. Alle prøveavlesningene er gjort direkte på metallgjenstandene uten noen form for rensing eller forbehandling av overflatene. Analysemodus for samtlige prøver var «Mining mode», som er basert på på «Fundamental parameters»-metoden og gir resultater for over 25 elementer inkludert lette komponenter fra Mg (magnesium) til S (svovel). Det er brukt 120 sekunders avlesningstid fordelt på 30 sekunder for hvert filter (elementer lettere enn Mg er ikke omfattet av analysen). På grunn av prøvematerialenes varierende størrelse og form vil det være små variasjoner i hvor nært sensoren på instrumentet har vært overflatene, noe som vil gjøre en kvantitativ sammenligning av elementkonsentrasjonen gjenstandene imellom noe

upresis. De analyserte gjenstandene er også innkommet ved ulike omstendigheter, har varierende tilstand og har vært utsatt for forskjellige typer konservering, noe som kan bidra til betydelige avvik fra det reelle elementinnholdet i metallet ved bruk av pXRF som analysemetode.

Gjenstandene som befinner seg i Oslo er analysert med en Bruker Tracer IIISD med en forskjellig metode fra den som ble brukt i Tromsø. Det er derfor usikkerhet knyttet til sammenlignbarheten mellom de kvantitative verdiene, og vi kjenner ikke til alle detaljer rundt hvordan analysen ble gjennomført. For disse prøvene er det også bare metallene kobber, sink, tinn og bly som er målt. Resultatene inkluderes med forbehold i en sammenligning med de Tromsø-analyserte gjenstandene.

Resultater

Fullstendige resultater for hver prøve analysert i Tromsø er gjengitt i vedlegg 1 mens eksakt plassering for prøvepunkt finnes i vedlegg 2. Analysesertifikatene fra Oslo er gjengitt i vedlegg 3. Tabell 1 viser 14 elementer for prøvene analysert i Tromsø. For de tre bronsefatene Ts2047, 2125 og 3640 ble det gjort to avlesninger for å avgjøre størrelsen på eventuelle avvik knyttet til punkt-plassering og belegg på metalloverflaten (se punkt-plassering i vedlegg 2). Det ble gjort prøveavlesninger på steder som visuelt så ut til å ha ulik overflatestruktur. For Ts2047 samsvarer prøve 1 og 2 i stor grad der førstnevnte har noe høyere verdier for kobber, sink og tinn, men dette er uten stor betydning og må tilskrives variasjoner i korrosjon på metalloverflaten. For Ts2125 viser også prøve 5 forhøyde verdier i samme størrelsesorden sammenlignet med den andre avlesningen (prøve 6).

Prøve	Ti	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Al	Si	P	S	Cl
ts2047-1	310	347	806778	79604	0	576	53561	2357	7015	0	1407	1765	2105	64
ts2047-2	404	356	795651	60912	0	641	58213	2351	4357	0	2696	491	3214	639
ts3640-a-3	226	224	709985	6928	3296	438	53621	2140	7862	8973	9628	11898	7919	1217
ts3640-a-4	208	239	720802	7459	2777	459	57941	2261	7716	11062	13223	10392	7723	1522
ts2125-5	180	0	281727	26337	337	178	18044	280	3018	1936	2219	1071	3910	1635
ts2125-6	239	0	235828	19238	367	225	34863	428	3968	2530	3594	1839	4249	642
ts9453e-7	423	613	672872	6258	11686	1179	26162	215	389	23270	34235	98319	4980	15438
ts2048-8	117	120	313139	53121	557	295	16739	424	6713	1893	1969	2280	4062	1179

Tabell 1. Oversikt over analyseresultater inkludert elementene titan (Ti), nikkel (Ni), kobber (Cu), sink (Zn), arsenikk (As), sølv (Ag), tinn (Sn), antimon (Sb), bly (Pb), aluminium (Al), silikon (Si), fosfor (P), svovel (S) og klor (Cl). Resultatene er oppgitt som bestanddeler per million (PPM).

Tabell 2. Konsentrasjonen av kobber (Cu), sink (Zn), tinn (Sn) og bly (Pb) for samtlige prøver. Høyere verdier av kobber eller sink (relativt) er angitt med uthevet skrift. Verdiene er angitt som prosent.

For Ts3640 viser prøve 4 (den siste avlesningen) noe høyere verdier enn den første (prøve 3). Prøve 3 ble her avlest på et grønnlig belegg mens prøve 4 var plassert et sted hvor dette belegget var avskallet. Oppsummert påvirker belegg og overflatestruktur analyseresultatene, men ikke i en slik grad at de interessante variasjonene forsvinner. Ts2125 er imidlertid vanskelig å vurdere opp mot de andre gjenstandene på grunn av konserveringsmetoden som er brukt.

Tabell 2 viser innholdet av kobber, sink, tinn og bly for samtlige prøver, inkludert de som er analysert i Oslo. Når det gjelder type av metallegering viser resultatene at samtlige prøver fra fatene, med ett unntak for Ts2125, består av kobber som hovedbestanddel i en konsentrasjon mellom 50-80% iblandet tinn og sink i konsentrasjoner fra 0,5 til 10%. Ts2125 har langt lavere kobberkonsentrasjon (23-28 %) enn de øvrige, men her er prosentandelen av ikke-målbare bestanddeler betydelig høyere (mellom 65 og 67% mot 6 (Ts2047) og 15% (Ts3640).

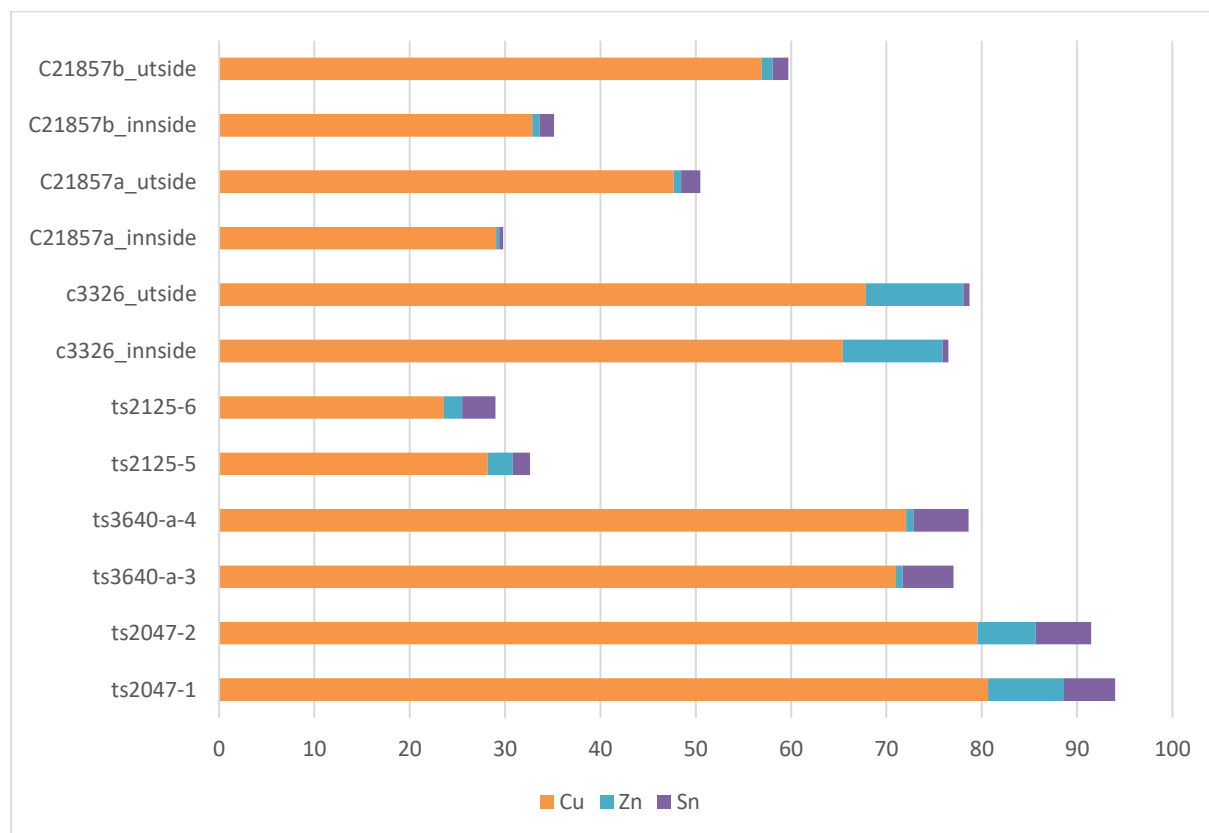
Konserveringsrapporten for gjenstanden viser at den etter rensing i metanol har blitt limt med

Prøve	Cu	Zn	Sn	Pb	Instrument	Metode
ts2047-1	80,68	7,96	5,36	0,70	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts2047-2	79,57	6,09	5,82	0,44	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts3640-a-3	71,00	0,69	5,36	0,79	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts3640-a-4	72,08	0,75	5,79	0,77	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts2125-5	28,17	2,63	1,80	0,30	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts2125-6	23,58	1,92	3,49	0,40	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts9453e-7	67,29	0,63	2,62	0,04	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
ts2048-8	31,31	5,31	1,67	0,67	Niton XL3t GOLDD+	FP (Mining)
c3326_innside	65,41	10,48	0,63	0,47	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)
c3326_utside	67,84	10,25	0,61	0,61	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)
C21857a_innside	29,07	0,32	0,41	0,20	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)
C21857a_utside	47,70	0,76	2,00	1,74	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)
C21857b_innside	32,86	0,77	1,49	1,45	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)
C21857b_utside	56,93	1,13	1,65	1,31	Bruker Tracer IIISD	Enamel Metal (Bayes)

araldit mens hull og manglende deler er innfylt med Technovit (plastmateriale) iblandet kobberpulver (se bilder i vedlegg 2). Gjenstanden er også vokset med cosmoloid.

Prøveavlesningene er gjort på den sentrale delen av fatet, og ikke direkte på innfyllingsmasse,

men konserveringen må likevel være en del av forklaringen på de lave kobber- og tinnverdiene. Metalldelene har i tillegg en særdeles liten tykkelse på <1 mm.

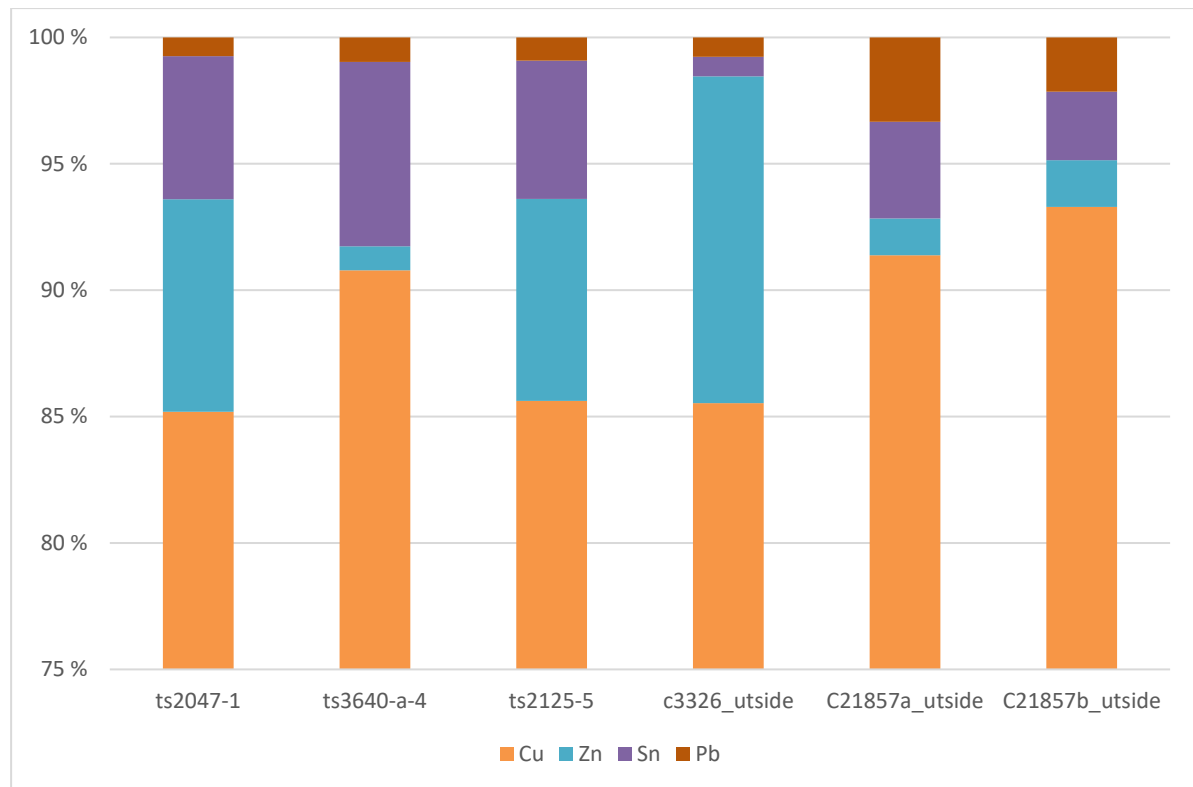

Figur 1. Prosentinnhold av kobber, sink og tinn for alle prøver fra fat.

Når det gjelder prøvene analysert i Oslo er det relativt stor variasjon mellom avlesningene gjort på inn- og utsiden for C21857a og b hvor kobberkonsentrasjonen avlest på innsiden er mellom 24 (b) og 18 (a) prosent mindre. Kobberkonsentrasjonen for C21857 a og b er også lav, helt ned mot 29% på innsiden av C21857a. Da de undertegnede ikke har hatt fysisk tilgang til gjenstandene er det vanskelig å avgjøre hva som er årsaken til dette, men det er nærliggende å anta at konservering/reising, tykkelsen på metallet og korrosjon er utslagsgivende.

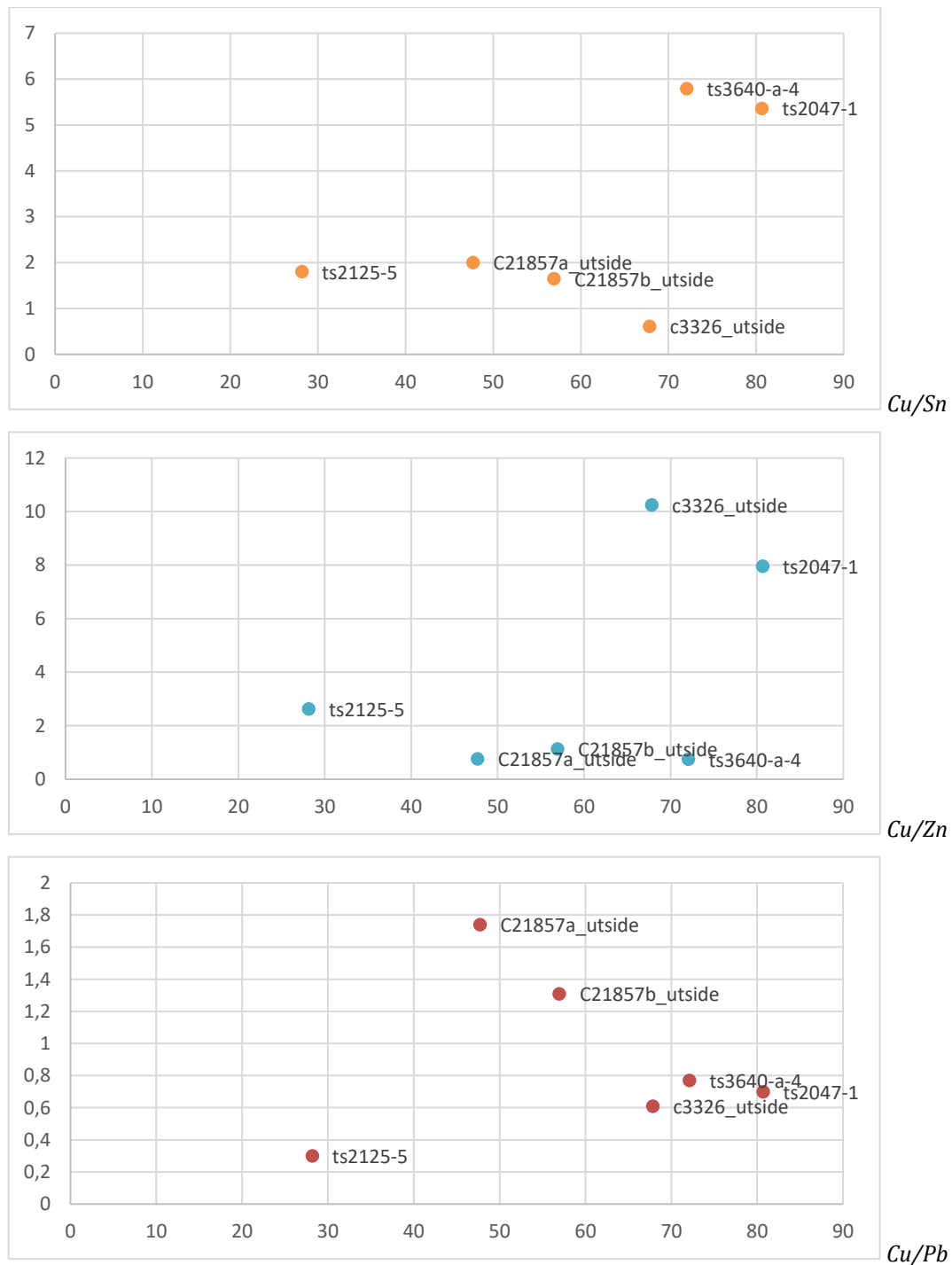
Figur 2 viser det relative forholdet mellom kobber, sink, tinn og bly i alle prøvene fra fat uavhengig av totalkonsentrasjonen (se også Figur 1 og Tabell 2). Tre av fatene har et høyere sink- enn tinninnhold (Ts2047, Ts2125 og C3326). C3326 utmerker seg med en sinkkonsentrasjon på hele 10% og en lav tinnprosent på 0,61 (prøven fra utsiden). Dette fatet kan ikke kategoriseres som bronse, men bør benevnes som en messinglignende legering. Ts2047 og Ts2125 har relativt sett lignende forhold mellom kobber, sink, tinn og bly, og kan være svært like eller potensielt den samme legeringen. En slik tolkning forutsetter at underrepresentasjonen (se over) av elementkonsentrasjonene for denne gjenstanden er lik for alle fire elementene. Med utgangspunkt i Ts2047, som oppnådde de høyeste måleverdiene, kan

denne legeringen ha bestått av ca. 80% kobber, 8% sink, 5% tinn og 0,7% bly. Blyinnholdet er høyere for C21857a og b, sammenlignet med øvrige fat, og kan indikere en egen legering forskjellig fra de øvrige gjenstandene. For disse to fatene er også tinninnholdet høyere enn sinkprosenten, og det kan derfor være snakk om en bronselegering. Ts3640 bør også kunne kategoriseres som bronse med et i underkant av 6% tinninnhold mot en sinkprosent på ca. 0,6.

Figur 2. Det relative forholdet mellom kobber, sink, tinn og bly i prøver fra fat. Prøven med den høyeste konsentrasjonen av kobber er valgt ut der hvor flere prøver eksisterer.

Om kobberinnholdet plottes en til en mot henholdsvis tinn, sink og bly er det bare C21857a og b som grupperes sammen for alle tre kategorier, noe som understøtter at disse kan bestå av den samme metallegeringen (Figur 3). Ts3640 og 2047 grupperes dessuten nært både for tinn og bly mens sistnevnte havner nært C3326 både for sink og bly. Variasjoner i instrumentmodell, metode, overflatetilstand og overflategeometri tilsier imidlertid at disse plottene bør tolkes varsomt.

Figur 3. Kobberinnholdet for de seks fatene plottet mot tinn-, sink- og blyinnholdet. Kobber er X-aksen.

Ringspennen (Ts2048) oppnådde lave kobberkonsentrasjon for den ene avlesningen som ble gjort (31%). Det er likevel verdt å bemerke at sinkverdien (5,31%) er betydelig høyere enn tinnverdien (1,67), noe som kan indikere en messinglignende legering fremfor bronse. For Ts9453e, som på forhånd var katalogisert som et mulig «Hansafat», viser XRF-analysen at det dreier seg om bronsefragmenter med en tinnverdi på 2,62% mot 67% kobber. Avvikende høye verdier av kalsium, arsenikk, sølv, aluminium, fosfor og klor tyder dog på at dette ikke dreier seg

om en gammel metallegering men muligens en moderne type. En visuell inspeksjon av fragmentene understøtter en slik tolkning.

Konklusjon

XRF-analysen av bronsefatene indikerer at fatene Ts2047, Ts2125 og C3326 består av en sinkblandet legering som ikke kan benevnes som bronse. Kriteriet lagt til grunn er da at sinkinnholdet overstiger tinninnholdet. Mens sink-/tinnforholdet til de to første fatene ligger på 1,5/1 gav analysen av C3326 et forhold på 16/1, et resultat som avviker betydelig fra øvrige fat. Til tross for underrepresentasjon i elementkonsentrasjonene for Ts2125 viser det relative forholdet mellom kobber, sink, tinn og bly at fatet kan være av en lignende metallegering som Ts2047. C21857a og b samt Ts3640 har høyere tinninnhold enn sink og kan kategoriseres som bronse. De to førstnevnte fatene har begge høye blyverdier og øvrig lik elementkomposisjon som indikerer lik/lignende metallegering. Ts3640 har høyest tinninnhold og lavest sink-/tinnforhold av samtlige fat, og representerer antagelig en annen type bronselegering.

Ringspenna (Ts2048) kan ikke kategoriseres som bronse da sinkinnholdet er høyere enn tinninnholdet. Metallfragmentene tidligere tolket som «Hansafat» avviker både visuelt og via elementkonsentrasjoner fra de andre prøvene, og er mest sannsynlig tolket feil.

Det tas forbehold om pXRF-metodens svakheter i forhold til reelle kvantitative sammenligninger og det understrekes at instrumentet brukt i Tromsø ikke er kalibrert mot metallstandarder, men har blitt brukt med fabrikkalibrering. Instrumentet brukt i Oslo er heller ikke kalibrert mot instrumentet i Tromsø. Resultatene bør likevel gi pålitelig informasjon i forhold til problemstillingene som her er lagt til grunn.

Vedlegg 1: Analyserapporter

Arkeologisk laboratorium
 Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
 UiT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2920
 Mode Mining
 Time 2018-06-06 11:29
 Duration 121.48
 Units ppm
 Sigma Value 2
 Sequence Final
 Flags
 SAMPLE ts2047-1
 LOCATION
 INSPECTOR
 MISC
 NOTE

	ppm	+/-	Error
BaI	40702.129	+/-	25786.092
Bi	204.765	+/-	114.209
K	<LOD	:	366.091
Ca	<LOD	:	888.898
Ti	309.744	+/-	65.312
V	367.984	+/-	52.997
Cr	<LOD	:	75.022
Mn	144.092	+/-	87.285
Fe	2034218	+/-	121.647
Co	<LOD	:	84.710
Ni	347.403	+/-	105.865
Cu	806777.875	+/-	21136.758
Zn	79603.688	+/-	2221.912
As	<LOD	:	347.714
Se	<LOD	:	84.179
Rb	<LOD	:	18.687
Sr	<LOD	:	16.753
Zr	<LOD	:	20.466
Nb	102.674	+/-	22.207
Mo	<LOD	:	18.901
Pd	<LOD	:	30.721
Ag	575.865	+/-	49.524
Cd	<LOD	:	67.545
Sn	53560.875	+/-	2148.925
Sb	2356.575	+/-	146.032
Ba	493.451	+/-	226.752
W	<LOD	:	980.264
Au	<LOD	:	179.088
Pb	7015.472	+/-	375.491
Al	<LOD	:	2869.416
Si	1406.885	+/-	220.525
P	1764.715	+/-	143.572
S	2104.692	+/-	96.398
Cl	64.087	+/-	36.360
Mg	<LOD	:	12045.398

JEA

Arkeologisk laboratorium
 Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
 UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2921
 Mode Mining
 Time 2018-06-06 11:35
 Duration 121.86
 Units ppm
 Sigma Value 2
 Sequence Final
 Flags
 SAMPLE ts2047-2
 LOCATION
 INSPECTOR
 MISC
 NOTE

	ppm	+/-	Error
Ba	66365.797	+/-	24410.576
Bi	<LOD	:	133.450
K	<LOD	:	409.582
Ca	<LOD	:	1137.460
Ti	403.808	+/-	63.075
V	279.000	+/-	48.016
Cr	<LOD	:	74.186
Mn	<LOD	:	195.922
Fe	2279210	+/-	124.848
Co	<LOD	:	86.181
Ni	355.673	+/-	104.949
Cu	795650.688	+/-	20259.531
Zn	60911.902	+/-	1670.327
As	<LOD	:	271.977
Se	<LOD	:	45.863
Rb	<LOD	:	17.594
Sr	<LOD	:	21.124
Zr	<LOD	:	20.425
Nb	72.264	+/-	19.508
Mo	<LOD	:	17.068
Pd	<LOD	:	41.169
Ag	641.189	+/-	51.428
Cd	<LOD	:	89.671
Sn	58212.980	+/-	2258.640
Sb	2351.243	+/-	142.511
Ba	854.326	+/-	229.601
W	<LOD	:	770.699
Au	<LOD	:	120.972
Pb	4356.902	+/-	258.247
Al	<LOD	:	1917.893
Si	2696.025	+/-	265.471
P	490.675	+/-	136.723
S	3214.289	+/-	119.339
Cl	638.765	+/-	45.788
Mg	<LOD	:	12793.396

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2922
Mode Mining
Time 2018-06-06 11:45
Duration 121.31
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts3640-a-3
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

	ppm	+/-	Error
Ba	169351.891	+/-	18912.912
Bi	481239	+/-	111.688
K	<LOD	:	249262
Ca	4751297	+/-	408.774
Ti	226.017	+/-	59.957
V	<LOD	:	58.191
Cr	<LOD	:	67.122
Mn	<LOD	:	106.109
Fe	878.715	+/-	91.607
Co	<LOD	:	69.355
Ni	223.998	+/-	96.815
Cu	709984.500	+/-	15818.458
Zn	6927.870	+/-	294.463
As	3296.075	+/-	271.226
Se	<LOD	:	44.131
Rb	<LOD	:	14.486
Sr	<LOD	:	14.023
Zr	<LOD	:	17.329
Nb	<LOD	:	18.488
Mo	<LOD	:	13.689
Pd	<LOD	:	18.502
Ag	438.294	+/-	35.061
Cd	<LOD	:	52.361
Sn	53621.246	+/-	1845.349
Sb	2139.520	+/-	112.551
Ba	<LOD	:	228.700
W	<LOD	:	359.571
Au	<LOD	:	112.908
Pb	7861.793	+/-	347.064
Al	8973.739	+/-	1010.642
Si	9628.373	+/-	313.382
P	11898.274	+/-	244.178
S	7918.659	+/-	150.557
Cl	1217.080	+/-	34.343
Mg	<LOD	:	6416.941

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2923
Mode Mining
Time 2018-06-06 11:49
Duration 120.81
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts3640-a-4
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

	ppm	+/-	Error
Ba	148421.438	+/-	19527.584
Bi	464.138	+/-	110.467
K	<LOD	:	311.532
Ca	6270.106	+/-	466.558
Ti	208.245	+/-	67.968
V	<LOD	:	66.693
Cr	<LOD	:	73.145
Mn	<LOD	:	114.577
Fe	10602.19	+/-	96.837
Co	<LOD	:	70.480
Ni	239.149	+/-	97.999
Cu	720802.000	+/-	16188.489
Zn	7458.992	+/-	305.528
As	2776.689	+/-	258.689
Se	<LOD	:	41.901
Rb	<LOD	:	17.128
Sr	<LOD	:	13.281
Zr	<LOD	:	17.707
Nb	<LOD	:	18.921
Mo	<LOD	:	18.313
Pd	<LOD	:	19.699
Ag	458.795	+/-	37.841
Cd	<LOD	:	56.620
Sn	57940.512	+/-	1999.774
Sb	2260.620	+/-	121.549
Ba	<LOD	:	384.876
W	<LOD	:	364.424
Au	<LOD	:	109.315
Pb	7715.769	+/-	342.355
Al	11062.448	+/-	1166.257
Si	13223.192	+/-	381.939
P	10392.354	+/-	235.569
S	7723.022	+/-	153.168
Cl	1522.272	+/-	39.916
Mg	<LOD	:	6714.084

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2924
Mode Mining
Time 2018-06-06 12:03
Duration 122.23
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts2125-5
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

	ppm	+/-	Error
Ba	653915.375	+/-	4189452
Bi	<LOD	:	47554
K	<LOD	:	276660
Ca	1152.519	+/-	478.741
Ti	180226	+/-	41.142
V	<LOD	:	37.705
Cr	<LOD	:	49368
Mn	<LOD	:	76682
Fe	3961.970	+/-	122.638
Co	<LOD	:	63.028
Ni	<LOD	:	91.897
Cu	281726.688	+/-	3358.074
Zn	26336.791	+/-	380246
As	337348	+/-	78.812
Se	<LOD	:	21.302
Rb	<LOD	:	4.704
Sr	<LOD	:	4.524
Zr	<LOD	:	6.102
Nb	15.123	+/-	6268
Mo	<LOD	:	6256
Pd	<LOD	:	9922
Ag	178.472	+/-	12.887
Cd	37.961	+/-	15.578
Sn	18044.352	+/-	376673
Sb	279637	+/-	26958
Ba	<LOD	:	160241
W	<LOD	:	279145
Au	40.183	+/-	26696
Pb	3018.356	+/-	99682
Al	1936.775	+/-	502.514
Si	2219.066	+/-	184.866
P	1070.799	+/-	111.461
S	3910.349	+/-	98.451
Cl	1634.551	+/-	39.406
Mg	<LOD	:	4002.510

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2925
Mode Mining
Time 2018-06-06 12:08
Duration 121.41
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts2125-6
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

	ppm	+/-	Error
Bal	677834563	+/-	4113.754
Bi	<LOD	:	53.435
K	<LOD	:	358.012
Ca	1097683	+/-	611.300
Ti	239345	+/-	47.371
V	<LOD	:	44.084
Cr	<LOD	:	54.322
Mn	<LOD	:	95.884
Fe	9224908	+/-	201.539
Co	<LOD	:	90.402
Ni	<LOD	:	78.347
Cu	235828.422	+/-	2903.475
Zn	19238.273	+/-	305.241
As	367016	+/-	87.187
Se	<LOD	:	16.685
Rb	<LOD	:	5.855
Sr	<LOD	:	5.102
Zr	<LOD	:	6.498
Nb	<LOD	:	11.503
Mo	<LOD	:	6.363
Pd	<LOD	:	12.965
Ag	225.414	+/-	16.252
Cd	83.067	+/-	22.086
Sn	34863.113	+/-	709.713
Sb	427.899	+/-	36.337
Ba	<LOD	:	161.839
W	<LOD	:	282.102
Au	49.815	+/-	31.486
Pb	3967.962	+/-	116.098
Al	2530.401	+/-	663.761
Si	3594.481	+/-	269.800
P	1839.336	+/-	162.010
S	4249.139	+/-	122.860
Cl	641.526	+/-	39.616
Mg	<LOD	:	5237.722

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

Reading No 2927
Mode Mining
Time 2018-06-06 12:22
Duration 122.20
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts2048-8
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

	ppm	+/-	Error
Ba	581633.063	+/-	5930.186
Bi	<LOD	:	84.561
K	<LOD	:	252.090
Ca	6180.752	+/-	507.110
Ti	116676	+/-	42.514
V	<LOD	:	40.390
Cr	<LOD	:	50.453
Mn	<LOD	:	95.525
Fe	4258.025	+/-	135.811
Co	<LOD	:	70.435
Ni	120032	+/-	56.472
Cu	313138.656	+/-	4358.327
Zn	53121.223	+/-	813.018
As	557011	+/-	133.686
Se	<LOD	:	19.854
Rb	<LOD	:	7.676
Sr	<LOD	:	10.446
Zr	<LOD	:	7.849
Nb	22.438	+/-	7.895
Mo	<LOD	:	8.168
Pd	<LOD	:	13.045
Ag	294.603	+/-	18.198
Cd	<LOD	:	34.214
Sn	16739.385	+/-	408.671
Sb	424.418	+/-	33.175
Ba	<LOD	:	124.064
W	<LOD	:	617.711
Au	<LOD	:	59.253
Pb	6712.967	+/-	201.387
Al	1893.445	+/-	535.238
Si	1968.692	+/-	179.163
P	2279.777	+/-	121.671
S	4062.262	+/-	99.488
Cl	1178.634	+/-	34.532
Mg	5227.034	+/-	3058.747

JEA

Arkeologisk laboratorium
Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi
UIT Norges arktiske universitet

AHRLAB_2018_001

XL3-100546

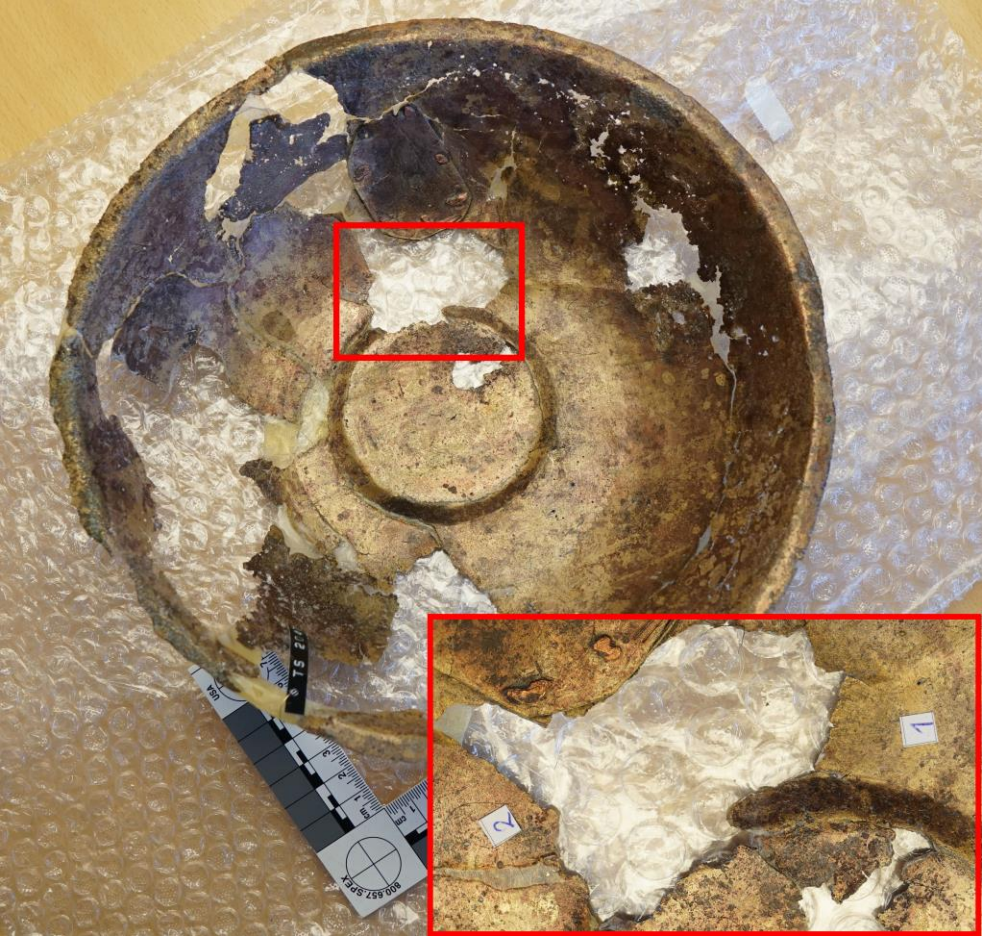
Reading No 2926
Mode Mining
Time 2018-06-06 12:14
Duration 122.07
Units ppm
Sigma Value 2
Sequence Final
Flags
SAMPLE ts9453e-7
LOCATION
INSPECTOR
MISC
NOTE

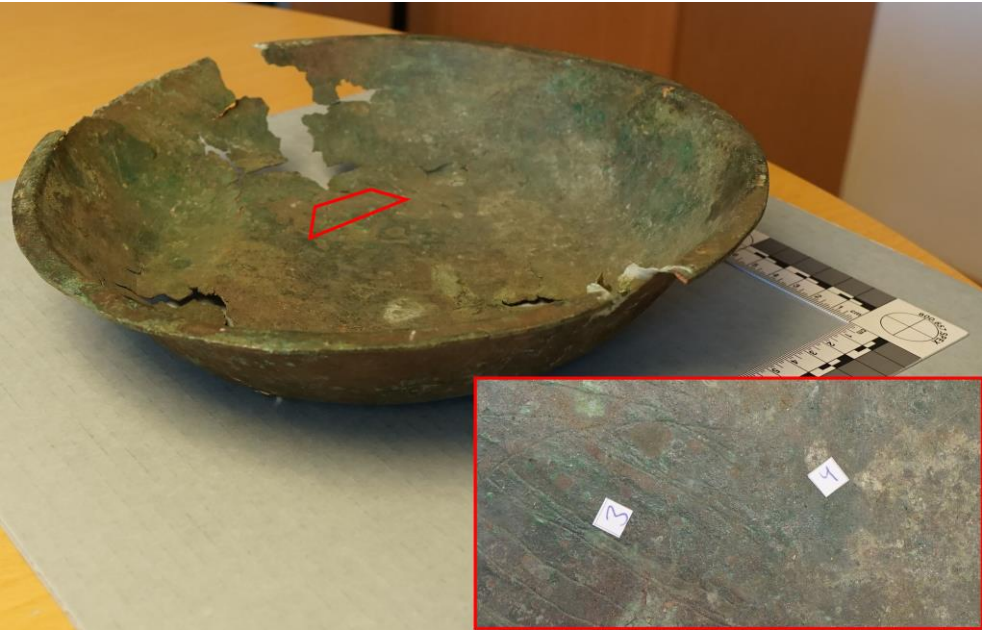
	ppm	+/-	Error
Bal	57619609	+/-	18574.754
Bi	<LOD	:	47.853
K	3948.135	+/-	253.978
Ca	38656.574	+/-	1099.693
Ti	422.982	+/-	76.313
V	<LOD	:	68.763
Cr	<LOD	:	70.208
Mn	<LOD	:	167.744
Fe	2594.716	+/-	126.919
Co	<LOD	:	75.905
Ni	612.950	+/-	100.459
Cu	672871.500	+/-	14087.445
Zn	6257.580	+/-	268.431
As	11685.927	+/-	434.210
Se	1302.71	+/-	34.441
Rb	<LOD	:	10.364
Sr	808.502	+/-	43.420
Zr	<LOD	:	24.390
Nb	<LOD	:	18.761
Mo	<LOD	:	16.784
Pd	<LOD	:	28.110
Ag	1179.488	+/-	60.356
Cd	<LOD	:	58.205
Sn	26162.459	+/-	896.556
Sb	215.155	+/-	44.087
Ba	202.199	+/-	134.020
W	<LOD	:	340.661
Au	<LOD	:	113.863
Pb	388.883	+/-	61.001
Al	23270.447	+/-	2209.077
Si	34234.992	+/-	794.930
P	98319.133	+/-	1307.671
S	4980.377	+/-	163.815
Cl	15438.188	+/-	234.706
Mg	<LOD	:	12486.717

JEA

Vedlegg 2: Plassering av prøvepunkter

Figur 4. Punktplasing prøve 1 og 2.

Figur 5. Plassering av prøve 3 og 4.

Figur 6. Plassering av prøve 5 og 6.

